

ROZDZIAŁ V

DUSZPASTERSKIE KSZTAŁTOWANIE POBOŻNOŚCI PASYJNEJ

Jak dziś ożywiać, pogłębiać i podtrzymywać pobożność pasyjną Polaków – zwłaszcza tych młodych? Odpowiedź na tak postawione pytanie nie jest prosta, gdyż dotyczy skomplikowanego procesu, który wymaga czasu oraz współlistnienia i współgrania wielu czynników, które spróbuję zaprezentować.

Przyjrzymy się najpierw aktualnym formom pasyjnej pobożności ludowej, zwłaszcza na terenie omawianych w tej pracy diecezji, które mają swoje podstawowe źródła i korzenie w religijnym wychowaniu młodego pokolenia. Następnie zaprezentowane zostaną nabożeństwa i zwyczaje, które służą budzeniu i umacnianiu pobożności pasyjnej. W tym kontekście nie zdziwi nikogo, że zawsze znajdują się ludzie, którzy będą potrzebowali konkretnych wspólnot modlitewnych dla uwyrażniania swej wiary oraz wzajemnego wspierania się w działaniach apostoelskich, wynikających z przynależności do Chrystusa. Kolejny paragraf pozwoli uwypuklić wyjątkowość nabożeństwa Drogi Krzyżowej, by ukazać sposoby jej upowszechniania i pogłębiania. Ponieważ zaś pobożność – także ta pasyjna – ma charakter dynamiczny, rodzi wciąż nowe formy w postaci nabożeństw, wpisanych w Misterium Paschalne Chrystusa; nabożeństwa te zostaną ukazane w ostatnim paragrafie.

Prezentowany w tym ostatnim rozdziale pracy materiał pozwoli Czytelnikowi zrozumieć związek obiektów kalwaryjskich z świadomą pobożnością pasyjną wiernych. Bez tej szeroko pojętej formacji ludu Bożego w omawianej dziedzinie, kalwarie pozostaną w najlepszym wypadku kłopotliwymi pomnikami przeszłości i wyrzutem sumienia dla obecnego pokolenia Dolnoślązaków.

Tak więc prawidłowe ukształtowanie pobożności w ogóle, a tej pasyjnej w szczególności, oraz jej rozumienie w codzienności, stanowi warunek *sine qua non* ożywienia nabożeństw Drogi Krzyżowej, a w konsekwencji przyprowadzi ludzi na kalwarię.

5.1 Przejawy ludowej pobożności pasyjnej w Polsce na przełomie XX/XXI w.

Związek człowieka ochrzczonego z Męką Jezusa jest oczywisty, skoro droga wiary rozpoczyna się od znaku krzyża, kreślonego na jego czole w dniu Chrztu św., a kończy także krzyżem, stawianym na chrześcijańskim grobie. Pomiedzy te dwa krzyże wpisuje się

długi szereg pobożnych praktyk, które układają się w zewnętrzne znaki wiary, towarzyszące ludziom w ich życiu codziennym.

5.1.1 Obecność znaku krzyża w życiu prywatnym i publicznym

Najbardziej rozpowszechnionym znakiem pamięci o tajemnicy Wielkiego Piątku jest oczywiście każdy krzyż, ale ze zrozumiałych względów ten temat musimy pominąć, gdyż domagałby się on zupełnie odrębnej analizy. Zauważmy jedynie to, że obecność krzyży w życiu prywatnym i publicznym ludzi, szacunek dla tego symbolu wiary, troska o krzyże przydrożne, modlitwa przy nich, a w razie potrzeby obrona tej świętości – to prosta droga do głębokiego rozumienia każdej kalwarii, w której centrum zawsze jest Ukrzyżowany. Ma zatem rację wybitny teolog XX wieku Romano Guardini, gdy pisze¹:

„Oto czynisz znak krzyża, czynisz go w sposób właściwy. Nie jest to jakiś tam gest niezadany i pośpieszny, nie wiadomo co oznaczający. Nie! Czynisz należyty znak krzyża, powolny, duży, od czoła do piersi, od jednego ramienia do drugiego. Czy czujesz, jak obejmuje on ciebie całkowicie? Zechciej skupić się, jak należy; wszystkie swe myśli i całe swe serce zbierz w jedno w tym znaku, co idzie od czoła do piersi, od ramienia do ramienia. A wtedy odczujesz, iż znak ten opasuje ciebie całego, ciało twe i duszę, iż cię ogarnia, udo-stojnia, uświęca.

Czemuż to? Bo jest on znakiem wszystkiego i jest znakiem zbawienia. Na krzyżu Pan nasz odkupił wszystkich ludzi. Przez krzyż uświęca człowieka aż do najmniejszej tkanki jego istoty. Przeto znak ten czynimy przed modlitwą, by nas natchnął ładem i skupieniem, by naszą myśl, wolę i serce zespolił z Bogiem. Czynimy ten znak po modlitwie, by w nas przetrwało to, czym Bóg raczył nas obdarzyć. Czynimy ten znak w pokusie, by nam dodał siły. W niebezpieczeństwie, by nas ochraniał. Podczas błogosławieństwa, aby pełnia żywota Bożego wstąpiła w duszę, żeby zapłodniła i uświęciła wszystko w jej wnętrzu.

Myśl o tym, ilekroć czynisz znak krzyża świętego. Jest to najświętszy znak, jaki istnieje. Czyń go w sposób właściwy: powoli, szeroko, z namysłem. Wówczas ogarnie on całą twą istotę, postać i duszę, twoje myśli i twą wolę, rozum i uczucie, pracę i wytchnienie; wszystko będzie przezeń utwierdzone, określone i uświęcone mocą Chrystusa, w imię Boga w Trójcy jedynego”.

Krzyżem, jako świętym znakiem odkupienia, Kościół rozpoczyna wszystkie swoje czynności liturgiczne, nim błogosławi i poświęca; od najdawniejszych czasów towarzyszy on prawie każdej czynności chrześcijan – od powstania ze snu do udania się na spoczynek.

Jako narzędzie okrutnej śmierci Chrystusa, a jednocześnie sztandar zbawienia i zwycięstwa nad szatanem, jest symbolem całego chrześcijańskiego życia. Ogarnia wszystkie tajemnice Chrystusa: Mękę, Śmierć, Zmartwychwstanie, Panowanie nad światem i paruzję. Jest symbolem miłości Boga do człowieka, wezwaniem do zerwania z grzechem, pojednania z Bogiem i braćmi oraz współdziałania w zbawieniu siebie i świata.

W życiu duchowym chrześcijanina krzyż uświadamia trzy zasadnicze płaszczyzny i zadania²:

¹ R. Guardini, *Znaki święte*, Wrocław 1982.

² A. Paplińska, *Krzyż*, w: *Leksykon duchowości*, s. 456-457.

- Obowiązek dźwigania krzyża, zgadzania się z wolą Bożą, znoszenia trudów życia codziennego w duchu posłuszeństwa woli Ojca. Taka postawa stanowi autentyczny znak rozpoznawczy ucznia Chrystusa (Mt 16, 24; 10, 13).
- Cierpienie i męka ukrzyżowania. W życiu konkretnego człowieka oznacza udział w krzyżu Chrystusa i zależy od stopnia jego zaangażowania w miłość (aż do śmierci męczeńskiej).
- Śmierć i zmartwychwstanie to pomost między śmiercią a życiem. Chrześcijanin jest zdolny uczestniczyć w ofierze Chrystusa, a przez śmierć wejść do chwały Ojca (2 Tm 2, 11). Bóg wszystkim ofiarowuje możliwość uczestniczenia w Misterium Paschalnym przez doświadczenie krzyża, a w konsekwencji zakosztowania „mocy przyszłego wieku” (Hbr 6, 5) żyjącym jeszcze na ziemi.

Cała Polska – a zatem i Dolny Śląsk z archidiecezją wrocławską i diecezją świdnicką – naznaczone są niezliczonymi krzyżami, zarówno w mieszkaniach prywatnych, jak i we wszelkich miejscach, w których rodacy (także niewierzący czy inaczej wierzący) pracują, uczą się, cierpią czy wypoczywają. Najnowsza historia pokazała, że niejednokrotnie tego znaku trzeba było bronić, walcząc o poszanowanie praw ludzi wierzących do publicznego wyznawania wiary.

Jedynе ryzyko, jakie kryje w sobie znak krzyża, kreślony niezliczoną ilość razy na sobie, niesie bezmyślność (znak krzyża jako odruch, a nie świadome wyznanie wiary), z którą trzeba konsekwentnie walczyć. Aby było to możliwe, konieczne jest wewnętrzne przekonanie o ważności i świętości krzyża, wyniesione przede wszystkim z podstawowej formacji religijnej rodzinnego domu.

5.1.1.1 Wychowanie religijne młodego pokolenia

Już nawet małe dziecko jest w stanie uczynić znak krzyża (oczywiście najpierw przy pomocy swoich bliskich) i rozpoznawać go na ścianie własnego domu, zanim jeszcze zacznie mówić. Rzecz w tym, by rodzice (opiekunowie) dziecka nie marnowali okazji do jego formacji chrześcijańskiej, korzystając z wszelkich dostępnych pomocy, ale przede wszystkim potwierdzając wyznawaną wiarę swoim osobistym przykładem.

W takiej sytuacji rosnący chrześcijanin bez większego trudu będzie „odgadywał” krzyż, potrzebując go w swej codzienności, którą zechce uświęcić; będzie też chciał na każdym kroku napotykać znak Ukrzyżowanego, by łatwiej znosić wszelkie życiowe doświadczenia.

Dzięki wyraźnej obecności znaku krzyża we wszystkich miejscach kultu, dzięki obrzędom liturgicznym Kościoła i nabożeństwom Drogi Krzyżowej, dziecko będzie w stanie zbliżyć się wewnętrznie do tajemnic Golgoty. Temu procesowi, uświadamiającemu tajemnicę krzyża, mogą towarzyszyć także specjalne pomoce dydaktyczne, publikacje i programy katolickie, katechezy, nabożeństwa itp. Jest czymś zadziwiającym, jak dzieci potrafią głęboko rozumieć i przeżywać Misterium Paschalne.

Na wychowanie religijne młodych chrześcijan w duchu pobożności

pasyjnej będzie mogło wpływać również nawiedzanie sanktuariów Krzyża Świętego i poznanie historii sławnych krucyfiksów w Polsce i świecie³. Warto wspomnieć, że na terenie Wrocławia można wskazać przynajmniej dwa miejsca, w których umieszczone są wyjątkowe wyobrażenia Męki Pańskiej: Krzyż Sybiraków oraz dzieło E. Geta Stankiewicza „Zrób to sam”.

Ten pierwszy znajduje się w kościele oo. redemptorystów przy ul. Wittiga 10. Odciski 14 par dłoni autentycznych Sybiraków pokrywają niemal 4-metrowy krzyż, jak 14 stacji drogi krzyżowej. Jest to przypomnienie tragedii, która do dziś nie doczekała się należytego zadośćuczynienia. Ów krzyż z brązu poświęcony został dnia 21 I 2002 r. U jego stóp umieszczono odlew wyrażający ziemię Syberii, zdeptaną stopami zesłańców (również

Zdjęcie nr 29: Pomoc dydaktyczna dla dzieci związana z odprawianiem nabożeństwa Drogi Krzyżowej. Poszczególne stacjom (które przesuwają się kolejno) odpowiadają teksty modlitwy ukazujące się w okienkach.

³ Sławne wizerunki Ukrzyżowanego Pana w Polsce prezentuje praca B. Grzebień, *Stanę pod krzyżem. Szlakiem krakowskich krucyfiksów*, Kraków 2001. Autorka opisuje znane krucyfiksy krakowskie (m.in. św. Jadwigi królowej z Wawelu, z Mogiły, sławny krzyż broniony w Nowej Hucie). Warto wspomnieć, iż Jan Paweł II wyróżnił w szczególności sposób krzyża wawelskiego (zob. Przemówienie i modlitwa Ojca św. w Krakowie w dniu 8 VI 1997 r., w: *Jan Paweł II, Pielgrzymki do Ojczyzny*, s. 968-974, a także Homilia w czasie Mszy św. w katedrze wawelskiej w dniu 10 VI 1987 r., tamże, s. 440-443) oraz krzyż na Giewoncie (zob. Homilia podczas Mszy św. beatyfikacyjnej B.M. Jabłońskiej w Zakopanem w dniu 6 VI 1997 r., tamże, s. 948-953). Pogłębienie pobożności pasyjnej może przynieść również poznanie cudownych krucyfiksów na świecie – zob. np.: J.C. Cruz, *Cudowne wizerunki naszego Pana*, Gdańsk 1997. Autorka opisuje w tym dziele 42 najślawniejsze wizerunki Pana Jezusa, np. krucyfiks św. Franciszka z Asyżu, o. Pio, św. Brygidy Szwedzkiej, Ecce Homo św. Teresy z Avila, Całun Turyński, obraz „Jezu ufam Tobie” z Krakowa Łagiewnik itd.

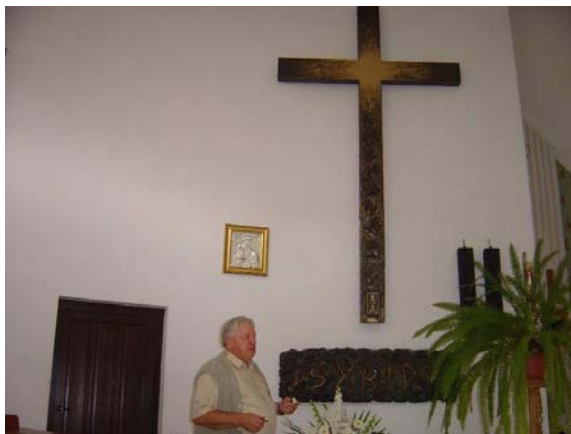
i tu są to ślady stóp autentycznych Sybiraków). Autor projektu Stanisław Wysocki tłumaczy, że jest to symbol zniewolenia i upodlenia człowieka⁴.

Zdjęcia nr 30-31: „Krzyż Sybiraków” w par. pw. M.B. Pocieszenia we Wrocławiu: odciski dłoni i stóp Sybiraków (foto: Aneta Białek). **Zdjęcia nr 32-33:** „Zrób to sam” – płaskorzeźba E. Geta Stankiewicza na Domku Miedziorytnika, tuż przy wrocławskim rynku (foto: E. Get Stankiewicz).

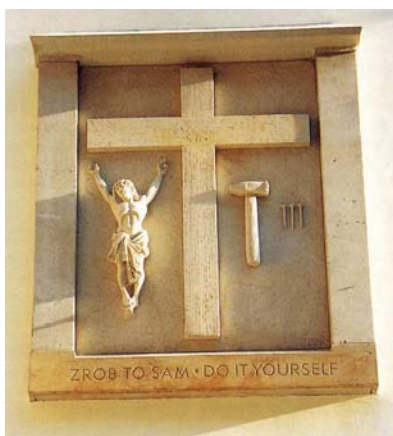
30

31

32

33

Z kolei dzieło Eugeniusza Geta Stankiewicza „Zrób to sam * Do it yourself” umieszczone zostało w maju 1997 r. w ścianie kamieniczki znanej pod nazwą Dom Miedziorytnika (tuż przy Rynku, od strony kościoła garnizonowego pw. św. Elżbiety)⁵. Artysta wpadł na ten niezwykle pomysł, obserwując pracę kobiet w podwrocławskim warsztacie produkującym krzyże. Płaskorzeźba wskazuje na nas wszystkich jako sprawców śmieci krzyżowej Jezusa⁶.

⁴ Zob. M. Jarocki, *Krzyż dłońmi znaczony*, [wrocławski] „Gość Niedzielny” nr 38 z dnia 6 XI 2002, s. 27; Z. Helwing (red.), *Sanktuarium Golgoty Wchodu. Informator upamiętniający martyrologię Polaków na „Nie-ludzkiej Ziemi”*, Wrocław 2002, s. 58-64.

⁵ Miałem okazję poświęcić to dzieło i poznać dokładnie jego genezę.

⁶ Zob. G. Stankiewicz, *Zrób to sam*, [Wrocław 1997, b.n.s., nakładem autora], broszura ze zdjęciami i wypowiedziami artysty oraz innych osób na temat płaskorzeźby (w tym także moja).

5.1.1.2 Krzyż w miejscach użyteczności publicznej

Problem jest właściwie tylko jeden: umieszczenie krzyża w szkołach, zakładach pracy, szpitalach, przy drogach i we wszelkich innych miejscach użyteczności publicznej wymaga uświadomienia sobie konsekwencji takiej decyzji. Wierzę – a krzyż jest wyznaniem tej wiary; kiedy na niego patrzymy – przypominam sobie, co wynika z faktu, że jestem człowiekiem wierzącym.

Walki o umieszczenie (pozostawienie) krzyża w miejscach publicznych, które miały miejsce w Ojczyźnie na przestrzeni ostatnich dziesięcioleci, choć okupione często wielkimi ofiarami, mogą mieć bardzo pozytywne skutki, gdyż zmuszają do głębokiej refleksji i mogą prowadzić do autentycznej wiary, potwierdzanej czynami. Można pokusić się o następujące stwierdzenie: im głębsza i prawdziwa jest wiara ludzi wieszających (stawiających) krzyże, tym trudniejsze będzie ich usunięcie przez ludzi walczących z wiarą, religią i Kościołem.

Chrześcijanin ma prawo i obowiązek czci i szacunku wobec krzyża, a w razie potrzeby powinien go bronić jako największej świętości. Jan Paweł II podczas Mszy św. w Zakopanem mówił⁷:

„Starajcie się na co dzień podejmować krzyż i odpowiadać na miłość Chrystusa. Brońcie krzyża, nie pozwólcie, aby Imię Boże było obrażane w waszych sercach, w życiu społecznym czy rodzinnym. Dziękujmy Bożej Opatrzności za to, że krzyż powrócił do szkół, urzędów publicznych, szpitali. Niech on tam pozostanie! Niech przypomina o naszej chrześcijańskiej godności i narodowej tożsamości, o tym, kim jesteśmy i dokąd zmierzamy, i gdzie są nasze korzenie. Niech przypomina nam o miłości Boga do człowieka, która w krzyżu znalazła swój najgłębszy wyraz”.

Wypada zatem złożyć głęboki hołd tym wszystkim, którzy mieli odwagę stawać w obronie krzyży, ponosząc nierzadko przykre konsekwencje swojej odważnie wyznawanej wiary.

5.1.1.3 Krzyże jubileuszowe

Chociaż ubiegłe stulecia miały w Polsce swoje krzyże jubileuszowe, jak np. najbardziej znany krzyż na Giewoncie⁸ – to jednak szczególną okazją do ich stawiania był rok 2000. Intencja była wspólna dla tych przedsięwzięć podejmowanych przez lokalne społeczności: oddać chwałę Bogu, wyznać wiarę, uprosić błogosławieństwo na następne stulecia, uznać królewską władzę Chrystusa..

⁷ Jan Paweł II, Homilia podczas Mszy św. beatyfikacyjnej B.M. Jabłońskiej w Zakopanem w dniu 6 VI 1997 r., w: *Pielgrzymki do Ojczyzny*, s. 950.

⁸ Tamże. W czasie homilii Ojciec Święty mówił o motywach ustawienia krzyża na szczycie Giewontu.

Nie zawsze takie oddolne inicjatywy zyskiwały poparcie władz administracji państwowej, ale i nie wszyscy mieszkańcy danego regionu (miasta) byli zgodni wobec tych zamiarów⁹. Wymownym przykładem może być największy w Polsce krzyż jubileuszowy, postawiony na szczycie Chełmca koło Wałbrzycha (diecezja świdnicka). Został on poświęcony 23 IX 2000 r. przez biskupa legnickiego Tadeusza Rybaka, któremu towarzyszyli miejscowi księża, członkowie Komitetu Budowy Krzyża oraz ok. 300 pielgrzymów. Inicjatorem tego przedsięwzięcia był ks. Julian Żrańko, długoletni proboszcz i dziekan w parafii pw. św. Jerzego w Wałbrzychu¹⁰.

Ordynariusz legnicki podczas uroczystości poświęcenia tego znaku zbawienia mówił¹¹:

„Oddając cześć krzyżowi, pomyślmy o nas samych, że jako Polacy, jako uczniowie Chrystusa, jesteśmy wezwani do wierności krzyżowi, do niesienia naszego krzyża codziennego i do naśladowania Pana. Poświęcając ten krzyż, pragniemy, aby ludzie patrząc na niego, zrozumieli głębiej miłość Boga do człowieka, rozumieli swoją godność i postępowali tak, by w ich życiu objawiła się miłość i szacunek do każdego człowieka”.

Z kolei poseł ziemi wałbrzyskiej, członek Komitetu Budowy Krzyża Leszek Szewc powiedział¹²:

„Niech góra Chełmiec stanie się golgotą tej ziemi, a krzyż, który ustawiliśmy, czcigodnym znakiem największych wartości, do jakich powołany jest człowiek”.

Krzyż na Chełmcu (869 m n.p.m.) ma 45 m wysokości, rozpiętość ramion 22 m, podstawa jego mieści się w kwadracie 10 x 10 m, zaś waży ok. 17700 kg. Prawdopodobnie jest to największy krzyż jubileuszowy na polskiej ziemi¹³.

Dodatkową zachętą do wędrówki do tego miejsca jest z pewnością Droga Krzyżowa Górniczego Trudu zbudowana przy szlaku z Boguszowa Gorców na Chełmiec (omówiona w rozdziale II).

Szereg nowych krzyży z okazji Jubileuszu Roku 2000 postawiono w polskich miastach i wsiach, a także w górach i przy szlakach turystycznych. Chciałbym wspomnieć krzyż na Kruczej Kopie, niedaleko Kudowy Zdroju. W roku 1984 został on wzniesiony na tym miejscu, które nazwane zostało spontanicznie „Amboną Krzyża”, tuż po dramacie stanu wojennego. Do tego „Krzyża Pojednania” proboszcz parafii Kudowa Czerwona orga-

⁹ Zob. np. P. Nowosielski, *Poświęcenie największego krzyża milenijnego w Diecezji Legnickiej*, [http://kurialeg.rubikon.pl/poswiecenie-krzyza-milenijnego.html].

¹⁰ P. Nowosielski, *Krzyż jubileuszowy na Chełmcu w Wałbrzychu*, „Niedziela” nr 46/376 z dnia 12 XI 2000 r., s. I; [b.a.], *Najwyższy krzyż w Polsce*, „Źródło” nr 42/2000, s. 12-13.

¹¹ Nowosielski, *Krzyż jubileuszowy na Chełmcu*, s. I.

¹² Tamże, s. I.

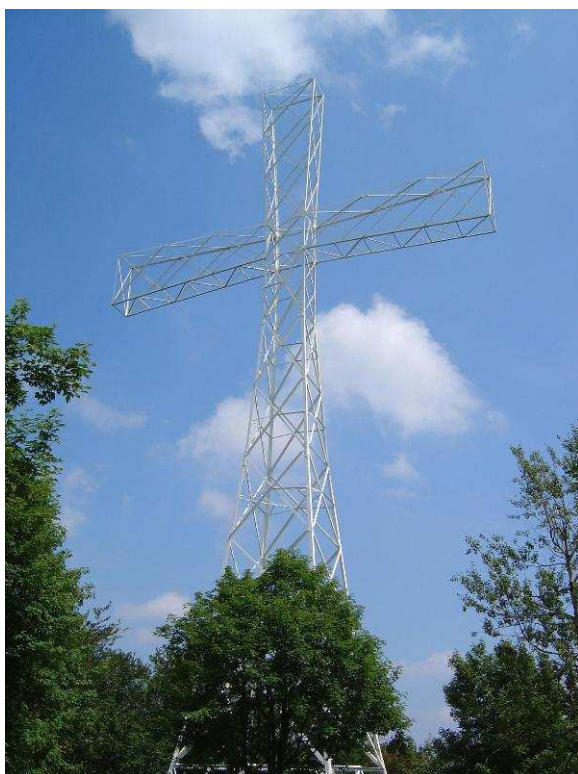
¹³ Tamże, s. V.

nizuje nieustanne pielgrzymki swoich parafian i gości. Wyprawy te (także organizowane nocą i w zimie) bywają połączone z nabożeństwem Drogi Krzyżowej, choć formalnie na trasie nie ma jeszcze żadnej z tradycyjnych stacji¹⁴.

Pomniki wiary obecnego pokolenia w postaci krzyży Jubileuszu 2000 domagają się obecnie nie tylko opieki i stałej konserwacji, ale przede wszystkim zauważenia ich istnienia w programie duszpasterskim parafii, na terenie których się znajdują; wzywają również do indywidualnych form pobożności ze strony wiernych. Najczęstszą formą nabożeństw, w których owe krzyże były i są czczone, jest Droga Krzyżowa w okresie Wielkiego Postu prowadzona ulicami miast, wsi i osiedli, która przy tych pomnikach wiary się rozpoczyna lub kończy. Wyjątkową okazją do wspólnych, spontanicznych modlitw przy tych krzyżach był również okres żałoby po śmierci papieża Jana Pawła II (+ 2 IV 2005 r.).

Zdjęcia nr 34-35: Krzyże Roku Jubileuszowego. 34 – na Chelmcu (foto: Dorota Staniszevska); 35 – w Dzierżoniowie (foto: Aneta Bialek).

34

35

¹⁴ Zob. archiwum parafii pw. św. Bartłomieja w Kudowie Zdroju Czerwnej, [www.kudowa.pl/czermna.].

Zdjęcia nr 36-39: Krzyż na Kruczej Kopie k. Kudowy Zdroju¹⁵.

36

37

38

39

5.1.1.4 Krzyże pokutne

Krzyże pokutne to kamienne formy o wymiarach od 0,5 do 3,5 m, będące oznakami prześlągania Boga za popełnione zbrodnie, najczęściej za zabójstwa; to samo miały wyrażać także kapliczki pokutne w formie kamiennych słupów z wnęką¹⁶. Ich usytuowanie było bardzo różne: na skrzyżowaniach dróg, na mogiłach ludzi pochowanych w lasach, koło źródeł lub studni, w miejscach mordu lub samobójstwa, w miejscach nieszczęśliwych wypadków przy pracy czy na miejscach dotkniętych epidemią¹⁷.

¹⁵ Tamże, Nocna wyprawa do „Krzyża Pojednania” na Kruczej Kopie.

¹⁶ M. Trzcińska, *Krzyże Pokutne*, [http://www.sudety.it/index/artikuly/ID,24.].

¹⁷ Tamże. Autorka artykułu podaje, iż w okresie średniowiecza istniały dwa wymiary kary za zbrodnie: krwawa pomsta mordu albo finansowe zadośćuczynienie, tzw. „główszczyzna”; wybór należał do rodziny ofiary. Przytacza także bardzo interesujący tekst traktatu pokutnego, podpisanego przez żonę Bolka I Świdnickiego księżną Beatryczę w dniu 4 XII 1305 r., ukazując czyny pokutne, jakie musiał podejmować zabójca. Były to następujące zadania: pokrycie kosztów pogrzebu ofiary, opłacenie procesu sądowego, zamówienie nabożeństw pokutnych za zmarłego, odbycie pielgrzymki (do Rzymu lub do Santiago de Compostela), przejęcie wszystkich obowiązków zabitego człowieka (włącznie z zawarciem małżeństwa z jego byłą żoną), wkładanie rąk go grobu i trzymanie nieboszczyka za ręce z prośbą o przebaczenie lub tylko leżenie krzyżem na grobie ofiary, wreszcie postawienie kamiennego krzyża pokutnego lub kapliczki.

Pod wystawionym przez zabójcę krzyżem pokutnym następowało jego ostateczne pojednanie z rodziną ofiary (stąd druga nazwa krzyży pokutnych – krzyże pojednania)¹⁸. W XV w. zaczęły się pojawiać krzyże z rzeźbami narzędzi mordu (miecze, kusze, noże, sztylety, widły, sierpy, nożyce), zaś na niektórych krzyżach widnieją atrybuty zawodu wykonywanego przez ofiarę (np. młot symbolizujący kowala). Pojawiały się też informacje o tym, kto, kiedy i przez kogo został zabity. Zwyczaj stawiania krzyży pokutnych trwał do końca XVI w., zaś w wieku następnym znaki te stawiały rodziny ofiar, by uczcić ich pamięć¹⁹.

Zdjęcie nr 40: Krzyże pokutne w Grodziszczu – diecezja świdnicka (foto: Aneta Białek).

38

Na terenie Dolnego Śląska skatalogowano ok. 400 takich znaków pokuty, wiary i przestrogi. Krzyże takie pozwalają zatrzymać się i zadumać nie tylko nad dziełem sztuki kamieniarskiej; oto miejsce, na którym ktoś zgrzeszył, ale też umiał przyjąć karę i dokonać zadośćuczynienia. Taki – często nieoczekiwany – przystanek podczas wędrówki może obudzić sumienie,

zaprosić do modlitwy, przypomnieć o Ukrzyżowanym²⁰.

5.1.1.5 Krzyż Światowych Dni Młodzieży

Gdy papież Jan Paweł II zainicjował w roku 1984 Światowe Dni Młodzieży, podarował młodym krzyż. Od tego czasu wędruje on po świecie: był w szpitalach, więzieniach, slumsach, centrach młodzieżowych, szkołach, zwiastując nadchodzące Święto Młodych. Bardzo wielu młodych Polaków i mieszkańców Dolnego Śląska brało udział w Światowych Dniach Młodzieży, uświadamiając sobie miejsce krzyża w życiu każdego człowieka na przestrzeni historii zbawienia. Po powrocie z tych pielgrzymek pamięć o tym znaku zbawienia mogła się przekładać na pogłębienie pobożności pasyjnej w różnych jej formach.

¹⁸ Tamże. M. Trzcińska zaznacza w swym artykule, że zwyczaj ugody kompozycyjnej zarzucono w XVII w., gdy zaczął obowiązywać kodeks kryminalny Karola V.

¹⁹ Tamże.

²⁰ Zob. np.: A. Dadun-Sęk, *Krzyże pokutne wokół Wrocławia*, „Gość Niedzielny” nr 12 z dnia 23 III 1997 r.; W. Hermaszewski, *Legenda i prawda o krzyżach pokutnych w Wierzbnej*, „Sudety” 9(54)2005, s. 12-13.

„Krzyż jest wielkim znakiem wszystkiego, co dobre dla miasta, kraju i całej Europy” – powiedział kard. Joachim Meisner, witający krzyż w dniu 20 marca 2005 r. na nabrzeżu Renu, w Kolonii. W ten sposób rozpoczęła się pielgrzymka krzyża po niemieckich diecezjach (40 dni, 750 km) przed XX Światowym Dniem Młodzieży.

Ksiądz Ulrich Hennel, świadek podróży krzyża przez Europę w latach 2003-2005, stwierdził²¹:

„Widziałem, jak ludzie ciągną do krzyża i modlą się przed nim w głęboko poruszający sposób. Jak wiele dłoni już dotknęło tego krzyża? Ile modlitw, intencji, próśb, trosk wysłuchał? Ile widział cierpienia i łez?”

Powierzenie młodym chrześcijanom krzyża w kontekście całego programu Światowych Dni Młodzieży jest dla nich niewątpliwie wielkim wyzwaniem do osobistego zmierzenia się z tajemnicą Tego, Który do końca umiłował człowieka. Składane podczas tych spotkań świadectwa mogą bardzo pomóc w wyznawaniu wiary przed ludźmi także poprzez znak krzyża towarzyszącego w codzienności, która usiłuje go wyeliminować z życia publicznego, a nawet prywatnego.

5.1.2 Golgoty

Na pamiątkę zbawczych wydarzeń, które dokonały się na Kalwarii w Wielki Piątek, pobożność ludu podpowiedziała pomysł budowania swoistych kopii Golgoty – z podobnych pobudek, dla których powstawały najróżniejsze drogi krzyżowe. W ten sposób wierni, wspinający się na symboliczną Golgotę, mogą pomnożyć swoje duchowe przeżycia podczas kontemplacji Męki Pańskiej.

Kalwarie, znane nam z plenerowych dróg krzyżowych, różnią się od Golgot wielkością (Golgota jest znacznie mniejsza) i założeniami programowymi. Można to zobaczyć np. w dwóch siostrzanych sanktuariach polskich: w Licheniu i Kałkowie-Godowie.

Golgota w Licheniu to kamienna forteca (wys. 25 m) z labiryntem przejść, grot, kapliczek, figur i płaskorzeźb. W owych grotach i kapliczkach panują warunki sprzyjające refleksji nad własnym życiem, pomagające chociażby w przeprowadzeniu rachunku sumienia (np. w grocie nienarodzonych dzieci, grocie grzechów głównych, na schodach pokutnych itp.).

Na szczycie ustawiony jest krzyż, a pod nim figury Matki Bożej oraz św. Jana. Żelbetowe stacje – płaskorzeźby Męki Pańskiej – wykonała Olga Bajkowska. Kamienie pochodzą z Ziemi Świętej, a ziemię przywieziono z pól bitewnych, lasów, ogrodów i cmenta-

²¹ [b.a.], *Niosłem krzyż, a krzyż niósł mnie*, „Gość Niedzielny” nr 14 z dnia 3 IV 2005 r., s. 26.

rzy. Rozpoczęcie budowy, której inicjatorem był kustosz sanktuarium ks. Eugeniusz Makulski, nastąpiło 14 kwietnia 1976 roku; trwała ona 10 lat²².

Z kolei w Kałkowie-Godowie ks. kustosz Czesław Wala zbudował Gólgotę, która pozwala wpisać w misterium Męki Pańskiej historię Polaków – tę dawniejszą i współczesną. W tym swoistym „zamczysku” zwieńczonym krzyżem pielgrzym nawiedza oratoria, umożliwiające medytację nad wydarzeniami bolesnymi dla Polaków w XIX i XX w. Kaplice te, które napotyka się w drodze na szczyt, poświęcono m.in.: ks. Jerzemu Popiełuszce, powstańcom warszawskim, oficerom pomordowanym w byłym ZSRR, ofiarom obozów zagłady, polskim dzieciom, duchownym zamordowanym i represjonowanym oraz innym (łącznie 35 kaplic)²³.

Gólgoty stanowią swoistą oprawę dla stacji Drogi Krzyżowej, która (odprawiana indywidualnie lub w małej grupie) pozwala zauważyć, jak bardzo wpisuje się to nabożeństwo w historię narodu i życie codzienne każdego człowieka.

5.1.3 Zwyczaje związane z kultem Męki Pańskiej

„Pielęgnowmy dawnych przodków obrzędy: to, co weszło w zwyczaj, niech zwyczajem zostanie, a to, co było, cośmy od ojców zasłyszeli, lub sami jeszcze widzieli, przekazmy tym, co po nas przyjdą, pomni, że gdzie była przeszłość, tam i przyszłość będzie”²⁴.

Upomnienie to jest wyjątkowo aktualne, gdyż na naszych oczach ginie ogromna spuścizna tradycji religijnych, także tych, które wiążą się z pobożnością pasyjną. Znaczący temat wyliczają w swoich opracowaniach następujące zwyczaje, związane z obchodami Wielkiego Tygodnia²⁵:

Niedziela Palmowa:

- przyozdabianie gałązek palmowych i leszczynowych;
- chłostanie palmami (na pamiątkę biczowania Chrystusa);
- ciągnięcie figury Chrystusa na kółkach przez miejscowość;
- popisy oratorskie chłopców na cześć Chrystusa;
- misteria pasyjne.

Wielka Środa:

- ciemna jutrznia;
- uderzanie brewiarzami w ławkę kościelną (chłopcy kijami);

²² E. Makulski, *Licheńska Gólgota*, Wrocław 1997 [b.n.s.].

²³ J. Pałysa, *Gólgota*, Ząbki 1996.

²⁴ H. Szymanderska, *Polskie tradycje świąteczne*, Warszawa 2003, s. 190.

²⁵ Tamże, s. 191-206. Zob. także: B. Ogrodowska, *Zwyczaje, obrzędy i tradycje w Polsce*, s. 242-244; E. Ferenc, *Polskie tradycje świąteczne*, Poznań 1997, s. 108-126; J. Szczypka, *Kalendarz polski*, Warszawa 1979, s. 79-95.

- gaszenie świec (na znak zamieszania w naturze po męce Jezusa);
- bieganie z drewnianymi kołatkami, bębniem lub tarapatami po wsi;
- wzywanie do zachowania postu;
- tzw. „judaszki”, czyli włóczenie, bicie i topienie (palenie) kukły Judasza²⁶.

Wielki Czwartek:

- umywanie nóg i obdarowywanie starców przez króla i biskupów;
- w domach – tajnia, czyli postna kolacja, po której już nic nie jedzono aż do wielkanocnego śniadania;
- Wielkanoc umarłych – palenie ogni na pamiątkę dusz bliskich (swoiste zaduszki wielkanocne);
- strojenie Grobu Chrystusa – od XVIII w. pojawiły się w dekoracjach elementy narodowe (grób jako symbol); warty przy grobie, nawiedzanie grobów;
- „pogrzeb” żuru i śledzia (jako potraw postnych);
- kwesta na biednych, prowadzona przez piękne kobiet;
- cedron – wiosenne ablucje obrzędowe (na cześć Jezusa przechodzącego przez rzekę Cedron).

Wielki Piątek:

- praca tylko do południa;
- malowanie jajek;
- procesje zakapturzonych biczowników (kapników) publicznie odprawiających pokutę i wymierzających sobie karę za pomocą bicia.

Wielka Sobota:

- święcenie pokarmów.

Jak widać, lista zwyczajów związanych z Misterium Paschalnym jest imponująca. Inna rzecz, że akurat ta dziedzina ludowej pobożności i tradycji wymaga wyjątkowej czujności duszpasterzy i oczyszczania naleciałości, które są – najdelikatniej mówiąc – niewłaściwe lub dziś nieczytelne (np. procesje biczowników).

O wiele głębsze propozycje przypomina i podpowiada wiernym „Rytuał rodzinny”, który ukazuje chrześcijańskie możliwości przeżywania Wielkiego Postu i Triduum Paschalnego w rodzinach²⁷:

- powstrzymywanie się od zabaw;
- wstrzeźliwość i post (także ścisły);
- jałmużna postna;
- wieczornice wielkopostne;
- podwyższenie krzyża w domu rodzinnym;
- błogosławieństwo cierniowej korony (przypomnienie o męce i cierpieniach Jezusa – wrzuca się ją potem w Wielką Sobotę do płonącego ogniska podczas Wigilii Paschalnej);
- zastanianie krzyży i obrazów.

W Wielkim Tygodniu:

- Niedziela Palmowa:
  - procesja z palmami (w kościele),

²⁶ Znęcanie się nad kukłą Judasza jest jaskrawym przykładem pseudo-pobożnego chuligaństwa i stoi w wyraźnej sprzeczności do orędzia Wielkiego Tygodnia, mobilizując do odruchów linczu; Judasz jest winny śmierci Jezusa, zatem dopełniamy obowiązku pomsty i stajemy po stronie Zbawiciela. Ta ludowa praktyka (jeśli jeszcze gdzieś istnieje) zasługuje na radykalne odrzucenie.

²⁷ J. Wysocki, *Rytuał rodzinny*, Włocławek 2000, s. 315-359.

- hołd oddany Chrystusowi Mesjaszowi (w domu);
- Wielki Poniedziałek: obrzęd błogosławienia wonnych olejków (na pamiątkę namaszczenia Jezusa w Betanii);
- Wielki Wtorek i Wielka Środa:– czytanie opisu zdrady Judasza;
- Wielki Czwartek:
  - agapa wielkoczwartkowa,
  - kwesta wielkoczwartkowa (na rzecz potrzebujących we własnym środowisku);
- Wielki Piątek: nawiedzanie Bożego Grobu;
- Wielka Sobota:
  - święcenie pokarmów,
  - przygotowanie symboli wielkanocnych (mały paschał, baranek),
  - wniesienie do domu nowego poświęconego ognia po Wigilii Paschalnej.

Można przypuszczać, że tak ukształtowana pobożność katolickiego domu pozwoli w pełni przeżywać liturgię całego Wielkiego Postu i Triduum Paschalnego. Porównanie bogactwa możliwości przeżywania roku liturgicznego w codzienności z tym, co reprezentuje przeciętna wspólnota rodzinna, ukazuje rozmiary pracy ewangelizacyjnej całego Kościoła w Polsce.

5.2 Wspólnoty wokół misterium Męki Chrystusa

Dla wielu ludzi pragnących rozwijać się wewnątrznie w życiu duchowym w wyznawaniu wiary i apostołacie szansą na spełnienie takich oczekiwań stają się wspólnoty religijne, niebędące formami życia konsekrowanego (zakonnego). Dotyczy to również pobożności pasyjnej, która w swych przejawach zorganizowanych ma nie tylko moc wspierania samych członków danej wspólnoty, ale też silniej promieniuje swoim przykładem na otoczenie. Nic dziwnego, że tego rodzaju formy życia religijnego cieszą się błogosławieństwem Kościoła. Przykładowo przedstawione zostaną: Arcybractwo Męki Pańskiej, Rycerze Grobu Bożego oraz – znana w wielu parafiach – Straż Honorowa.

5.2.1 Arcybractwo Męki Pańskiej w Krakowie

Podstawowy obowiązek Arcybractwa Męki Pańskiej (inaczej zwanym Bractwem Dobrej Śmierci lub Męczarzami) polega na rozpamiętywaniu tajemnic krzyża i boleści Matki Jezusa. Misterium modlitwy tej wspólnoty ma miejsce we wszystkie piątki Wielkiego Postu jedynie w bazylice oo. Franciszkanów w Krakowie. Arcybractwo prowadzi swych członków do kontemplacji krzyża, umiłowania Eucharystii, systematycznej spowiedzi i czuwania, by w gotowości stawać przed Bogiem, podejmując wszelkie formy pobożności pasyjnej znane w Polsce²⁸.

²⁸ Solecki, *Arcybractwo Męki Pańskiej*, s. 5.

Wspólnota ta powstała w dniu 9 czerwca 1595 r. w Krakowie z inicjatywy kanonika (później biskupa) Marcina Szyszkowskiego (1554-1630). Przez całe wieki bracia angażowali się w posługę ludziom najbardziej potrzebującym, także więźniom (mieli przywilej uwalniania jednego ze skazanych w Wielkim Tygodniu). Arcybractwo opiekuje się również młodzieżą, dając równocześnie świadectwo przykładnego życia chrześcijańskiego, posłuszeństwa Kościołowi i spełniania dzieł miłosierdzia²⁹.

W każdy piątek Wielkiego Postu o godz. 17.00 w kaplicy kościoła oo. franciszkanów w Krakowie rozpoczyna się wyjątkowe nabożeństwo.

W czasie śpiewu pieśni „Wisi na krzyżu” do kaplicy wchodzi kapłan w asyście diakonów i ministrantów, a następnie członkowie Arcybractwa w czarnych strojach i kapturach na twarzach. Powtarzają słowa: „Memento homini mori – Pamiętaj człowiecze na śmieć, a za grzechy pokutuj”. Następnie rozpoczyna się nabożeństwo XV Stopni Męki Pańskiej. Pieśń opiewa ostatnie godziny życia Jezusa. Lud odpowiada: „Zmiłuj się nad nami, Panie, zmiłuj się nad nami”. Następuje czytanie fragmentu opisu Męki Pańskiej. W trakcie śpiewu psalmu pokutnego bracia leżą na posadzce kościoła, inni wierni klęczą podczas tej modlitwy.

Formułę nabożeństwa, pochodzącą z roku 1896, o. Cecylian Niezgoda przystosował do potrzeb odnowionej liturgii w roku 1975.

Po nabożeństwie XV Stopni i po odśpiewanych Gorzkich Żalach odbywa się procesja w kruzgankach klasztoru. Bracia niosą laski (insygnia), na których są umieszczone znaki męki i cierpienia Chrystusa. Jeden z braci (z najdłuższym stażem w bractwie) niesie krzyż, a dwaj najstarsi wiekiem – czaszkę męską i kobiecą (aby przypomnieć prawdę o życiu i śmierci człowieka)³⁰.

Do bractwa (znanego tylko w Polsce i liczącego obecnie 20 osób) może być przyjęty każdy, ale po odpowiedniej formacji, gdyż pozostaje się w nim do końca życia (ścisły post w piątki całego roku, rozważanie Męki Pańskiej). Bracia noszą kaptury na znak równości przed Bogiem i anonimowego świadczenia dobra potrzebującym. Dawniej mieli prawo wykupić jednego skazańca (w Wielki Czwartek) rokującego nadzieję na poprawę (pozostawał on po uwolnieniu pod opieką bractwa). Pierwsze nabożeństwo odprawiono w roku 1595³¹.

Musi zastanawiać fakt, iż zaledwie 20-osobowa grupa anonimowych braci potrafiła znaleźć uznanie w bardzo szerokich kręgach i to z pewnością nie przede wszystkim ze względu na swoje niezwykle stroje czy insygnia. Nawet jeśli do bazyliki franciszkańskiej przybędą ludzie z samej ciekawości, to otrzymają podczas długiego nabożeństwa ogromną dawkę autentycznej głębokiej modlitwy, która może ich zachwycić, a przede wszystkim – zjednoczyć z Jezusem, skłonić do nawrócenia, do ukochania krzyża i Ukrzyżowanego.

²⁹ Tamże.

³⁰ [b.a.], *Arcybractwo Męki Pańskiej*, „Salwator” nr 2/2005, [b.n.s.]; Solecki, *Arcybractwo Męki Pańskiej*, dz. cyt.

³¹ I. Okarmus, *Za grzechy pokutuj*, „Gość Niedzielny” nr 14 z dnia 4 IV 2004 r., s. 12.

5.2.2 Bożogrobcy – Rycerze Zakonu Grobu Bożego w Jerozolimie

Zadanie tej wspólnoty polega na pielęgnowaniu życia chrześcijańskiego oraz wspieraniu Kościoła katolickiego w Ziemi Świętej. Mężczyźni ubrani są w białe płaszcze z wyraźnym czerwonym krzyżem jerozolimskim na lewym ramieniu, a kobiety (damy) w skromne czarne suknie. W tym gronie są biskupi, naukowcy i politycy³². Od tego zakonu pochodzi zwyczaj urządzania Grobu Pańskiego w Wielki Piątek. Do wspólnoty dam i kawalerów Zakonu Grobu Bożego przyjmowane są osoby o wybitnych zasługach dla Kościoła, znane z działalności społecznej i dobroczynnej³³.

Kawaler Grobu Pańskiego porzuca własne dobra materialne, dom, ojczyznę, rodzinę, aby walczyć, wyznać wiarę w Chrystusa i manifestować miłość do bliźnich. Dziś trzeba walczyć o rozszerzanie się Kościoła, o Królestwo Chrystusa i podejmować posługę charytatywną. Kawaler Grobu Pańskiego chce się uświęcić jako żołnierz Chrystusa, zachowywać w sposób przynoszący cześć Chrystusowi i Jego Kościołowi. Otrzymuje ostrogi (znak rycerskiej służby) oraz pasowany jest mieczem (obrona Grobu Pańskiego i Kościoła), chociaż Królestwo Boże można zdobyć nie mieczem, ale wiarą i miłością. Dystynktorium Kawalera jest wyraźny czerwony krzyż jerozolimski. Rycerska pokora bożogrobca każe zamiast miecza brać do ręki różaniec³⁴.

W Polsce zakon odrodził się w roku 1994, a jego Wielkim Przeorem jest kard. Józef Glemp³⁵. W dniu 18 IX 2004 r. przybyło 12. nowych bożogrobców – Zakonu Rycerskiego Grobu Bożego w Jerozolimie; łącznie wspólnota ta liczy w Polsce ok. 100 rycerzy, zaś w świecie ok. 19 tysięcy³⁶.

Jak widać, także i dzisiaj wierni – i to z grona wybitnych – potrzebują wspólnot, które potrafią im coś dać, ale w których i każdy z nich ma konkretny program działania. Nie odstraszały współczesnych braci Rycerzy (podobnie jak i wspomnianych wcześniej Męczarzy) wysokie wymagania, jakie się im stawia, a oryginalność stroju czy nabożeństw wydaje się być dodatkową zachętą, a nawet stanowi swoistą reklamę.

³² M. Jakimowicz, *Rycerze bez mieczy*, „Gość Niedzielny” nr 40 z dnia 3 X 2004 r., s. 28-29.

³³ Przeorem polskiego zwierzchnictwa bożogrobców został kardynał Józef Glemp, a wśród znanych osobistości przynależą do nich m.in.: b. marszałek Senatu Alicja Grzeškowiak, prof. Anna Świderkówna, ks. Wiesław Niewęglowski (duszpasterz środowisk twórczych), nuncjusz apostolski w Polsce abp Józef Kowalczyk. Polskim zwierzchnikiem zakonu bożogrobców (założonego w latach I wyprawy krzyżowej 1096-1099 przez Gotfryda z Bouillon) jest aktualnie prof. Jerzy Wojtczak; zob. Jakimowicz, *Rycerze bez mieczy*, s. 29.

³⁴ Tamże.

³⁵ Tamże.

³⁶ Tamże, s. 28.

5.2.3 Straż Honorowa – „Zegar Męki Pańskiej”

Tradycja przekazała naszemu pokoleniu również ideę Straży Honorowej, czyli wspólnoty modlących się ludzi, którzy czuwają przy Panu przez całą dobę. Dziś już niewiele osób zna Zegar Męki Pańskiej, umożliwiający kontemplację Męki Pana Jezusa, rozpisanej na poszczególne godziny.

Tabela nr 15: „Zegar Męki Pańskiej”³⁷.

GODZINA	TEMAT KONTEMPLACJI
17.00	Jezus żegna się ze swoją Matką Najświętszą i udaje się do Wieczernika
18.00	Jezus umywa nogi apostołom
19.00	Jezus ustanawia Najświętszy Sakrament
20.00	Jezus modli się w Ogrójcu
21.00	Jezus smutny aż do śmierci poci się krwawym potem
22.00	Jezus zostaje zdradzony pocałunkiem przez Judasza
23.00	Jezus zostaje pojmany i związany
24.00	Jezus zaprowadzony do Annasza
1.00	Jezus przed Kajfaszem postawiony i uderzony w policzek
2.00	Jezus związany, bity i wyśmiewany
3.00	Trzykrotne zaparcie się Piotra i opuszczenie Jezusa przez resztę apostołów
4.00	Jezus postawiony przed Radą Żydowską i za winnego śmierci ogłoszony
5.00	Jezus do Piłata prowadzony i fałszywie oskarżony
6.00	Jezus u Heroda białą szatą przyodziany i wyszydzony
7.00	Jezus do Piłata odprowadzony, a Barabasz zbójca zamiast Jezusa uwolniony
8.00	Jezus przy kolumnie okrutnie ubiczowany
9.00	Jezus cierniem ukoronowany i ukazany ludowi
10.00	Jezus na śmierć skazany
11.00	Jezus dźwiga krzyż swój na górę Kalwarię
12.00	Jezus z szat obdarty i pomiędzy dwoma łotrami ukrzyżowany
13.00	Jezus modli się za krzyżujących go
14.00	Jezus obiecuje raj żałującemu łotrowi
15.00	Jezus umiera na krzyżu
16.00	Jezusowi włócznią bok przebito
17.00	Jezus z krzyża zdjęty i do grobu złożony

Autor przytaczanego dzieła proponuje czytelnikowi w tych godzinach teksty, przeznaczone do rozpamiętywania gorzkiej męki i śmierci Pana Naszego Jezusa Chrystusa we wszystkich godzinach dnia i nocy. Należy przypuszczać, że zwolenników takiej modlitwy – gdy zetkną się z tą ciekawą propozycją – może być naprawdę bardzo wielu, zwłaszcza wśród członków wspólnot modlitewnych, osób starszych, chorych i samotnych³⁸.

³⁷ Źródło: M. Kogut, *Święte Schody w Sośnicy*, s. 55-56. „Zegar” można odnaleźć także w niektórych gablotkach parafialnych oraz na korytarzach klasztornych.

³⁸ Jedną z konkretnych pomocy dla podjęcia modlitwy w ww. godzinach jest publikacja ks. S. Pałacha *Nabożeństwo do Męki Chrystusowej w rozważaniach na każdą godzinę* (Michalinum 2004, s. 23-83), chociaż nadaje inne nazwy (zbliżone) do poszczególnych godzin.

5.3 Nabożeństwo Drogi Krzyżowej w centrum pobożności pasyjnej

Wśród nabożeństw pasyjnych na pierwsze miejsce wysuwa się Droga Krzyżowa i Gorzkie Żale. „Zwłaszcza Droga Krzyżowa poprzez symboliczne treści zawarte w jej stacjach pozwala na dostosowanie rozważań i innych form modlitwy do mentalności ludzi różnych środowisk i kręgów kulturowych”³⁹. Stwierdzenie to znajduje potwierdzenie w wynikach badań dotyczących pobożności pasyjnej Polaków.

Wykres nr 5: Praktyki pobożności pasyjnej w Polsce⁴⁰.

Byłoby jednak poważnym błędem zatrzymanie się na tym etapie i zaniedbanie w dziedzinie stałego propagowania oraz pogłębiania nabożeństwa Drogi Krzyżowej. Skoro odkryte zostaną stacje drogi krzyżowej, umieszczone na ścianach niemal wszystkich świątyń podczas specjalnych nabożeństw wspólnotowych czy w prywatnych praktykach pobożnościowych, istnieje duże prawdopodobieństwo, że ta forma modlitwy wyprowadzona zostanie również na kalwarię – nawet bardzo odległe od miejsc zamieszkania i rodzinnych parafii.

5.3.1 Sposoby popularyzacji Drogi Krzyżowej

W odniesieniu do Drogi Krzyżowej na pewno nie wypada mówić o konieczności reklamowania tego nabożeństwa. Wspomniałem już wcześniej, że jednak trudno zignoro-

³⁹ Drożdż, *Księga nabożeństw*, s. 195-196.

⁴⁰ Źródło: W. Dąbrowska-Macura, P. Kucharczak, A. Stopka, L. Śliwa, *40 dni szansy na sukces*, „Gość Niedzielny” nr 8 z dnia 9 II 2004 r., s. 3-5.

wać fakt, iż dla wielu ochrzczonych (tym bardziej dla ludzi niewierzących czy wierzących inaczej) nie istnieje w praktyce nic poza Eucharystią. Jeśli tacy ludzie nie zetkną się osobiście z Drogą Krzyżową, pozostaną obojętni wobec tej błogosławionej możliwości spotkania z Ukrzyżowanym i własnym sumieniem. Stąd więc warto zauważyć pewne formy, które ten stan rzeczy mogą zmienić.

5.3.1.1 Pielgrzymki i rekolekcje

Płasczyzną, która także sprzyjać może formacji religijności pasyjnej, są wszelkie rekolekcje, a wśród nich rekolekcje w drodze, czyli piesze pielgrzymki do sanktuariów w kraju i zagranicą. Fenomen ten opiera się m.in. na szczególnym klimacie takiej modlitwy, na którą jest wtedy przewidziana odpowiednia ilość czasu i która jest szczególnie starannie opracowana. Droga Krzyżowa podczas pielgrzymki czy innych rekolekcji stanowi przede wszystkim niezwykle owocne przygotowanie do Sakramentu Pokuty.

Nie bez znaczenia pozostaje oprawa muzyczna i poetycka tego nabożeństwa oraz swoista scenografia, która włącza w misterium modlitwy krajobraz, wspólnotę, elementy wizualne i emocjonalne (np. niesienie dużego krzyża przez uczestników), a nawet ich fizyczne zmęczenie⁴¹. W takich warunkach o wiele łatwiej człowiek widzi swój związek z Męką Jezusa i w odniesieniu do konkretnych stacji rozważa tajemnice swego wnętrza, dopuszczając do głosu własne sumienie.

5.3.1.2 Gorzkie Żale

Wielkie znaczenie dla życia religijnego w ogólności, a dla pobożności pasyjnej w Polsce mają nabożeństwa Gorzkich Żali, o czym świadczy chociażby wysoka frekwencja wiernych podczas tej właśnie modlitwy, odprawianej zasadniczo w popołudniowych godzinach niedziel Wielkiego Postu. Te żałosne lamentacje, ułożone w języku polskim, polegają na kontemplacji Męki Pana Jezusa, stanowiąc jednocześnie przejmujący dialog ludu z bolejącą Maryją.

⁴¹ Zob. np. teksty nabożeństwa Drogi Krzyżowej, które miały miejsce podczas VII i VIII Pieszej Pielgrzymki Wrocławskiej na Jasną Górę w latach 1987 i 1988: A. Radecki, *Piesza Pielgrzymka Wrocławska 1981-1989*, Mokrzeszów 1990, s. 78-112. Prowadząc wtedy te nabożeństwa, byłem świadkiem niezwyklej atmosfery modlitwy i skupienia, która panowała na boisku w Głuchowie i pod kościołem w Łozinie. Mimo wielkiego upału pielgrzymi przyjęli spontanicznie postawę klęczącą podczas tego długiego (ok. 90 minut) nabożeństwa. Co więcej: przez szereg lat spotykani ludzie w rozmowach przytaczali z pamięci obszerne fragmenty proponowanych wtedy rozważań.

Na układ takiego nabożeństwa (związanego z adoracją Najświętszego Sakramentu; a czasem nawet łączonego z Drogą Krzyżową) składają się:

- śpiew Gorzkich Żali (na ogół jedna z trzech części w każdą niedzielę),
- kazanie pasyjne,
- suplikacje,
- adoracja relikwii Krzyża św.

Bezpośredni wpływ na skomponowanie Gorzkich Żali miały średniowieczne misteria i dialogi pasyjne, czerpiące inspiracje z tekstów ewangelijnych (głównie z życia i Męki Pana Jezusa), a nawet z legend. Kościół pielęgnował te dramaty i otaczał opieką, gdyż przyczyniały się one do pogłębiania uczuć religijnych i utrwały podstawowe zasady wiary świętej.

Średniowieczne dramaty – pasje z biegiem czasu zaczęły zanikać, przekształcając się stopniowo w rodzaj nabożeństwa kościelnego na wzór Jutrzni brewiarzowej, śpiewanej przez kapłanów na przemian z ludem. Ksiądz Wawrzyniec Stanisław Bonning (Benig), promotor Bractwa św. Rocha przy kościele Świętego Krzyża w Warszawie, podjął się reformy misteriów pasyjnych i przystosował je do śpiewania przez wiernych; w roku 1707 ukazała się niezwykle popularna książeczka, której tytuł rozpoczynał się słowami: „Snopek mirry z Ogrodu Gethsemańskiego, albo żałosne Gorzkiej Męki Syna Bożego...”. Kościół przyjął to nabożeństwo do publicznego odprawiania w niedziele Wielkiego Postu. Twórca podkładu muzycznego do Gorzkich Żali jest nieznany, choć prawdopodobnie motywy zaczerpnięto z melodii ludowych. W połowie XIX w. Gorzkie Żale były znane w całym kraju, a Księża Misjonarze przenieśli je nawet do innych krajów (m.in. do Ameryki Północnej, Niemiec, Anglii, Czech i na Litwę), choć nigdzie nabożeństwo to nie przyjęło się tak mocno jak w Polsce⁴².

5.3.1.3 Droga Krzyżowa na ulicach

Pobożność ludowa wyraża się często w miejscach, które nie są kościołami; niekiedy są to wręcz ulice i place⁴³. Nabożeństwa Drogi Krzyżowej odprawiane są na ulicach miast i wsi przede wszystkim w okresie Wielkiego Postu. Bierze w nich zwykle udział bardzo wiele osób, które czują potrzebę zmanifestowania publicznie własnej wiary, ale też podejmują ten trud w duchu pokuty⁴⁴. Nierzadko takie nabożeństwo kończy się usta-

⁴² Tamże.

⁴³ DL, 19.

⁴⁴ Od kilku lat taka Droga Krzyżowa organizowana jest przez ośrodki akademickie Wrocławia. Bierze w niej udział kilka tysięcy osób, a mijani po drodze ludzie wręcz zmuszeni są do nieoczekiwanej refleksji religijnej.

wieniem krzyża na przygotowanym uprzednio miejscu i połączone jest z uroczystym wyznaniem wiary, poświęceniem krzyży osobistych, adoracją krzyża czy Eucharystią.

Tak ukształtowane nabożeństwo stwarza naturalną scenerię dla rozważań Męki Pańskiej, bo przecież Jezus szedł na Kalwarię ulicami Jerozolimy. Stąd człowiek łatwiej dostrzeże, iż Chrystus po dziś dzień idzie przez ulice ludzkich serc⁴⁵. Z jednej strony chodzi zatem o odpowiednio podpowiadane teksty do rozważań, z drugiej – wyzwolenie emocji (np. podczas dźwigania krzyża), włączenie do modlitwy uczuć, wykorzystanie walorów muzyki, otoczenia, światła, klimatu itp.

Ten wielkopostny zwyczaj modlitwy na ulicach przenoszony jest do innych – coraz liczniejszych – miast w Polsce oraz na terenie archidiecezji wrocławskiej i diecezji świdnickiej. Tu przykładowo zaprezentowane zostaną nabożeństwa organizowane we Wrocławiu, Świdnicy, Świebodzicach i Raciborzu.

Akademicka Droga Krzyżowa ulicami Wrocławia organizowana jest przez wszystkie duszpasterstwa akademickie i młodzieżowe, świat nauki i żołnierzy w piątek piątego tygodnia Wielkiego Postu. Trasa prowadzi tłumy uczestników⁴⁶ tego nabożeństwa przez samo centrum miasta, czyli od Gmachu Głównego Uniwersytetu ulicą Kuźniczą i przez Rynek do kościoła garnizonowego pw. św. Elżbiety⁴⁷. W roku 2006 intencją tego nabożeństwa stały się: prośba o szybka beatyfikację błog. Czesława, patrona Wrocławia, wzrost dzieciństwa w rodzinach i wrażliwość na potrzeby bliźnich⁴⁸.

Organizatorem tego wydarzenia jest obecnie MORDA (Międzyośrodkowa Rada Duszpasterstw Akademickich), koordynatorem zaś ks. M. Maliński. W przygotowanie i prowadzenie rozważań przy poszczególnych stacjach angażują się: 11 wrocławskich ośrodków Duszpasterstwa Akademickiego, nauczyciele akademicy i klerycy.

Na czele procesji niesiony jest ciężki drewniany krzyż (pamiętający czasy stanu wojennego), otoczony płonącymi pochodniami. Nie jest to manifestacja, ale pokorna modlitwa; dlatego uczestnicy nie niosą żadnych transparentów i nie uciekają się do żadnych fajerwerków. „Chcemy omodlić zwyczajne ścieżki naszego życia, ulice naszego miasta. W centrum uwagi znajdują się tylko Krzyż, ogień i słowo. Podobnie było tam, w Jerozolimie:

⁴⁵ W powojennej Polsce najstarszym nabożeństwem tego typu jest Droga Krzyżowa odprawiona w pierwsze niedziele Wielkiego Postu w Kaliszu (później były Warszawa i Kraków). Zob. [b.a.], *Najstarsza w Polsce*, „Przewodnik katolicki” nr 9 z dnia 27 II 2005 r., s. VIII.

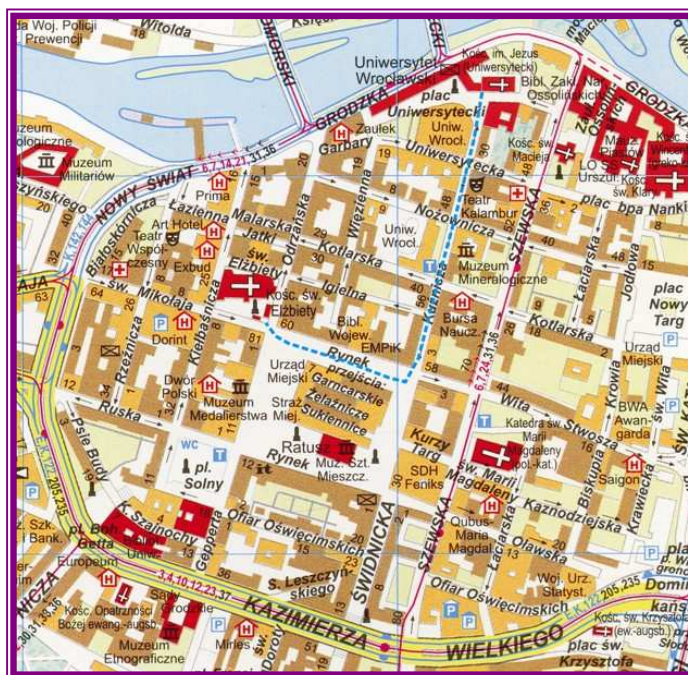
⁴⁶ W dniu 11 kwietnia 2003 r. wzięło udział w tym nabożeństwie ok. 6.000 osób.

⁴⁷ T. Białaszczuk, *Z krzyżem na rynku*, [wrocławski] „Gość Niedzielny” nr 17 z dnia 8 IV 2004 r., s. II.

⁴⁸ [b.a.], *Przeszli ulicami miasta*, [wrocławski] „Gość Niedzielny” nr 16 z dnia 16 IV 2006 r., s. II.

Był ogień Miłości, Krzyż i... cisza. My pozwolimy sobie jeszcze na słowo, które pomaga nam się modlić” – stwierdza ks. M. Maliński⁴⁹.

Mapka nr 14: Trasa Akademickiej Drogi Krzyżowej we Wrocławiu w roku 2005⁵⁰.

O tym, że tego rodzaju forma pobożności pasyjnej jest bliska współczesnym – także młodym – ludziom, świadczy nie tylko liczba uczestników, idących za krzyżem ulicami miasta, ale i ich świadectwa⁵¹:

„Rynek widziany przeze mnie, kiedy szłam, rozważając Mękę Chrystusa, miał całkiem inny klimat niż zazwyczaj”.

(studentka Wydz. Architektury)

„Nigdy wcześniej nie brałem udziału w takiej Drodze Krzyżowej. Poszedłem trochę z ciekawości. Ale dopiero kiedy wziąłem krzyż, dotarło do mnie, po co naprawdę tu przyszłem. Droga Krzyżowa stała się dla mnie czymś namacalnym, rzeczywistym. Przeszłem i współczesnym”.

(M. Oleksy, wokalista zespołu 40i30/70)

Parafia MB Wspomożenia Wiernych we Wrocławiu – Księżu Małym organizuje Drogę Krzyżową na ulicach tej dzielnicy od roku 2000. W roku 2005 wzięło w niej udział ok. 200 osób. „Największe wrażenie robi na mnie niesiony przez mężczyzn krzyż, a zwłaszcza te długie gwoździe” – wyznał Rafał, wrocławski licealista⁵².

⁴⁹ M. Maziarz, *Żadnych „fajerwerków”*, [wrocławski] Gość Niedzielny nr 14(392) z dnia 6 IV 2003 r., s. 21-22.

⁵⁰ Opracowanie własne w oparciu o mapę centrum Wrocławia, *Wrocław – atlas miasta*, Wrocław 2002).

⁵¹ Tamże.

⁵² T. Białaszczuk, *Szli za Jezusem*, [wrocławski] „Gość Niedzielny” nr 15/497 z dnia 10 IV 2005 r., s. III.

18 marca 2005 r. miała miejsce I Miejska Droga Krzyżowa w Świdnicy: od kościoła pw. św. Andrzeja Boboli (ulica Wałbrzyska) do katedry, w której o godzinie 21.00 miał miejsce Apel Jasnogórski. Nabożeństwo zorganizowała redakcja świdnickiego „Gościa Niedzielnego” oraz parafialne grupy apostołskie⁵³.

Również po raz pierwszy Ogólnomiejską Drogę Krzyżową (zapowiadaną wcześniej ulotkami i ogłaszaną przez samego burmistrza miasta Jana Wysoczańskiego) zorganizowano w roku 2005 w Świebodzicach. Nabożeństwo to rozpoczęło się przy Krzyżu Mileijnym na Osiedlu Sudeckim. Mimo złej pogody kilkaset osób przeszło w modlitewnym skupieniu zaplanowaną trasę, co zajęło ok. 1,5 godziny.

Mapka nr 15: Trasa I Ogólnomiejskiej Drogi Krzyżowej w Świebodzicach w roku 2005⁵⁴.

Krzyż w czasie nabożeństwa nieśli reprezentanci: harcerzy, nauczycieli, sybiraków, służby zdrowia, ministrantów, uczniów, wspólnot przykościelnych, wychowanków Domu Pomocy Caritas, Stowarzyszenia Osób Niepełnosprawnych, róż różańcowych i bractwa św. Józefa⁵⁵.

⁵³ [b.a.], Z „Gościem” na Golgotę, [świdnicki] „Gość Niedzielnny” nr 11/45 z dnia 13 III 2005 r., s. I. O skali omawianego wydarzenia mogą świadczyć dane z procesji pasyjnych, idących ulicami polskich miast w Wielkim Poście 2005 roku: XVI Droga Krzyżowa przez centrum Katowic – kilka tysięcy osób; Lublin (trasa z centrum miasta do mauzoleum na Majdanku) – 3000; Nowy Targ – 2500; Warszawa Żoliborz – kilkaset osób; Sanok (Droga Krzyżowa ekumeniczna z udziałem rzymskokatolików, prawosławnych, grekokatolików i polskokatolików) – kilka tysięcy; Łódź (po raz 11., także nabożeństwo ekumeniczne) – 6000 osób. Zob. „Gość Niedzielnny” nr 13 i 14 z roku 2005.

⁵⁴ Opracowanie własne na bazie mapy Świebodzic: *Mapa turystyczna. Plany miast. Powiat świdnicki*, Jelenia Góra 2002.

⁵⁵ [b.a.], *Okazja do zadumy nad sensem życia*, „Goniec Świebodzicki” nr 6/2005; A. Bielawska-Pękala, *Procesja*, „Słowo Polskie – Gazeta Wrocławska” z dnia 18 III 2005.

Z kolei zupełnie wyjątkowym wydarzeniem dla mieszkańców Raciborza (diecezja opolska) była procesja, połączona z nabożeństwem Drogi Krzyżowej, a zorganizowana w dniu 2 IV 2004 r. Wydarzenie to związane było z przeniesieniem krzyża na trasie od starego do nowego szpitala miejskiego (ok. 3 km). W nabożeństwie, którego inicjatorem był Piotr Klima, radny miasta Raciborza i właściciel apteki św. Mikołaja przy ul. Ks. Londzina 34, wzięło udział ok. 10.000 ludzi, czyli co szósty mieszkaniec miasta.

Zdjęcie nr 41: Krzyż w raciborskim Szpitalu Miejskim (foto: Aneta Białek).

Krzyż w starym szpitalu im. J. Rostka, pochodzący z końca XIX w. i wający ok. 200 kg, cieszył się ogromnym szacunkiem chorych i osób ich odwiedzających⁵⁶. W czasach komunistycznych usunięty został na poddasze tego szpitala (na szczęście nie zniszczono

go). Obecnie, umieszczony na poczesnym miejscu w nowym szpitalu, budzi głębokie refleksje u wszystkich wchodzących do tego obiektu⁵⁷.

Przytoczone przykłady ukazują, że mamy do czynienia ze zjawiskiem, które potwierdza potrzebę adaptowania znanych – może nazbyt statycznych – form pobożności pasyjnej, aby bardziej angażowały one wiernych i stały się wymownym sposobem ewangelizacji.

5.3.1.4 Misteria pasyjne

Kolejną okazję do indywidualnego i zbiorowego podejmowania rozważań dramatu Kalwarii niosą misteria⁵⁸, które coraz liczniej organizowane są również w naszej Ojczyź-

⁵⁶ Zwłaszcza „świeżo upieczeni” ojcowie składali pod tym krzyżem kwiaty, których nie mogli wносить na oddział noworodków.

⁵⁷ G. Wawoczny, *Historyczna procesja*, „Nowiny Raciborskie” z dnia 13 IV 2004. Sięgam do tego wydarzenia, które jest mi bliskie, gdyż Racibórz stał się moim miastem rodzinnym; mogłem ocenić wpływ opisywanej procesji na postawy i przeżycia mieszkańców. Jest to niewątpliwie dowód na to, co może zdziałać miejscowa społeczność, ożywiana duchem głębokiej wiary.

nie. Ten podstawowy gatunek średniowiecznego dramatu religijnego powstawał na przestrzeni XII-XIII w., a wywodził się z kościelnych obrzędów liturgicznych⁵⁹. Ta udratyzowana historia Męki Jezusa, odgrywana jest zwykle w Wielkim Tygodniu w polskich sanktuariach (a także w niektórych parafiach), przedstawiając wydarzenia opisane w Piśmie Św. i nawiązując do głównych etapów Drogi Krzyżowej.

Rytuał misterii chrześcijaństwo przejęło od starożytnych Greków po to, by w mimice czy gestykulacji przekazać widzowi najważniejsze prawdy i wartości religijne. Z czasem forma ta nabrała cech prawdziwego teatru z dialogami i cytatami z Pisma Świętego, związanymi z narodzeniem Chrystusa, Jego męką, śmiercią i zmartwychwstaniem.

Aby pomóc ludziom w przeżywaniu tajemnicy zbawczej ofiary Chrystusa na Golgocie, przygotowano liczne widowiska pasyjne, zwłaszcza na czas Wielkiego Tygodnia. Pierwotnie monopol na organizowanie takich przedstawień miało bractwo *Conferie de la Passion* w Paryżu⁶⁰. Najstarszy cykl widowisk misteryjnych powstał w XIV w. w Chester (Anglia); znane były również widowiska organizowane we Francji, Włoszech i Hiszpanii⁶¹.

Misteria, które początkowo organizowane były w kościołach i wiązały się ściśle z obrzędowością liturgiczną, z czasem wyszły poza mury świątyń i stały się samodzielnym gatunkiem teatralnym, rozrastając się zarówno pod względem objętościowym, jak i tematycznym⁶². Od XVI w. w Sewilli odbywają się procesje uliczne, organizowane przez bractwa dla obrony wiary, wykupujące niewolników z rąk muzułmańskich. W Wielki Piątek uczestnicy w Sewilli idą w średniowiecznych strojach; twarze mają zakryte kapturami, a w rękach niosą zapalone świece. Niesione są wtedy ogromne figury Chrystusa i MB Bolesnej, przybrane we wspaniałe szaty⁶³. Do czasów obecnych przetrwała także tradycja mi-

⁵⁸ Ze względu na temat, przyjął się następujący podział misterii: a) opowiadające o Bożym Narodzeniu (w Polsce zwane jasełkami), misteria pasyjne (opowiadają o męce i śmierci Jezusa) oraz misteria rezurekcyjne (o zmartwychwstaniu Pana Jezusa. Zob. M. Adamski (red.), *Misteria polskie. Antologia misterii pasyjnych i rezurekcyjnych*, Ząbki 2006, s. 7.

⁵⁹ Tamże, s. 6-7.

⁶⁰ J. Uryga J., *Misteria pasyjne na świecie*, „Katolik” nr 14(243) z dnia 5 IV 1987, s. 8-9.

⁶¹ Adamski, s. 7.

⁶² Tamże.

⁶³ Tamże. W Hiszpanii, zwłaszcza w jej południowej części – Andaluzji, od piątku przed Niedzielą Palmową odbywają się wielotysięczne procesje. Nosi się wtedy ogromne i ciężkie platformy (ważące od 1,5-3 t) ze scenami religijnymi (pracę tę wykonuje nawet po kilkudziesięciu wyspecjalizowanych tragarzy). Procesje te – zwłaszcza w Wielki Piątek – trwają bardzo długo (np. bractwo *La Sed* – 15 godzin). Bractwa przy poszczególnych kościołach skupiają po kilkaset lub ponad tysiąc członków (najstarsze – *El Silencio* założono w 1340 r.). Bracia mają stroje ze spiczastymi kapturami. W liczącej 700 000 mieszkańców Sewilli jest 57 takich grup. W czasie nabożeństw w procesję i misterium angażuje się wielu ludzi – np.: 18 osób obecnych przy pogrzebie Chrystusa, a 70. ludzi liczy oddział żołnierzy pilnujących Grobu Pańskiego. Zob. L. Śliwa, *Chrystus umiera w Sewilli*, „Gość Niedzielny” nr 14 z dnia 14 IV 2004 r., s. 11.

steriów pasyjnych w bawarskim Oberamergau, ściągając do tej miejscowości wielotysięczne rzesze z Niemiec i z zagranicy⁶⁴.

Misteria kalwaryjskie, polegające na rozpamiętywaniu męki i śmierci Zbawiciela, prezentowane były i przeżywane w plenerowych sanktuariach pasyjnych na tzw. drózkach Pana Jezusa, przy których odtworzone były w symbolicznych budowlach i pomnikach, stanowiących kopie jerozolimskich miejsc świętych⁶⁵.

Organizatorami widowisk misteryjnych, które zyskały popularność niemal w całej Europie, były cechowe stowarzyszenia rzemieślnicze, bractwa kościelne oraz klasztory; olbrzymia popularność zapewniały im niewątpliwie języki narodowe, a zatem dla wszystkich widzów zrozumiałe⁶⁶.

Dyrektorium o pobożności ludowej i liturgii odnosi się do takich przedstawień Męki Pańskiej z wielkim szacunkiem i poleca ich kulturowanie, gdyż:

„Często chodzi tutaj o prawdziwie święte przedstawienia, które zupełnie słusznie mogą być uważane za ćwiczenia pobożne. Święte przedstawienia czerpią swoje korzenie z samej liturgii, niektóre z nich zrodzone w chórach monastycznych przez proces postępującej dramatyzacji zostały odziedziczone przez Kościół. W wielu miejscach przygotowanie i wykonanie przedstawień męki Chrystusa jest powierzone Bractwom Chrystusa, których członkowie przyjmują różne powołania życia chrześcijańskiego. W takich przedstawieniach aktorzy i widzowie są wciągnięci w jakieś poruszenie wiary i szczerzej pobożności”⁶⁷.

Jednak i ta forma pobożności pasyjnej wymaga czujności ze strony duszpasterzy:

„W związku ze świętymi przedstawieniami trzeba pouczać wiernych o głębokiej różnicy, która istnieje między tymi przedstawieniami. Są one tylko naśladownictwem, a nie akcją liturgiczną, która jest prawdziwą anamnezą, misteryjną obecnością wydarzenia zbawczego męki”⁶⁸.

Problem ten jest o tyle ważki, że do religijno-dydaktycznych tekstów opartych na tekstach Starego i Nowego Testamentu, dołączane są również opowieści apokryficzne, wstawki rodzajowe, związane z miejscem powstania misterium, realiami codziennego ży-

⁶⁴ Adamski, 7.

⁶⁵ Tamże, s. 9; Kopeć, *Kalwaria*, kol. 414; Adamski, s. 9. O przeżyciach wiernych, którzy w pasyjnych misteriach plenerowych uczestniczyli, świadczy m.in. wspomnienie pielgrzymującego do kalwarii Zebrzydowskiej Józefa Łebkowskiego, który w roku 1852 wziął udział w procesji pasyjnej: „Gdyby mi kto opowiadał, że podobna (...) ceremonia może mieć miejsce między obrzędami religijnymi, szczerze powiem, rzekłbym, że uwłacza świętości wiary. Gdym jednak usłyszał trąbę zwołującą lud na wyrok ukrzyżowania, gdy (...) stukanie toporów obrabiających krzyż i szczęk straży (...) dźwiękami śmierci zaszemrały wśród ludu, prawdziwie dreszcz przeszedł po kościach (...). Śmiało dziś sądzę, że obrzęd taki więcej w tysiącach serc (...) wznieci szczerzej skruchy, niżbyś dokazał najwymowniejszym kazaniem”. C. Hernas, *Barok*, Warszawa 1980, s. 193. Przytaczam ten opis z przekonaniem, iż po dziś dzień doświadczenia i przeżycia wiernych są podobne, zaś ogromna liczba uczestników takiej modlitwy wskazuje, że tego rodzaju przeżycia są nam nadal potrzebne – i w Polsce, i w świecie.

⁶⁶ Adamski, s. 7.

⁶⁷ DL, 144.

⁶⁸ Tamże.

cia, a nawet elementy komediowe (czego przykładem może być scena u aptekarza w *Historyi o chwalebnym Zmartwychwstaniu Pańskim* Mikołaja z Wilanowiecka⁶⁹.

Polskie widowiska pasyjne ukształtowały się w XVII w., choć istnieją przypuszczenia, że taka zorganizowana forma przedstawień istniała już nawet trzy wieki wcześniej⁷⁰. Za pierwsze w literaturze polskiej, w pełni dojrzałe dramatycznie i treściowo dzieło, uważa się *Historyję o chwalebnym Zmartwychwstaniu Pańskim*, wydane przez paulina częstochowskiego Mikołaja z Wilkanowiecka ok. 1582 r. i cieszące się wielkim zainteresowaniem niemal do dziś⁷¹. Najbardziej znanym scenariuszem procesji misteryjnych jest napisany w roku 1610 na zlecenie Mikołaja Zebrzydowskiego tekst *Pamiętka krwawej ofiary Pana Zbawiciela naszego Jezusa Chrystusa wedle miejsc Hierozolimskich nad Zebrzydowicami wykonterfektowanych*⁷².

Początkowo główny trzon misterium stanowiły kazania, modły i pieśni pasyjne, śpiewane przez pielgrzymów przy stacjach Drogi Krzyżowej. Krótkie sceny biblijne, odgrywane w przerwach między naukami pasyjnymi, były pomyślane jako ilustracja kazań i obchodów religijnych Wielkiego Tygodnia; miały także pobudzać wyobraźnię i ułatwiać wiernym zrozumienie tajemnic odkupienia i zbawienia. Z czasem scenki te przerodziły się w wielkie widowiska parateatralne⁷³.

W Polsce najbardziej znane jest obecnie misterium prezentowane w Kalwarii Zebrzydowskiej, gromadzące w czasie Tridudum Paschalnego nawet 100.000 pielgrzymów⁷⁴.

⁶⁹ Adamski, s. 7. Autor przytacza ten utwór w swoim zbiorze na s. 15-116 pośród 9 podobnych dzieł.

⁷⁰ Adamski, s. 7-8.

⁷¹ Adamski, s. 8. Powodzenie tego utworu wynikało niewątpliwie z talentu autora, który umiał posłużyć się barwnym, potocznym językiem; nasycenie dzieła polskimi akcentami (np. nazwy monet, bronii, tytułów rycerskich, polskimi pieśniami wielkanocnymi), łącząc pomysłowo religijną wzniosłość motywy biblijne i realia życia z komizmem (tamże, s. 8 oraz 15-116).

⁷² Adamski, s. 10.

⁷³ Zob. Oгородowska, *Zwyczaj, obrzędy i tradycje w Polsce*, s. 235-236.

⁷⁴ Biorą w nim udział zakonnicy-bernardyni (głównie klerycy), mieszkańcy okolicznych wsi (grający – niekiedy przez kilka lat z rzędu – role Jezusa, apostołów, trzech Marii, św. Weroniki, Szymona Cyrenejczyka, członków Sanhedrynu, Piłata i innych postaci biblijnych) oraz pielgrzymi. W czasach rozbiorów w roli apostołów zwyczajowo byli obsadzani pobożni przewodnicy pielgrzymek z różnych dzielnic Polski. „Chwalebne Misterium Pańskie” jest grane w Kalwarii Zebrzydowskiej w Niedzielę Palmową, a następnie w Wielką Środę, Wielki Czwartek i Wielki Piątek. Obecni na nim miejscowi i przyjezdni pątnicy mogą być świadkami i uczestnikami wydarzeń, opisanych w Piśmie Świętym: triumfalnego wjazdu Jezusa do Jerozolimy, wygnania przekupniów ze świątyni, zdrady Judasza, obrzędów w Wieczerniku, czuwania w Ogrójcu, pojmania i sądu nad Jezusem, Jego Męki i Śmierci. Widowisko najważniejsze i najdłuższe, będące kulminacją całego misterium, odbywa się w Wielki Piątek. Biorą w nim udział wielkie rzesze wiernych, którzy (jak niegdyś tłum jerozolimski) idą wraz z Jezusem dźwigającym krzyż drogą krzyżową aż do kaplicy Ukrzyżowania. W końcowej scenie widowiska wchodzi aktor przedstawiający Jezusa; obecni słyszą stuk młotów, a przeor czyta Ewangelię o Męce krzyżowej Jezusa. Całe misterium, a zwłaszcza widowisko Wielkopiątkowe, jest dla uczestniczących w nim osób wielkim przeżyciem religijnym. Zob. Oгородowska, *Zwyczaj, obrzędy i tradycje w Polsce*, s. 235-236.

Biorą w nim udział zakonnicy-bernardyni (głównie klerycy), mieszkańcy okolicznych wsi (grający – niekiedy przez kilka lat z rzędu – role Jezusa, apostołów, trzech Marii, św. Weroniki, Szymona Cyrenejczyka, członków Sanhedrynu, Piłata i innych postaci biblijnych) oraz pielgrzymi. W czasach rozbiorów w roli apostołów zwyczajowo byli obsadzani pobożni przewodnicy pielgrzymek z różnych dzielnic Polski⁷⁵.

Rytuał modlitw i śpiewów obejmuje 28 stacji Męki Pańskiej. Nabożeństwo odprawiają poszczególne grupy pielgrzymów przy pomocy świeckich przewodników⁷⁶.

Od XVII wieku obchód pasyjny Wielkiego Tygodnia nabrał charakteru Misterium Męki Pańskiej z odpowiednimi scenami. Z tego pierwszego okresu przetrwała do dziś scena „Dekret Piłata”, a nowy scenariusz napisał o. Augustyn Chadam w oparciu o teksty ewangeliczne. Wprowadził też stroje aktorów według wzorów biblijnych, zaś trudniejsze role zlecił alumnom seminarium duchownego oo. bernardynów.

Obchód zaczyna się w Niedzielę Palmową – wjazd Jezusa na osiołku do Jerozolimy. W Wielką Środę przedstawiane są sceny: uczta u Szymona i zdrada Judasza⁷⁷. W Wielki Czwartek ma miejsce kilkugodzinna procesja z kazaniami i scenami biblijnymi, m.in.: Umycie nóg, Modlitwa w Ogrójcu, Pojmanie, Sąd Kajfasza, Zaparcie się Piotra. W Wielki Piątek: Poranny Sąd u Kajfasza, Sąd Piłata, Sąd Heroda. Punktem kulminacyjnym jest scena Dekret Piłata, po czym odbywa się procesja na Górę Ukrzyżowania, zakończona adoracją Najświętszego Sakramentu przy Bożym Grobie⁷⁸.

Widowiska pasyjne odbywają się także w Górze Kalwarii, Kalwarii Pałacowskiej, Górze Klasztornej koło Piły, w sanktuarium maryjnym franciszkanów w Niepokalanowie koło Warszawy i wielu innych miejscach. Pojawiają się także spektakle zupełnie nowe, np. organizowane przez księży salezjanów na poznańskiej Cytadeli⁷⁹.

---

⁷⁵ Tamże.

⁷⁶ Rudyk, *Kalwaria Zebrzydowska*, s. 14; W. Stasiuk (red.), *Kalwaria Zebrzydowska. Sanktuarium pasyjno-maryjne. Informator*, Kalwaria Zebrzydowska 2005; B. Gruszka-Zych, *Jezus bez parasola*, „Gość Niedzielny” nr 17 z dnia 23 IV 2006 r., s. 44-46.

⁷⁷ Stasiuk, *Kalwaria Zebrzydowska*, s. 16.

⁷⁸ Tamże, s. 17.

⁷⁹ Tradycja tego spektaklu w poznańskiej Cytadeli sięga roku 1998. Widowisko przygotowywała młodzież z DA „Don Bosco”. Wierni składali dobrowolne ofiary do skarbonki po spektaklu, ale liczba odbiorców zależała od pogody, co w marcu jest zawsze ryzykowne. W ciągu 6. lat misterium obejrzało ok. 300.000 osób, po stronie wykonawców angażowało się ok. 1.000 osób. Spektakl zaplanowany na 2 kwietnia 2004 r. odwołano, gdyż jego koszt wynosił 60.000 zł, zaś organizatorom nie udało się takie sumy zgromadzić tym bardziej, że nie chcieli oni wprowadzać biletów wstępu, poprzestając nadal na dobrowolnych ofiarach. Zob. T. Cylka, *Spektakl za 60.000*, „Głos Wielkopolski” z dnia 13/14 III 2004. Z podobnego powodu (braku pieniędzy) na poznańskiej Cytadeli nie odbyło się Misterium w roku 2005. Na szczęście po trzyletniej przerwie impas ten został przełamany w dniu 8 kwietnia 2006 r.; zob. np. [b.a.], *100 tys. świadków męki*, [wrocławski] „Gość Niedzielny” nr 16 z dnia 16 IV 2006 r., s. 6. W plenerowym spektaklu, ukazującym ostatnie godziny życia Jezusa na ziemi, wzięło udział ponad 300 aktorów i ok. 100.000 widzów. Zaskoczeniem dla widzów była

Szczególne znaczenie mają misteria pasyjne w parafiach, co ilustruje przykład parafii pw. św. Andrzeja Boboli we Wrocławiu Kuźnikach⁸⁰. Tamtejsze KSM od 1996 r. podjęło się inscenizacji Drogi Krzyżowej – najpierw w salce katechetycznej, potem w plenerze. Młodzi kultywują także tradycję szopki betlejemskiej, przy której kwestowano na rzecz dzieci z chorobami nowotworowymi i na konto najuboższych na osiedlu. Stroje dla „aktorów” szyją panie z Żywego Różańca. W całe przedsięwzięcie angażują się ministranci, schole, ERM, zespół młodzieżowy – w sumie ok. 300 osób. „Iskierka padła na podatny grunt i wzniciła ogromny płomień gorących serc, życzliwych umysłów i chętnych do pracy rąk” – mówi szef zespołu A. Markowski. Misterium Pasyjne kończy scena zmartwychwstania Chrystusa⁸¹. Najcenniejsze w tym przedsięwzięciu wydaje się właśnie owo zaangażowanie wielu wykonawców, dla których udział w takim *theatrum sacrum* jest wyróżnieniem i wydarzeniem życiowym, zaś uczestnikom niesie wiele głębokich przeżyć i przemysłów.

W Wambierzycach w dniu 18 IV 2003 r. (Wielki Piątek) o godz. 15.00 miało miejsce Misterium na Kalwarii. Pomimo niesprzyjającej pogody (zimno, wiatr, deszcz) wzięło w nim udział ok. 500 osób. Nabożeństwo rozpoczęło się na schodach bazyliki, a droga ta zakończyła się na szczycie Kalwarii. Reżyser Janusz Gordoń rozdzielił funkcje 17 parafianom ubranym w oryginalne stroje⁸². Oto świadectwo Ewy Kubas, studentki chemii na UW, która przyjęła rolę Weroniki w tym Misterium⁸³:

„Udział w spektaklu pozwolił mi nie być jedynie biernym uczestnikiem, ale dać coś z siebie innym, pomóc im przeżyć Wielki Piątek w naturalnej scenerii wambierzycyckiej kalwarii. Jednocześnie mogłam utożsamiać się z Weroniką, zastanowić nad tym, co czuła Maryja”.

Z radością należy odnotować inicjatywy w parafiach omawianych diecezji. Przykładowo w piątek 18 marca 2005 r. wydarzenie takie miało miejsce w parafii pw. św. Piotra i Pawła w Sułowie. Misterium przygotowała tam młodzież (rolę Chrystusa przyjął Milian, uczeń I klasy liceum w Miliczu). Jako scena dla niektórych stacji służyła platforma samochodu. Reżyserem Misterium był ks. Zbigniew Porębski SDB. Nabożeństwo zawierało

---

końcowa scena tego przedstawienia, w której ukazano spotkanie Zmartwychwstałego Pana z Janem Pawłem II i odtworzono słowa Papieża do młodzieży. Na pewno owocne okaże się nagranie tego wielkiego spektaklu na płytach DVD.

⁸⁰ Tamże, s. 26-27; zdjęcia ilustrujące Misterium wykonali Adam Hawała i Tomasz Żakowski.

⁸¹ J. Sasiadek, *Misterium Męki Pańskiej zintegrowało parafian. Z iskierki wielki płomień dobra*, [wrocławski] „Gość Niedzielny” nr 15 z dnia 9 IV 2003 r., s. 13.

⁸² J. Gorczyca, J. Sasiadek, S. Wiśniewski, *Triduum Paschalne 2003*, [wrocławski] „Gość Niedzielny” nr 18 z dnia 4 V 2003 r., s. 24.

⁸³ Tamże.

sceny pantomimiczne, muzykę zaś zaczerpnięto z filmu M. Gibsona *Pasja*. Ostatnim akordem Misterium było Zmartwychwstanie⁸⁴.

W łączności ze Światowymi Dniami Młodzieży (organizowanymi z inicjatywy Jana Pawła II od roku 1985) w Niedzielę Palmową 20 marca 2005 r. we Wrocławiu, w kościele pw. św. Krzyża, zebranych wiernym również umożliwiono przeżycie Misterium Męki Pańskiej⁸⁵; swoje talenty (własny scenariusz i własne kompozycje muzyczne oraz zdolności aktorskie) i entuzjazm w przygotowaniu inscenizacji Męski Pańskiej ujawniła także młodzież oleśnicka w dniach 8 i 9 IV 2006 r., pozostawiając następujące świadectwo⁸⁶:

„Chcieliśmy skumulować naszą wiarę i zrobić coś razem. Mimo że wielu z nas spotkało się po raz pierwszy, udało się. To było piękne!” (Ania Szprengiel, licealistka, reżyser spektaklu). „To, że się zaangażowałem w oprawę muzyczną, było dla mnie swoistym nawróceniem. Dzięki temu jestem bliżej Niego” (gitarzysta Jarek).

Do bardzo specyficznych misterii Męki Pańskiej organizowanych jedynie w Polsce należy zaliczyć nabożeństwo, jakie ma miejsce w kościele oo. franciszkanów konwentalnych w Krakowie w piątki Wielkiego Postu. Modli się tam Arcybractwo Męki Pańskiej, którego działalność gromadzi w tej szacownej świątyni mnóstwo wiernych. Mogą oni podczas takiego misterium z ciekawskich turystów zmienić się w rozmodlonych uczestników dramatu odkupienia.

Przedstawienia Męki Pańskiej mogą zatem nadal wносить istotny wkład w ożywianie i pogłębianie pobożności pasyjnej przy założeniu, że wyzwolona zostanie energia i inicjatywa poszczególnych wspólnot religijnych.

5.3.1.5 Nabożeństwo Schodów świętych

Swoistą odmianą Drogi Krzyżowej jest nabożeństwo Schodów świętych, które może być odprawiane zbiorowo i indywidualnie w specjalnie do tego wybudowanych miejscach. Odpowiednie modlitwy znajdą wierni pragnący przeżyć w taki właśnie sposób spotkanie z Ukrzyżowanym, w modlitewnikach kalwaryjskich lub specjalnych książeczkach przygotowanych w kaplicach mieszczących *Gradusy*⁸⁷. Wspinając się na kolanach po kolejnych stopniach, kontemplując obrazy i rzeźby, umieszczone na sufitach i ścianach kapli-

⁸⁴ R. Michalski, *Sułowska Pasja*, [wrocławski] „Gość Niedzielny” nr 14 z dnia 3 IV 2005 r., s. IV-V.

⁸⁵ Zaproszenie i program tego świętowania młodych wydrukowała „Niedziela” w nr 11/2005, s. III.

⁸⁶ [b.a.], *Zjednoczeni krzyżem Chrystusa*, [wrocławski] „Gość Niedzielny” nr 16 z dnia 16 IV 2006 r., s. II.

⁸⁷ Zob. np. *Książka Kalwaryjska Góry Świętej Anny*, s. 67-68. M. Kogut podaje w swoim opracowaniu *Święte Schody w Sośnicy* modlitwy przed wejściem na święte stopnie i po zakończeniu modlitwy na nich, a także rozważanie dla osób wpatrujących się w krzyż oraz rozważanie na Wielki Piątek.

cy Schodów, może każdy rozważać również tradycyjne stacje Drogi Krzyżowej. Dlaczego na kolanach? Okazuje się, że ta forma modlitwy ma swoje głębokie uzasadnienie⁸⁸:

„Aby w ten sposób dać wyraz uczczeniu drogi krzyżowej Chrystusa, a zarazem w największym skupieniu świętować Jego zwycięstwo nad śmiercią. Wszak śmierć Jezusa jest niejako dowodem na to, że był człowiekiem, natomiast jego zmartwychwstanie – świadectwem boskości”.

Jak widzieliśmy w rozdziale II niniejszej pracy, na terenie archidiecezji wrocławskiej znajdują się dwie kaplice Schodów świętych (w Sośnicy i Górze), a diecezja świdnicka ma taki obiekt w Wambierzycach; oznacza to, że nabożeństwo Schodów świętych nie musi być dla mieszkańców Dolnego Śląska czymś obcym i nieznanym.

5.3.1.6 Godzinki o Męce Pańskiej i o Bożym grobie

Jeśli nabożeństwo Schodów świętych nazwałem Drogą Krzyżową na kolanach, to do bardzo pokrewnej formy rozważań wydarzeń związanych z Jezusowym dziełem odkupienia trzeba również zaliczyć Godzinki o Męce Pańskiej. To siedmioczęściowe nabożeństwo wzorowane jest na Liturgii godzin, choć brak w nim psalmów i czytań. W skład poszczególnych „godzinek” wchodzi: wezwanie, hymn, wersety i modlitwa końcowa⁸⁹.

Godzinki o Męce Pańskiej kształtowały się pod koniec średniowiecza, a ich początek łączy się prawdopodobnie z poematem *Patris sapientia veritas divina* z początku XIX w., a na j. polski przetłumaczono je w wieku XV.⁹⁰

Treść modlitewną poszczególnych „godzinek” stanowią: w jutrzni – pojmanie Jezusa w Ogrójcu; w prymie – sąd u Piłata; w tercji – biczowanie i koronowanie cierniem; w sekście – droga krzyżowa na Kalwarię; w nonie – śmierć Jezusa na krzyżu; w niesporach – zdjęcie z krzyża; w komplecie – złożenie ciała Jezusa do grobu⁹¹. Łatwo można się zorientować, że poszczególne „godzinki” doprowadzają wiernych do konkretnych stacji Drogi Krzyżowej. Wersja śpiewana tej modlitwy na ogólnie znaną w Polsce melodię może prowadzić do głębokiej kontemplacji tajemnic zbawczych.

Swoistym dopełnieniem Godzinek o Męce Pańskiej są niewątpliwie Godzinki o Bożym grobie, pozwalające na rozważenie ostatnich godzin życia Jezusa i Jego pogrzebu

⁸⁸ C. Ryszka, *Spotkanie z Licheniem. Przewodnik po Sanktuarium*, Warszawa 1993, s. 92.

⁸⁹ Gdy idzie o treść, pojawiły się godzinki poświęcone prawdom wiary (np. o Trójcy Św., o Najświętszym Sakramencie, o Sercu Pana Jezusa) oraz kultowi świętych Pańskich (np. o Niepokalanym Poczęciu NMP, św. Józefowi, św. Annie, św. Jadwidze).

⁹⁰ T. Sinka, *Godzinki o męce Pańskiej*, Kraków 2001, s. 3.

⁹¹ Tamże, s. 3-4. Zob. tekst Godzinek o męce Pańskiej zamieszczony w Aneksie II, s. 54-57. Niestety, teksty tego nabożeństwa dostępne są głównie w formie ulotek czy drobnych druków, a nie w ogólnodostępnych modlitewnikach.

oraz postaw ludzi, którzy byli świadkami i uczestnikami tych wydarzeń⁹². To nabożeństwo nadaje się wyjątkowo na czas adoracji przy grobie Chrystusa w Wielki Piątek i Wielką Sobotę.

5.3.1.7 Całun Turyński

Płótno, w którym zawinięte zostało ciało Jezusa po zdjęciu z krzyża, zwane Całunem Turyńskim, może stanowić unaocznienie Męki Chrystusa. Znana jest grupa Krwi Pana Jezusa (AB). Na podstawie badań Całunu doliczono się na jego płótnie 90-120 uderzeń biczami; korona cierniowa (czepiec) pozostawiła na czole 13, a z tyłu głowy 20 przekłuć (z boku są one niewidoczne, ale według chirurgów było ich 50). Zachowały się również ślady krzyża (belki), ślady po upadkach (stłuczone kolana), ślad po ranie zadanej włócznią. Obliczono, że droga na śmierć miała długość ok. 500 m⁹³.

Zdjęcia nr 42-43: Replika Całunu Turyńskiego w kościele pw. Św. Krzyża we Wrocławiu (foto: s. Miriam SSND).

42

43

Kopia tej największej relikwii całego chrześcijaństwa przechowywana jest również w kościele pw. św. Krzyża we Wrocławiu. W piątki całego roku o godzinie 17.00 kanonicy kapituły świętokrzyskiej prowadzą nabożeństwo do Miłosierdzia Bożego. Powstało ono z inicjatywy proboszcza katedry, ks. inf. A. Drwięgi, i rozpoczęło się w dniu 1 X 2004 r.

⁹² Zob. tekst Godzinek o Bożym grobie: Aneks II, s. 50-53. Niestety, również teksty tego nabożeństwa dostępne są głównie w formie ulotek czy drobnych druków, a nie w ogólnodostępnych modlitewnikach.

⁹³ S. Gołąb, *Prawda zamknięta w Całunie*, wywiad z J. Oską, „Niedziela” nr 14 z dnia 4 IV 2004 r., s. 14.

Kopia Całunu jest darem kard. Henryka Gulbinowicza, a poświęcił ją w Rzymie papież Jan Paweł II⁹⁴.

Jan Paweł II podczas swego pobytu w Turynie w dniu 24 maja 1998 r. wypowiedział następujące słowa⁹⁵:

„Dla człowieka wierzącego istotne jest przede wszystkim to, że Całun to zwierciadło Ewangelii. Refleksja nad Całunem każe bowiem uświadomić sobie, że widniejący na nim wizerunek jest tak ściśle związany z tym, co Ewangelie opowiadają o męce i śmierci Jezusa, że każdy człowiek wrażliwy, kontemplując go, doznaje wewnętrznego poruszenia i wstrząsu. Kto zbliża się do Całunu, zdaje sobie też sprawę, że nie skupia on ludzkich uczuć na sobie, ale odsyła do Tego, któremu ma służyć zgodnie ze zrzędzeniem miłościwej Opatrzności Ojca. Należy zatem zachować świadomość wielkiej wartości tego wizerunku, który wszyscy mogą oglądać, ale którego tajemnicy nikt jak dotąd nie potrafi wyjaśnić. Każdego człowieka myślącego pobudza on do głębokiej refleksji i może nawet wpłynąć na zmianę jego życia”.

Refleksja nad Całunem każe uświadomić sobie, że odbija on postać Człowieka, który przeszedł straszliwą mękę; prowadzi zatem do kontemplacji męki i śmierci Jezusa. W ten sposób kościół św. Krzyża we Wrocławiu staje się powoli sanktuarium Męki Pańskiej. Można w nim podziwiać monumentalny obraz „Zdjęcie z Krzyża” oraz wielki krzyż w bocznej nawie⁹⁶.

5.3.1.8 Mass media i Męka Pańska

W dobie wszechobecných mass mediów niebagatelne znaczenie w propagowaniu kultu Misterium Paschalnego mają teksty Drogi Krzyżowej, upowszechniane w czasopiśmie katolickich, Internecie, książkach, katolickich rozgłoszeniach radiowych i telewizyjnych. Publikacje te, nie zatrzymując się jedynie na stronie artystycznej danego dzieła, prowadzą człowieka w głąb misterium odkupienia.

I tak np. wśród bardzo licznych filmów, poświęconych Męce, Śmierci i Zmartwychwstaniu Chrystusa, szczególną uwagę wzbudziło dzieło Mela Gibsona „Pasja”, którego premiera w Polsce miała miejsce 5 marca 2004 r. Niespodziewany sukces tego obrazu⁹⁷ wskazuje na to, że współczesny człowiek rzeczywiście potrzebuje takich przeżyć i takich spotkań w swoim życiu duchowym.

⁹⁴ C. Chwilczyński, *Całun Turyński w kościele Św. Krzyża we Wrocławiu*, [w:] „Nowe Życie” nr 11(362)2004, s. 10-11.

⁹⁵ Jan Paweł II, Liturgia Słowa w katedrze przed wystawionym Całunem: «Całun znakiem męki, która objawia miłość Zbawiciela» 24 maja – Turyn, [<http://www.voxdomini.com.pl/stow/plcalun.html#lit>].

⁹⁶ Chwilczyński, *Całun Turyński w kościele Św. Krzyża we Wrocławiu*, art. cyt.

⁹⁷ Do czerwca 2004 r. film „Pasja” obejrzało ponad 4 mln widzów w Polsce. Film przyciągnął wszystkich. W 1. miesiącu od premiery obejrzało go 2,6 mln widzów – była to najlepsza frekwencja od 2001 r., czyli od filmu „Quo vadis”; zob. „Gość Niedzielny” nr 16/2004. Do połowy lipca 2004 r. film obejrzało 3,4 mln ludzi (dla porównania: „Titanica” oglądało 3,5 mln); zob. „Gość Niedzielny” nr 29/2004. Z kolei miasteczko Ma-

Jest to nie tylko film, ale Misterium, w którym można odczytać samego siebie. Spór wokół „Pasji” dotyczył przekazywanej w filmie prawdy, a nie walorów artystycznych tego obrazu. Spełniły się zatem słowa przepowiedni Symeona: *Oto Ten przeznaczony jest na upadek i na powstanie wielu w Izraelu, i na znak, któremu sprzeciwiaci się będą* (Łk 2, 34)⁹⁸.

„Pasja” przyciąga, bo przedstawia Mękę Jezusa – niezależnie od stosunku człowieka do samego Misterium. Trzeba było ustosunkować się do postaci Jezusa. Reżyser potrząsnął widzem, ukazując prawdę. Oglądając film, można było spotkać Chrystusa kochającego bezwarunkowo każdego człowieka⁹⁹.

Podobnie telewizyjna doroczna transmisja Drogi Krzyżowej z rzymskiego Koloseum, odprawiana pod przewodnictwem Ojca Świętego, z pewnością stanowiła zachętę do znalezienia sobie osobistego miejsca pod krzyżem Zbawiciela i szukania tam właśnie odpowiedzi na najważniejsze pytania o ludzką egzystencję¹⁰⁰. Dla większości ludzi na świecie taka transmisja jest jedyną możliwością duchowej pielgrzymki do Wiecznego Miasta, do Koloseum i wspólnej modlitwy z Papieżem.

Ducha pobożności wzmagają niewątpliwie piękne nagrania tradycyjnych nabożeństw pasyjnych (np. Gorzkie Żale).

W dobie wszechobecnych mass mediów niebagatelne znaczenie w propagowaniu kultu Misterium Paschalnego mają teksty Drogi Krzyżowej upowszechniane w modlitewnikach, czasopismach katolickich, Internecie, książkach, katolickich rozgłoszeniach radiowych i telewizyjnych, na kasetach audio i wideo, na płytach CD, kartach pocztowych, znaczkach, w kalendarzach itp. Publikacje te, nie zatrzymując się jedynie na stronie artystycznej danego dzieła, prowadzą człowieka w głąb misterium odkupienia.

Okazuje się, że inwencja twórców w tej dziedzinie jest wręcz nieograniczona. I tak np. Wojciech Skroboszewski CSsR opracował „Drogę Krzyżową młodych” – oratorium pasyjne do wykonania z ludem¹⁰¹. Takie artystyczne przeżycia mogą prowadzić słuchaczy

---

terna w południowych Włoszech (wpisane na listę dziedzictwa kulturalnego UNESCO), gdzie kręcono „Pasję” M. Gibsona, będzie miało od 2004 r. stałą drogę krzyżową; zob. „Gość Niedzielny” nr 16/2004, s. 19.

⁹⁸ M. Pater, *Myśląc o „Pasji” Mela Gibsona*, „Nowe Życie” 3(366)2005, s. 12-13.

⁹⁹ Tamże, s. 13.

¹⁰⁰ Szczególnie przejmująca była telewizyjna relacja nadana z Watykanu w Wielki Piątek 25 III 2005 r. Chory papież Jan Paweł II, przebywający w swojej prywatnej kaplicy, trzymając krzyż, wpatrywał się w ekran telewizora i łączył się duchowo z Koloseum, gdzie jego późniejszy następca kard. J. Ratzinger prowadził Drogę Krzyżową.

¹⁰¹ Oratorium przygotowało Wydawnictwo „Homo Dei” w Krakowie, dołączając dwie płyty CD. Do czternastu stacji dodano: Prolog – medytację, Eucharystię i Epilog. Udział ludu przewidziany jest w stacjach: II, III, V, VII, X, XI i XIV.

do osobistej modlitwy. Licznych nabywców znajdują także nagrania tradycyjnych nabożeństw pasyjnych (np. Gorzkie Żale) w artystycznym wykonaniu, przeznaczone do medytacji w zaciszu domowym.

Zdjęcie nr 44: Seria znaczków „Ukrzyżowanie Jezusa Chrystusa”, wydana przez legnicką firmę Philaramco. Prosta i piękna możliwość apostołowania przez umieszczenie jednego z publikowanych znaczków np. na kopercie listu lub na papierze listowym.

5.3.2 Kierunki odnowy nabożeństwa Drogi Krzyżowej

Droga Krzyżowa – także ta przeżywana na kalwariach – kryje w sobie niezwykle bogactwa i możliwości. Dotarcie do tego skarbcza wymaga jednak odpowiedniego przygotowania wiernych, aby dokonywała się w nich wewnętrzna formacja ducha. J. Kopeć każe zwrócić uwagę na następujące owoce dojrzałego praktykowania tego nabożeństwa¹⁰²:

- Wnikanie w sens tajemnicy Eucharystii – ofiarowanie wraz z Jezusem Bogu Ojcu całego ludzkiego życia.
- Duch tego nabożeństwa domaga się postępowania za Jezusem drogą samozaparcia i miłości, niesienia krzyża własnych zadań i doświadczeń.
- W blasku Golgoty nowego sensu nabiera cierpienie ludzkie – scala z męką Jezusa.
- Krzyż Chrystusa uczy mądrości chrześcijańskiej, ale stanowi także naczelną zasadę życia chrześcijańskiego.
- Droga Krzyżowa ma również wymiar ekumeniczny: budzi i ugruntowuje autentyczne postawy chrześcijańskie.
- Podejmowane przy poszczególnych stacjach medytacje, są bardzo skutecznym sposobem kształtowania gotowości do nawrócenia, żalu, zadośćuczynienia. Ten program modlitewny pozwala ludziom ocenić stopień osobistego wszczęcia ucznia w Chrystusa; może też pomóc w zobaczeniu tragedii, jaką jest grzech.
- Dobrze prowadzone nabożeństwo Via Crucis uczy poprawnej pobożności.

Pojawia się zatem potrzeba wychowywania wiernych do dojrzałego kształtowania własnej pobożności pasyjnej i angażowanie ich w przeżywanie Drogi Krzyżowej poprzez podział ról, odpowiedni śpiew, symboliczne czynności itd. Należy zatem bardziej akcentować formy osobistego udziału ludzi w tym nabożeństwie, niż stereotypy modlitw ustnych¹⁰³.

5.3.2.1 Wprowadzanie różnorodnych nazw stacji

Niestety, także w odniesieniu do nabożeństwa Drogi Krzyżowej trzeba liczyć się z możliwością rutyny, spowodowanej m.in. oswojeniem się z tradycyjnymi nazwami jej stacji zwłaszcza u osób, które często z tej formy modlitwy korzystają. Dlatego jedną z szans pogłębienia świadomości wiernych, kontemplujących Mękę Pańską w powiązaniu z własnym życiem, jest próba podpowiedzi takich nazw stacji, by prowokowały do coraz to nowych odniesień. W ten sposób każde nabożeństwo Drogi Krzyżowej może mieć swoją myśl przewodnią, stanowiąc swoistą serię rozważań zmierzających do pogłębienia konkretnego tematu. Okazuje się to szczególnie owocne w przygotowaniu do Sakramentu Połuty czy w przeżywaniu różnych form rekolekcyjnych. Poniżej prezentuję zestawienie kilku propozycji takich zmian, pochodzących z różnych miejsc i źródeł.

¹⁰² Kopeć, *Nabożeństwa pasyjne*, s. 94-98.

¹⁰³ Tamże, s. 97.

Tabela nr 16: Różne nazwy stacji drogi krzyżowej mające na celu pobudzić do głębszej, bardziej zaangażowanej refleksji¹⁰⁴.

STACJA	NAZWY STACJI DROGI KRZYŻOWEJ				
	A. TRADYCYJNE	B. DUDA GRACZ	C. JAROSŁAW	D. A. RADECKI	E. K. PAWLINA
I	Pan Jezus na śmierć skazany	Piłat	Skazany za grzechy ludzi	Narodowa tożsamość	Skazany przez ludzi
II	Pan Jezus bierze krzyż na ramiona swoje	Oto człowiek	Obciążony krzyżem	Wziąć krzyż odpowiedzialności	Niežnośny ciężar młodości
III	Pan Jezus pierwszy raz upada pod krzyżem	Pierwszy upadek	Przygnieciony krzyżem	Wezwanie do miłosierdzia	Nie wyszło
IV	Pan Jezus spotyka Matkę swoją	Matka	Krzepiące spotkanie	Ukochać swoją małą ojczyznę	Matka czeka
V	Szymon Cyrenejczyk pomaga nieść krzyż Panu Jezusowi	Cyrenejczyk	Przymuszony pomocnik	Tajemnica prawdziwej solidarności	Poszukuję pomocy
VI	Święta Weronika ociera twarz Panu Jezusowi	Weronika	Cierpiące oblicze	Sprawa sumienia	Odwagi się uczyć
VII	Pan Jezus drugi raz upada pod krzyżem	Drugi upadek	Powstający z upadku	Położyć tamę demoralizacji	Po raz kolejny nie wyszło
VIII	Pan Jezus pociesza płaczące nad Nim niewiasty	Płaczące kobiety	Pocieszający płaczących	Mamy Matkę!	Nie potrzebujesz współczucia
IX	Pan Jezus trzeci raz upada pod krzyżem	Trzeci upadek	Przygnieciony ciężarem krzyża	Polska bez Chrystusa?	Nie wyszło – czy po raz ostatni?
X	Pan Jezus z szat obnażony	Obnażenie	Upokorzony zawstydzeniem	Odbudować polską rodzinę!	Prawda bardzo boli
XI	Pan Jezus okrutnie do krzyża przybity	Krzyżowanie	Przybity stwórca	Kto od razu daje – dwa razy daje	Przybicie
XII	Pan Jezus umiera na krzyżu	Umieranie	Umierający z miłości	Tym, co oddali swoje życie Ojczyźnie	Nie skracać życia
XIII	Pan Jezus z krzyża zdjęty	Pieta	Martwe ciało	Serce narodu bije w sercu Matki	Pomyśleć o śmierci w młodości
XIV	Pan Jezus do grobu złożony	Grób	Składany do grobu na oczekiwanie	Testament Ojca	Młodzi nie lubią przegrywać
XV	–	Zmartwychwstanie	–	Z ufnością w przyszłość!	–
XVI	–	Tomasz	–	–	–
XVII	–	Galilea	–	–	–
XVIII	–	Wniebowstąpienie	–	–	–

¹⁰⁴ Opracowanie własne na podstawie: **A** – Droga do nieba. Katolicki modlitewnik i śpiewnik, Opole 2001, s. 395-396; **B** – E. Bryll, J. Duda Gracz, *Golgota Jasnogórska*, Częstochowa 2001; **C** – J. Michalik, *Droga Krzyżowa, parafia Chrystusa Króla w Jarosławiu*, Warszawa 1997; **D** – A. Radecki, *Droga krzyżowa Polaków z Janem Pawłem II „Pokój Tobie, Polsko, Ojczyzno moja”*, w: *Z Chrystusem Ukrzyżowanym*, t. I, s. 119-134; **E** – K. Pawlina, *Droga której szukam*, Warszawa 2001.

Powyższe zestawienie ukazuje jeszcze jedną możliwość pogłębiania kontemplacyjnej więzi człowieka z Chrystusem: rozszerzenie liczby stacji. O ile stosunkowo często można spotkać (zwłaszcza na nowych kalwariach, w nowych kościołach i kaplicach) stację XV – Zmartwychwstanie, o tyle zaskoczeniem są stacje dodane przez Dudę Gracza w jego *Golgocie Jasnogórskiej* (XVI-XVIII). Ale właśnie one pozwalają na jeszcze silniejsze i wyraźniejsze powiązanie pasywnego nabożeństwa z teraźniejszością.

5.3.2.2 Nowe programy modlitewne

Skoro podstawowym postulatem religijności posoborowej jest uporządkowanie wszelkich nabożeństw w taki sposób, by one z liturgii wypływały i ku niej prowadziły¹⁰⁵, zatem także w pobożności pasyjnej należałoby uwzględnić podstawowe ukierunkowanie liturgii, która przede wszystkim winna wyrażać paschalne misterium Chrystusa. Dlatego nabożeństwo Drogi Krzyżowej powinno podlegać takim przemianom, by poprzez swoje akcenty paschalne było włączone we współczesną duchowość Kościoła. Stąd właśnie rozumiałe wołanie o XV stację Drogi Krzyżowej¹⁰⁶, która uzmysłowi chrześcijaninowi, że krzyż i zmartwychwstanie stanowią dwa nierozłączne aspekty jednego misterium Chrystusowej paschy. Z kolei dodanie stacji początkowych – wspomnienie Ogrójca, a nawet Wieczernika, przyczyniłoby się do pełniejszego osadzenia Drogi Krzyżowej w tajemnicy zbawienia. Na szczęście te postulaty bywają coraz częściej uwzględniane, także w Polsce¹⁰⁷.

Inne próby odnowy nabożeństwa Drogi Krzyżowej obejmują zmiany tematyczne w samej strukturze powszechnie spotykanego modlitewnego cyklu. Sugestie te kazały wprowadzić zachować tradycyjne 14 stacji, ale wiązane z nimi treści kojarzą się z większą swobodą. Chodzi tu o połączenie niektórych scen, wprowadzenie nowych elementów biblijnych i usunięcie tych stacji, które nie mają swoich odniesień w opisie biblijnym, przy czym żadna z tych propozycji nie narusza samej istoty nabożeństwa, polegającego przecież przede wszystkim na rozważaniu męki i śmierci Chrystusa¹⁰⁸.

J. Kopeć powołuje się w swym opracowaniu na cztery praktyczne propozycje Constante Brovetto, związane z roztrofną reformą Drogi Krzyżowej, które przedstawiam w poniższej tabeli.

¹⁰⁵ KL, 13.

¹⁰⁶ J. Kopeć podaje jako przykład kaplicę na II p. w Metropolitalnym Wyższym Seminarium Duchownym we Wrocławiu (*Droga Krzyżowa*, s. 83), gdzie od lat 60. minionego wieku w cyklu stacji drogi krzyżowej znajduje się Zmartwychwstanie Pana Jezusa, co w tamtym okresie było jednak rzadkością.

¹⁰⁷ Kopeć, *Droga Krzyżowa*, s. 82-83.

¹⁰⁸ Tamże, s. 84.

Tabela nr 17: Propozycje nowych stacji Drogi Krzyżowej wg Costante Brovetto¹⁰⁹.

STACJE	PROPOZYCJA I	PROPOZYCJA II	PROPOZYCJA III	PROPOZYCJA IV
I	Jezus skazany na śmierć	Agonia o pojmanie Jezusa w ogrodzie	Agonia Jezusa w ogrodzie	Jezus w Wieczerniku ustanawia „pamiętkę swojej męki”
II	Jezus bierze krzyż na ramiona	Proces Jezusa przed Kajfaszem i zaparcie się Piotra	Pocałunek Judasza, opuszczenie przez uczniów i pojmanie Jezusa	Agonia i pojmanie Jezusa w ogrodzie
III	Jezus wspomagany przez Cyrenejczyka	Jezus u Piłata i biczowanie	Skazanie Jezusa przez trybunał religijny	Skazanie Jezusa przez trybunał religijny
IV	Jezus spotyka pobożne niewiasty	Jezus porównany z Barabaszem	Zaparcie się Piotra	Zaparcie się Piotra
V	Jezus obnażony z szat i napawany żółcią	Jezus ukoronowany cierniem i wyszydzony	Jezus wyśmiany przez Heroda	Jezus wyszydzony przez Heroda
VI	Jezus przybity gwoźdźmi do krzyża	Jezus skazany na śmierć	Jezus porównany z Barabaszem	Jezus ubiczowany i ukoronowany cierniem
VII	Jezus przebacza krzyżującemu Go	Jezus obciążony krzyżem	Jezus ubiczowany i ukoronowany cierniem	Skazanie Jezusa na śmierć i włożenie na Jego ramiona krzyża
VIII	Jezus obiecuje raj dobremu łotrowi	Jezus wspomagany przez Cyrenejczyka	Jezus skazany na śmierć i obciążony krzyżem	Jezus wspomagany przez Cyrenejczyka
IX	Jezus oddaje Maryję za matkę swojemu uczniowi	Jezus spotykający pobożne niewiasty	Jezus wspomagany przez Cyrenejczyka	Jezus spotykający pobożne niewiasty
X	Jezus spragniony i opuszczony dokonuje dzieła zbawienia	Jezus obnażony z szat i napawany żółcią	Jezus spotykający pobożne niewiasty	Jezus obnażony z szat, napawany żółcią i przybity do krzyża
XI	Jezus umiera	Jezus przybity do krzyża	Jezus obnażony z szat, napawany żółcią, przybity do krzyża	Jezus wypowiada swoje ostatnie słowa
XII	Przebicie boku Jezusa	Jezus umiera na krzyżu	Jezus wypowiada ostatnie słowa	Jezus oddaje ducha i zostaje przesyty włócznią
XIII	Jezus zdjęty z krzyża	Jezus zdejmowany z krzyża	Jezus oddaje ducha i zostaje przesyty włócznią	Jezus zostaje zdjęty z krzyża i złożony w grobie
XIV	Jezus złożony do grobu	Jezus składany do grobu	Jezus zdjęty z krzyża i złożony do grobu	Zmartwychwstanie trzeciego dnia

Pierwszy schemat zachowuje dotychczasowe ramy tematyczne nabożeństwa, zakłada jednak większą zgodność kolejnych epizodów z ewangeliczną relacją o męce Pana. Druga i trzecia propozycja rozpoczyna się w Ogrójcu, przy czym w propozycji II zachowana jest jeszcze przewaga stacji tradycyjnych, zaś w III przewagę uzyskały nowe stacje. Ostatnia propozycja (IV) ukazuje nową wizję tematyczną cyklu stacji Drogi Krzyżowej.

C. Brovetto podpowiada, by pozostawić możliwość wyboru nowych dróg medytacji pasywnej samym wiernym, poszczególnym wspólnotom kościelnym oraz artystom; dzięki temu mogłoby nastąpić urozmaicenie i pogłębienie tego nabożeństwa¹¹⁰.

¹⁰⁹ Tamże, s. 84-85.

J. Kopec, wyraźnie opowiadając się za nowymi cyklami stacji Via Crucis po to, by bardziej bazowały one na prawdzie ewangelicznej, odznaczały się perspektywą paschalną, ukazywały w pełni funkcję pośredniczą Chrystusa i dialogiczną strukturę odkupienia, uwzględniając wymiar eklezjalny, maryjny i ekumeniczny tego nabożeństwa¹¹¹, zaproponował własne sceny stacji:

Tabela nr 18: Propozycje nowych stacji Drogi Krzyżowej wg J.J. Kopecia¹¹².

STACJE	PROPONOWANA NAZWA STACJI
I	Chrystus idzie do Jerozolimy, aby przez mękę i zmartwychwstanie objawić swoją moc zbawczą.
II	Nowe przykazanie i ustanowienie „pamiętki męki” w Wieczerniku.
III	Modlitwa w Ogrójcu i pojmanie.
IV	Odrzucenie Chrystusa przez przywódców narodu wybranego.
V	Biczowanie, cierniem ukoronowanie i scena „Ecce Homo”.
VI	Skazanie na śmierć i włożenie krzyża.
VII	Pomoc Szymona z Cyreny.
VIII	Spotkanie z niewiastami.
IX	Obnażenie z szat i ukrzyżowanie.
X	Testament miłości: przebaczenie łotrowi i katom, oddanie Matki umiłowanemu uczniowi.
XI	Spełnienie do końca woli Ojca.
XII	Otwarcie boku – znak łask wysłużonych ludzkości.
XIII	Zdjęcie z krzyża i złożenie w grobie.
XIV	Chwała zmartwychwstałego Chrystusa jako znak przyjęcia Jego ofiary przez Ojca.

Takie rozwiązanie zdaje się realizować wszystkie – zdaniem autora – postulaty odnowy praktyki Drogi Krzyżowej, nawiązując do dawnego, dłuższego cyklu tego nabożeństwa, spotykanego powszechnie na kalwariach, pozwalając jednocześnie na dokładniejsze adaptacje nabożeństw do okresów roku liturgicznego¹¹³.

Spójrzmy jednak od innej strony na owe innowacje, związane z Via Crucis. Niewątpliwie w odniesieniu do wiernych, którzy Drogę Krzyżową znają, kochają i często rozważają, propozycje zmian mogą być niezwykle interesujące, inspirujące i chroniące przed rutyną. Większego komentarza i pomocy wymagałyby jednak osoby mniej wtajemniczone w Misterium Paschalne Chrystusa i w liturgię Kościoła katolickiego. Wprowadzając zmiany programu stacji należałoby się też liczyć z istniejącymi już w danym miejscu

¹¹⁰ Tamże, s. 85-86.

¹¹¹ Tamże, s. 86.

¹¹² Tamże.

¹¹³ Tamże, s. 86-87.

obrazami (rzeźbami) Męki Pańskiej, przed którymi stają ludzie przy poszczególnych stacjach, aby to, co widzą, korespondowało jednak z rozważanymi treściami.

Stąd w moim przekonaniu – mając do czynienia z już istniejącymi w archidiecezji wrocławskiej i diecezji świdnickiej kalwariami – należałoby raczej iść w kierunku odkrywania wciąż nowych treści, związanych z tradycyjnymi stacjami, zaś nowych, pogłębionych i odnowionych treści i form szukać w innych – również nowych – nabożeństwach, które proponuję zauważyć w dalszej części tej pracy.

5.3.2.3 Powiązanie medytacji z tekstami Ewangelii

Należy pamiętać, że źródłami do najgłębszego i bezpośredniego poznawania Męki Jezusa Chrystusa są Ewangelie. Opisy ewangelistów są zgodne co do istoty, a nawet kolejności zdarzeń. Każdy z nich przedstawia Pasję Jezusa we własnej, oryginalnej perspektywie – w zależności od warunków, wrażliwości religijnej i literackiej. Ogólną charakterystykę opisów Misterium Paschalnego wszystkich czterech ewangelistów można przedstawić następująco:

Tabela nr 19: Charakterystyka opisów Męki Pańskiej u czterech ewangelistów¹¹⁴.

ŚW. MAREK	ŚW. MATEUSZ	ŚW. ŁUKASZ	ŚW. JAN
Pisał do niewierzących i wierzących słabo, by doprowadzić ich do wyznania wiary wraz z setnikiem: „istotnie, ten człowiek był Synem Bożym” (Mk 15, 39).	Pisał do ludzi wierzących lub pragnących pogłębić swą wiarę; zachęcał do wejścia w tajemnicę śmierci Jezusa.	Pisał z delikatnością i miłością wobec Ukrzyżowanego Pana. Ukazuje Jego Mękę jako straszliwą walkę z mocami zła. Jezus zwycięża, bo jest z Nim Ojciec.	Jako bezpośredni świadek wydarzeń z Golgoty podkreślał majestat cierpiącego Syna Bożego, który jednym słowem mógł powalić swych przeciwników (por. J 18, 8). Krzyż to tron chwały Chrystusa.

Zatem ideałem byłoby odczytywanie Pasji w perspektywie poszczególnych ewangelistów, czyli polifonicznie¹¹⁵. Powinno to znaleźć odniesienie także podczas nabożeństw Drogi Krzyżowej. Chociaż możliwe jest dowolne kształtowanie tego nabożeństwa, jeśli idzie o teksty medytacji, nie powinno się pomijać odniesień biblijnych, związanych z kontemplacją poszczególnych scen.

Tabela nr 20: Teksty Ewangelii odnoszące się do poszczególnych stacji Drogi Krzyżowej¹¹⁶.

¹¹⁴ Opracowanie własne na podstawie: J. Kudasiewicz, *Męka Pana Naszego Jezusa Chrystusa*, „Niedziela” nr 14 z dnia 4 IV 2004 r., s. 13.

¹¹⁵ Tamże.

¹¹⁶ Opracowanie własne.

STACJA	ŚW. MATEUSZ	ŚW. MAREK	ŚW. ŁUKASZ	ŚW. JAN
Jezus w Ogrodzie Oliwnym (stacja wstępna)	Mt 26, 17-35	Mk 14, 33-42	Łk 22, 41-46	
Jezus skazany na śmierć (stacja I)	Mt 27, 24-25	Mk 15, 15	Łk 23, 24-25	J 19, 4-16
Włożenie krzyża (stacja II)	Mt 27, 31	Mk 15, 20		J 19, 16
Szymon Cyrenejczyk (stacja V)	Mt 27, 32	Mk 15, 21	Łk 24, 26	
Niewiasty Jerozolimskie (stacja VIII)			Łk 23, 27-31	
Obnażenie z szat, rzucanie losów o szatę (stacja X)	Mt 27, 35-36	Mk 15, 24	Łk 23, 34	J 19, 23-24
Jezus na krzyżu (stacja XI)	Mt 27, 33-34	Mk 15, 22-32	Łk 23, 32-37	J 19, 17-27
Śmierć na krzyżu (stacja XII)	Mt 27, 45-54	Mk 15, 33-39	Łk 23, 44-48	J 19, 28-30
Zdjęcie z krzyża (stacja XIII)	Mt 27, 57-59	Mk 15, 42-46	Łk 23, 50-53	J 19, 38-40
Złożenie do grobu (stacja XIV)	Mt 27, 57-60	Mk 15, 46	Łk 23, 53-54	J 19, 41-42
Zmartwychwstanie (stacja XV)	Mt 28, 1-10	Mk 16, 1-8	Łk 24, 1-11	J 20, 1-9; 11-18

Godne zauważenia podczas modlitwy są również inne teksty Pisma Świętego, także Starego Testamentu, zwłaszcza księgi prorockie i psalmy.

Opisy ewangeliczne są zatem w rozważaniach Drogi Krzyżowej niezbędne i można z nich zrezygnować dopiero wtedy, gdy będą dostatecznie znane. „Powiązanie Drogi Krzyżowej z duchem ewangelii oraz istotnymi problemami życia i wiary sprawi, że nabożeństwo to będzie miało większe znaczenie i stanie się bliższe współczesnemu człowiekowi”¹¹⁷.

5.3.2.4 Śpiewy przy stacjach

Rozpatrując strukturę nabożeństwa Drogi Krzyżowej, możemy z dumą stwierdzić, iż mamy coś oryginalnego, własnego w tym przejawie pobożności pasyjnej. Są to śpiewy

¹¹⁷ Kopeć, *Droga Krzyżowa*, s. 97-98.

(pieśni) wykonywane przy poszczególnych stacjach oraz na początku i na końcu tego nabożeństwa, które poza Polską nigdzie nie występują. Są to¹¹⁸:

- Wiersz i responsorium: „Kłaniamy Ci się, Panie Jezu Chryste, i błogosławimy Tobie – żeś przez krzyż i Mękę swoją świat odkupił raczył” (tłum. łac. Adoramus Te Christe et benedicimus Tibi – Quia per sanctam crucem Tuam redemisti mundum);
- Aklamacja „Któryś za nas cierpiał rany, Jezu Chryste, zmiłuj się nad nami” (z łac. „Iesu Christe Crucifixe, miserere nostri”) znana i śpiewana jest w całej Polsce;
- Pozostałe śpiewy przy Drodze Krzyżowej znane są tylko na Śląsku.

Wiersze i aklamacje są pochodzenia franciszkańskiego, zarówno w Europie, jak i w Ziemi Świętej; także ten zakon miał decydujący wpływ na pobożność pasyjną na Śląsku.

Biorąc pod uwagę fakt, iż nabożeństwo Drogi Krzyżowej jest licznie i chętnie uczęszczane w okresie Wielkiego Postu zwłaszcza w kościołach, pochwalić należy autorów modlitewników, którzy przewidzieli po kilka zestawów rozważań i pieśni, wykonywanych przy poszczególnych stacjach. Mają one różne melodie i różne słowa, co rozszerza modlitewne możliwości uczestników tych nabożeństw i niewątpliwie je ubogaca. Repertuar śpiewów ludowych proponowany w książeczkach dla wiernych jest zróżnicowany, co ukazuje poniższa tabela.

Tabela nr 21: Propozycje pieśni w czasie Drogi Krzyżowej w wybranych modlitewnikach¹¹⁹.

SKARBIEC MODLITW I PIEŚNI, SKARB CZYK MODLITW I PIEŚNI	DROGA DO NIEBA	ŚPIEWNIK KOŚCIELNY	OJCZE NASZ
Pieśń I: Po krwawych śladach Zbawiciela swego (także w Drodze Krzyżowej dla dzieci) Pieśń II: Zastanów się, o człowiecze (także w Drodze Krzyżowej dla dzieci) Pieśń III: O Aniołowie, Boga kochający	Pieśń I: Zastanów się, o człowiecze Pieśń II: Boska dobroci, uderz w serce moje Pieśń III: Rozmyślajmy dziś, wierni chrześcijanie Pieśń IV (dla dzieci): Jezu kochany, chcę dziś na nowo (dla dzieci)	Dla dzieci: Jezu kochany, chcę dziś na nowo	–

Zestawienie powyższe ukazuje, że najbardziej rozśpiewanymi regionami w Polsce są Górny Śląsk i Śląsk Opolski, co uwzględniane jest w wydawanych tam regionalnych modlitewnikach. Katowicki „Skarbczyk modlitw i pieśni”, opracowany z myślą o dzieciach, zawiera śpiewy pieśni, które podczas Drogi Krzyżowej wykonują dorośli. Z kolei

¹¹⁸ Tamże, s. 439-443.

¹¹⁹ Opracowanie własne na podstawie: *Skarbiec modlitw i pieśni*, Katowice 2005, s. 418-445; *Skarbczyk modlitw i pieśni*, Katowice 1994, s. 158-177; *Droga do nieba. Katolicki modlitewnik i śpiewnik*, Opole 2001, s. 391-428; J. Siedlecki, *Śpiewnik kościelny*, Kraków 1990, s. 766-775; *Ojcze nasz. Modlitewnik wspólnoty chrześcijańskiej*, Wrocław 2005, s. 327-337.

ogólnopolski *Śpiewnik kościelny* ks. Jana Siedleckiego zawiera jedynie propozycję śpiewu na nabożeństwo Drogi Krzyżowej z udziałem dzieci (na melodię pieśni „Matko Najświętsza”) i krótkie teksty rozważań dla dorosłych (jedna wersja). Najsmutniej na tym tle prezentuje się modlitewnik archidiecezji wrocławskiej *Ojciec nasz*, który proponuje, co prawda, dwa sposoby odprawiania Drogi Krzyżowej (jeden bardzo krótki), ale nie zawiera żadnych pieśni przy poszczególnych stacjach tego nabożeństwa. Jest to poważny brak, który z pewnością należałoby uzupełnić w kolejnych wydaniach tej książeczki.

Ponieważ nabożeństwo Drogi Krzyżowej daje możliwość modyfikacji także jego oprawy muzycznej, należy się spodziewać coraz to nowszych kompozycji na potrzeby tej celebracji. Coraz częściej jednak spotkać można zupełnie inne śpiewy, których dobór uzależniony jest od tematów proponowanej medytacji. W ten sposób nawet bardzo często odprawiana Droga Krzyżowa może zachować swoją oryginalność, a jednocześnie świeżość duchową, która porywa człowieka do modlitwy.

5.3.2.5 Środki wyrazu artystycznego

Wchodzeniu w samo serce omawianego nabożeństwa służą niewątpliwie różne środki wyrazu artystycznego. Obrazy i figury, tworzące kalwarie, mają ukierunkować człowieka, który przed nimi się zatrzymuje, na Zbawiciela – powinny wręcz prowokować do budowania osobistej relacji z Ukrzyżowanym Panem. „Dzieło sztuki sakralnej jednocześnie ukazuje i zasłania, ale zawsze powinno pomagać w modlitwie, wyzwać ją, budzić przeżycie piękna i tęsknoty za dobrem”¹²⁰.

Okazuje się, że tradycyjne obrazy Męki Pańskiej mogą nie trafić do mentalności współczesnego człowieka. Stąd uzasadnione jest twierdzenie, iż „do współczesnych ludzi trzeba przemawiać współczesnym językiem – nawet najpiękniejsza polszczyzna ks. Piotra Skargi dzisiaj jest niezrozumiała, trzeba ją przetłumaczyć na aktualny j. polski. Jeśli tłumacz jest artystą, powstaje tekst piękny, wierny oryginałowi i czytelny”¹²¹.

Kapitałną ilustrację omawianego zagadnienia stanowi niewątpliwie *Golgota Jasnogórska* autorstwa Jerzego Dudy-Gracza (1941-2004) i warto ją krótko zaprezentować w tym miejscu jako inspirację dla współczesnych twórców. Dzieło to uznano za „jedną z najważniejszych i najbardziej przejmujących manifestacji artystycznych” tego malarza, gdyż „pozostając wierny dotychczasowej, wypracowanej przez siebie poetyce brzydoty, stworzył dzieło na wskroś religijne, w którym odarty z wszelkiego powabu Chrystus staje

¹²⁰ J. Michalik, *Droga Krzyżowa*, s. 7.

¹²¹ Golonka, *Golgota Jasnogórska*, s. 70.

się bliski każdemu człowiekowi, a w tłumie przypatrującym się cierpieniu Zbawiciela znajduje się i on sam – artysta, podobny w swej brzydocie do innych ludzi”¹²².

Zdjęcia nr 45-46: Stacje Golgoty Jasnogórskiej Jerzego Dudy-Gracza (foto: Aneta Białek).

43

44

Jerzy Duda-Gracz nie chce uspokajać widza, dostarczając mu bezpiecznej, estetycznej przyjemności. Wyznał¹²³:

„Usiłuję obecnie – dzisiaj, w epoce cywilizacji obrazkowej, pokazać i unaocznic sens Ofiary Chrystusowej (...). Zależy mi, aby [*Golgota Jasnogórska*] nie była historią obrazkową sprzed 2000 lat, którą z dobrym samopoczuciem (że to nie myśmy krzyżowali) sprawujemy w Wielki Piątek. Ta Golgota jest dzisiaj, teraz i tutaj, w katolickiej Polsce”.

Dlatego właśnie artysta w przestrzeń, wypełnioną bohaterami Ewangelii, wprowadza osoby współczesne – zarówno znane powszechnie, jak i reprezentujące różne stany, zawody, charaktery. Pośród nich jest on sam¹²⁴. Nic dziwnego, że do wszystkich stacji malarz dodał swój własny komentarz, niezbędny dla prawidłowej ich interpretacji¹²⁵.

„Jeśli takie są nasze czasy, trudne, gwałtowne, gorzkie, wymagające bezkompromisowych wyborów – niech taką będzie nasza sztuka. Mamy więc wyjątkową okazję obserwowania, jak wyzwanie współczesności znalazło swoją odpowiedź w godnym tego wyzwania dziele artysty”.

Golgotę Jasnogórską tworzy 18 obrazów o wymiarach 185 x 117 cm przedstawiających 14 stacji Drogi Krzyżowej, a także stacje dodatkowe: zmartwychwstanie Jezusa, spotkanie z niewiernym Tomaszem, rozesłanie apostołów oraz wniebowstąpienie Pana

¹²² A. Babuchowski, *Piewca naszych wad*, „Gość Niedzielny” nr 47 z dnia 21 XI 2004 r., s. 33.

¹²³ Tamże.

¹²⁴ Artysta namalował siebie w scenie stacji V jako Szymona Cyrenejczyka.

¹²⁵ J. Golonka, *Golgota Jerzego Dudy Gracza na Jasnej Górze*, art. cyt.

Jezusa. Największy z obrazów (185 x 234 cm) przedstawia scenę stacji XII: Ukrzyżowanie Jezusa na tle 30 postaci polskich świętych¹²⁶.

Jasna Góra pozwala pielgrzymom i turystom stanąć wobec dwóch wyjątkowych kalwarii: tej na Wałach (wykonanej w latach 1900-1913) i tej nad Kaplicą Matki Bożej (poświęconą 8 IX 2001 r.). Porównując dzieło Piusa Welońskiego i architekta Stefana Szyllera na Wałach Jasnogórskich z *Golgota Jasnogórska* J. Dudy Gracza, możemy stwierdzić rzecz następującą: twórcom drogi krzyżowej na Wałach na pewno chodziło o stworzenie klimatu uczestniczenia w wydarzeniu ściśle historycznym tak, by człowieka pobudzić do refleksji i modlitwy. Tymczasem *Golgota* umieszczona w zamkniętej przestrzeni górnej kondygnacji kaplicy Matki Bożej, złożona z 18. obrazów, stanowi jakby okna wprowadzające widza w pozornie bliski świat, który w istocie pełen jest niepokoju, smutków i deformacji. „Na tle tego dziwaczego tłumu postaci współczesnych i historycznych, codziennych i świątecznych, typowych i wyjątkowych artysta umieszcza cierpiącego – jakże ludzkiego – Chrystusa, pozbawionego powabu, upokorzonego i zwycięskiego zarazem; Jezusa, do którego każdy z nas może się zbliżyć ze swoim cierpieniem bez obawy odrzucenia”¹²⁷.

Trzeba stwierdzić, że wszystkie omawiane przeze mnie kalwarie archidiecezji wrocławskiej i diecezji świdnickiej należy zaliczyć do bardzo tradycyjnych (czasami bardzo pięknych) od strony wyrazu artystycznego, a w kilku z nich wykorzystano obrazy produkowane seryjnie¹²⁸. Choć jest to ze wszech miar zrozumiałe (koszty, warunki atmosferyczne, wandalizm itp.), to jednak szkoda.

Nowe przedstawienia stacji Męki Pańskiej są świadectwem ogromnych możliwości, którymi dysponuje współczesna sztuka w wyrażaniu nieogarnionej tajemnicy Boga, wychodzącego w Chrystusie na spotkanie z człowiekiem; ujęcia te muszą jednak – jak zawsze – opierać się na głębokiej znajomości tekstów i tematów ewangelicznych oraz symboliki chrześcijańskiej, wystrzegając się ujęć zbyt abstrakcyjnych, drastycznych i odległych od ducha chrześcijańskiego¹²⁹.

Ogromne pole do działania mają także inni artyści – mistrzowie pieśni i słowa, których stać na kompozycje porywające, wzruszające, a jednocześnie niepokojące sumienia.

¹²⁶ S. Tomoń, *Skończona praca*, „Miejsca Święte” nr 2(98)2005 r., s. 48. Zob. także: *Golgota Jerzego Dudy Gracza na Jasnej Górze*, „Dziennik Zachodni” z dnia 28 III 2002 r., s. 22.

¹²⁷ Tomoń, art. cyt.

¹²⁸ Chodzi tu o kalwarie przykościelne w Św. Katarzynie, Pszennie i Kiełczynie.

¹²⁹ Zob. Kopeć, *Droga Krzyżowa*, s. 88-89. Autor przytacza pozytywne przykłady współczesnych dróg krzyżowych, w których zastosowano nowe techniki artystyczne oraz nowe materiały i ukazano konfrontację człowieka współczesnego z dramatem Tajemnicy Zbawienia.

Jednym z takich twórców w środowisku wrocławskim okazał się niewątpliwie Roman Kołakowski, który w roku 1991 zaprezentował i wydał na kasecie magnetofonowej dzieło *Droga Krzyżowa – transmisja*. Słuchacz ma wrażenie, iż nadawana jest bezpośrednia relacja z drogi krzyżowej Pana Jezusa idącego właśnie na śmierć. Teksty piosenek (miejscami wręcz drapieżne) do poszczególnych stacji oraz inspiracja plastyczna Męki Pańskiej P. Welońskiego z Jasnej Góry powiązane są z tradycyjnymi tekstami pieśni do Drogi Krzyżowej, znanymi z modlitewników¹³⁰.

Podobny środek wyrazu opracowali np. M. Strykowski i C. Chmiel pt. „Droga krzyżowa – muzyczne obrazy i impresje”. Publikacja ta (książeczka oraz płyta CD) poświęcona jest Sanktuarium Matki Bożej Łaskawej, Księżnej Wieliczki, w którym znajdują się stacje kalwaryjskie. W nabożeństwie tym wykorzystane zostały teksty ks. Jana Twardowskiego oraz zdjęcia poszczególnych kapliczek¹³¹.

Dodatkową wartością dobrych, nowatorskich opracowań, inspirowanych Męką Pańską, jest możliwość docierania do szerokiego grona odbiorców (m.in. młodzieży, chorych, osób obojętnych religijnie i niewierzących) również poza murami świątyni czy poza ścieżkami kalwaryjskimi. Z kolei ludzie wierzący zyskują niezwykle możliwość poszerzenia i pogłębienia swojej pobożności pasyjnej, która przecież nie może się zatrzymać w jednym – choćby i najpiękniejszym – punkcie ich życia duchowego.

5.3.3 Zachęta do odprawiania Drogi Krzyżowej: łaska odpustów

Jedną z wielkich zachęt do przeżywania nabożeństwa Drogi Krzyżowej powinna być możliwość uzyskania przez wiernych łaski odpustu. Można ubolewać, że wśród wiernych (zwłaszcza młodych) świadomość tego faktu jest znikoma¹³², choć takiego daru potrzebuje każdy na ziemi i w czyśćcu.

„Odpust jest to darowanie wobec Boga kary doczesnej za grzechy zgładzone już co do winy. Wierny otrzymuje go (jeśli jest odpowiednio usposobiony i jeśli spełnił określone warunki) za pośrednictwem Kościoła, który jako szafarz owoców odkupienia rozdaje i

¹³⁰ Autor posłużył się w swym opracowaniu słowami i melodią pieśni „Boska dobroci” dostosowaną do każdej ze stacji; zob. np. *Droga do nieba*, s. 394-396.

¹³¹ M. Strykowski, C. Chmiel, *Muzyczne obrazy i impresje. Droga Krzyżowa*, Wieliczka-Kraków-Tarnów 2001.

¹³² Według Wyczawskiego głównym motywem pielgrzymowania do nowopowstałej Kalwarii Zebrzydowskiej była możliwość uzyskania odpustów nadanych przez papieża Klemensa VIII i rozszerzonych przez papieża Pawła V bullą z 1612 r. *Splendor paternae gloriae*. Odpusty zupełne zyskiwał ten, kto kiedykolwiek obszedł w Kalwarii Dróżki Pana Jezusa, przybył na określone święta i uroczystości, obchodził Gradusy, Dróżki Maryi oraz stacje rzymskie. Przed powstaniem Kalwarii Zebrzydowskiej Rzym nikomu takich przywilejów nie nadawał. Zob. Jackowski, *Pielgrzymowanie*, s. 197-198.

prawomocnie przydziela zadośćuczynienia ze skarbca zasług Chrystusa i Świętych. Odpust może być częściowy albo zupełny, zależnie od tego, czy od kary doczesnej należnej za grzechy uwalnia w części, czy w całości. Zarówno odpusty częściowe, jak i zupełne mogą być zawsze ofiarowane za zmarłych na sposób wstawiennictwa”¹³³.

Łaskę odpustu uzyskać może człowiek ochrzczony, wolny od ekskomuniki, będący w stanie łaski uświęcającej przynajmniej pod koniec wykonywanego dzieła, poddany temu, kto udziela odpustu; powinien posiadać przynajmniej ogólną intencję uzyskania tego duchowego daru, wypełnić określoną czynność osobiście, całkowicie i w sposób pobożny. Jeżeli nie zostały wypełnione powyższe warunki, wtedy odpust będzie tylko częściowy.

Aby dostąpić takiej Bożej amnestii, czyli odpustu, należy zatem¹³⁴:

- Odbyć spowiedź sakramentalną lub być w stanie łaski uświęcającej.
- Przyjąć komunię eucharystyczną.
- Odmówić modlitwę w intencjach Ojca św. (np. Ojcze nasz, Zdrowaś Maryjo).
- Być wolnym od wszelkiego grzechu, nawet powszechnego.
- Wykonać czynność obdarzoną odpustem zupełnym.

Do takich przepisanych praktyk, obdarzonych odpustem, należy m.in. odprawienie Drogi Krzyżowej, a uzyskanie tej łaski wymaga w tym wypadku spełnienia następujących warunków¹³⁵:

- Nabożeństwo to należy odprawić przed prawnie erygowanymi stacjami drogi krzyżowej¹³⁶.
- Zgodnie z powszechnym zwyczajem praktyka Drogi Krzyżowej składa się z 14 pobożnych czytań, do których dodaje się pewne wezwania modlitewne. Nie jest rzeczą konieczną rozmyślanie o poszczególnych tajemnicach każdej stacji – wymaga się pobożnego rozważania męki i śmierci Chrystusa.
- Wymaga się przechodzenia od jednej stacji do drugiej – w razie potrzeby w imieniu wiernych czyni to tylko prowadzący nabożeństwo lub mała grupa wiernych.
- Nieobecni na nabożeństwie z powodu wieku, choroby, opieki nad dzieckiem itp. mogą uzyskać taki sam odpust, jeśli przynajmniej przez pół godziny będą czytać i rozważać o męce i śmierci Pana Jezusa.
- W Kościele istnieje praktyka odprawiania Via Crucis według następującego schematu:
  - Przy każdej stacji drogi krzyżowej wypowiada się słowa:
P. Kłaniamy Ci się, Panie Jezu Chryste, i błogosławimy Ciebie,

¹³³ Zob. KKK, 1032, 1471-1479; KPK, 992-997; T. Wytrwał, *Odpusty. Jak dostąpić łaski darowania kar za grzechy?*, Poznań 2002.

¹³⁴ Aktualny wykaz odpustów i 70. czynności do nich przypisanych, znajduje się w dekrete Penitencjarii Apostolskiej *Enchiridion indulgentiarum. Normae et concessiones* z dnia 29 VI 1968 r. (tekst polski w *Posoborowe prawodawstwo kościelne*, t. IX, z. 3, Warszawa 1978. Zob. także: Wytrwał, *Odpusty*, s. 18-23 oraz 43-44. Autor podaje w swym zbiorze praktyki, dzięki którym łaski odpustu można dostąpić; zob. s. 53-268.

¹³⁵ Tamże, s. 253-254; Drożdż, s. 196-197.

¹³⁶ Do erygowania drogi krzyżowej wymaga się 14. krzyży, przy których zazwyczaj umieszcza się obrazy przedstawiające stacje jerozolimskie. Zob. także: Drożdż, *Księga nabożeństw*, s. 253; *Obrzędy błogosławieństw dostosowane do zwyczajów diecezji polskich*, t. II, Katowice 1994, s. 133-141.

W. Żeś przez Krzyż i Mękę swoją świat odkupić raczył.

- Zapowiedzenie stacji (np. stacja I – Jezus na śmierć skazany).
- Pobożne rozważanie.
- Któryś za nas cierpiał rany, Jezu Chryste, zmiłuj się nad nami.

Należałoby uświadamiać wiernych, że mają możliwość uzyskania darowania kar doczesnych również w związku z nabożeństwem Drogi Krzyżowej i dokładnie pouczyć o tym, jak można owej amnestii dostąpić. Byłaby to poważna zachęta do modlitewnego wędrowania po kalwaryjskich szlakach¹³⁷.

5.4 Nowe formy nabożeństw związanych z Męką Pańską

Najbardziej przekonującym dowodem na to, że jakaś forma religijności żyje, jest jej rozwój, rozszerzanie „repertuaru”, który wprawdzie czerpie obficie z form wcześniejszych, ale – nie ignorując ich i nie odrzucając – na nich się nie zatrzymuje. Z dumą należy stwierdzić, że pobożność pasyjna nie stanowi reliktu przeszłości, skoro w ostatnich dziesięcioleciach wzbogaciła się o nowe formy, które wciąż jeszcze ewoluują.

5.4.1 Droga Światła – Via Lucis: *Per crucem ad lucem*

Droga Krzyżowa nie jest jedynym nabożeństwem, dotyczącym tajemnicy krzyża. Ponieważ ostatnim słowem Misterium Paschalnego nie jest śmierć, lecz życie, zmartwychwstanie Chrystusa – logicznym dopełnieniem Via Crucis stała się Via Lucis, w której 14 stacji prowadzi człowieka od pustego grobu do Niedzieli Zielonych Świąt.

Na przełomie XX/XXI w. w wielu regionach świata rozpowszechniło się ćwiczenie pobożne nazwane Via Lucis. W tym nabożeństwie wierni rozważają różne objawienia się Jezusa, od Jego zmartwychwstania aż do wniebowstąpienia w perspektywie paruzji¹³⁸. W czasie tych objawień Jezus ukazywał uczniom swoją chwałę w oczekiwaniu na zesłanie obiecanego im Ducha Świętego, umacniał ich w wierze, dopełniał nauczania o Królestwie Bożym oraz ustanowił sakramentalną i hierarchiczną strukturę Kościoła¹³⁹.

Przez wieki Droga Krzyżowa pozwalała wiernym koncentrować się na męce Zbawiciela; Droga Światła może prowadzić do kontemplacji drugiego etapu Paschy Pańskiej, czyli na zmartwychwstaniu – o ile pozostanie wierna tekstom ewangelicznym. Wtedy

¹³⁷ Innym rodzajem zachęty do odprawiania nabożeństwa Drogi Krzyżowej może być dwanaście obietnic danych przez Pana Jezusa siostrze Marii Marcie Chambon dla czcicieli Jego Najświętszych Ran; zob. modlitewnik. Zob. [b.a.], *Nabożeństwo do Najśw. Ran Chrystusa*, Kraków 1994, s. 16-17.

¹³⁸ DL, 153.

¹³⁹ Tamże.

chrześcijanin odnowić może w sobie „kulturę życia”, otwartą na nadzieję i pewność wiary¹⁴⁰.

„Polski katolicyzm ma charakter pasyjny. Bardziej przemawia do nas tajemnica Męki niż tajemnica Zmartwychwstania. Widać to już na pierwszy rzut oka – choćby w życiu Kościoła. W Wielkim Poście życie to rozkwita, m.in. dzięki Drodze Krzyżowej (powtarzanej potem przez cały rok) i Gorzkim Żałom (odprawianym w niedziele, które są przecież świętami Zmartwychwstania!), by na powrót oklapnąć po Wielkanocy”¹⁴¹. Dlatego właśnie szczególnym czasem dla rozważania tajemnic Via Lucis jest okres wielkanocny z Wigilią Zesłania Ducha Świętego na czele.

Z pewnością nadeszła już pora, by przestawić akcenty, skoro to Zmartwychwstanie jest centralną tajemnicą naszej wiary. „Kontemplacja oblicza Chrystusa nie może zatrzymać się na wizerunku Ukrzyżowanego. Chrystus jest Zmartwychwstałym! Gdyby tak nie było, próżne byłoby nasze przepowiadanie i próżna nasza wiara (por. 1 Kor 15, 14)”¹⁴². Pomocą może tu się okazać Droga Światła (Via Lucis). Jest to nabożeństwo paschalne wzorowane na Drodze Krzyżowej (Via Crucis), polegające na rozważaniu kilkunastu (najczęściej czternastu) „stacji”, spotkań ze Zmartwychwstałym Panem¹⁴³.

Droga Światła to nabożeństwo młode, ale mówią już o nim dokumenty Kościoła, np. *Dyrektorium o pobożności ludowej i liturgii*. Czytamy tam m.in.¹⁴⁴:

„Przez metaforę drogi Via Lucis prowadzi nas od ukazania rzeczywistości cierpienia, które w planach Bożych nie jest czymś ostatecznym, do nadziei osiągnięcia prawdziwego przeznaczenia człowieka, którymi są wolność, radość i pokój. A są to owoce paschalne”.

Praktyka dzisiejszej Via Lucis ma swoje podstawy w formach wcześniejszych, które niewątpliwie pomogły w jej kształtowaniu. Nabożeństwo to wywodzi się z tej samej tradycji co Via Crucis i znane było jako „Stacje Zmartwychwstania”. Stacje te odkryto w

¹⁴⁰ Tamże.

¹⁴¹ J. Poniewierski, *Droga Światła*, „Tygodnik Powszechny” z dnia 23 V 2004 r.

¹⁴² Jan Paweł II, NMI, 28.

¹⁴³ Schemat Drogi Światła nie został jeszcze ostatecznie ustalony, chociaż podaje go watykański *Modlitewnik pielgrzyma*. Nic więc dziwnego, że nazwy stacji w poszczególnych opracowaniach mogą się nieco różnić, a nawet spotyka się nowe propozycje tychże stacji, równie dobrze jak dotychczasowe osadzone w narracji biblijnej lub tradycji Kościoła. I tak np. zbiór medytacji opartych o teksty Jana Pawła II *Droga Krzyżowa i Droga Światła z Janem Pawłem II*, W. Bonowicz i J. Poniewierski (red.), Kraków 2005, zawiera dwie nowe stacje do wyboru: *Zmartwychwstały Jezus ukazuje się swojej Matce* oraz *Jezus objawia się Szawłowi jadącemu do Damaszku* (zob. tamże, s. 105-110).

¹⁴⁴ DL, 153. Papież Jan Paweł II upominał się o chrześcijaństwo bardziej paschalne. Ustanowił Niedzielę Miłosierdzia Bożego i w nowy sposób odczytał Koronkę do Miłosierdzia Bożego: „Dla bolesnej Męki i Zmartwychwstania Twojego Syna, miej miłosierdzie dla nas i całego świata” (w „klasycznej” Koronce w ogóle nie wymieniano Zmartwychwstania: „Dla Jego bolesnej Męki, miej miłosierdzie dla nas i całego świata”). Zob. J. Poniewierski, art. cyt. Warto przypomnieć, że Jan Paweł II dodał także Tajemnice Światła do Różańca Świętego jako jego drugą część.

katakumbach św. Kaliksta w Rzymie. Z kolei siedemnastowieczny modlitewnik, przewidziany na obchody Męki Pańskiej w Górze Kalwarii pod Warszawą, zawierał medytacje i modlitwy, kontynuujące temat pasyjny przy nowych stacjach, np.: „przy grobie zmartwychwstania”, „ukazanie się Magdalenie”, „w kaplicy Emaus” (dziś tzw. Kalwaryjka), „w kaplicy Wniebowstąpienia” (na górze Oliwnej n. Wisłą), „w kaplicy św. Szczepana ukamienowanego” (przy drodze do Grójca), „w kaplicy ścięcia św. Jakuba”, „na miejscu Padołu Jozafatowego”.

Droga Światła nie wymaga specjalnych przygotowań. Potrzebny jest tylko krzyż przepasany czerwoną stulą i paschał albo figura Zmartwychwstałego. Jeśli odprawiana jest w kościele, można również w wymowny sposób wykorzystać świece – czy to trzymane w rękach wiernych, czy też ustawione w odpowiednim miejscu świątyni. W czasie rekolekcji prowadziłem takie nabożeństwa również wobec wystawionego Najświętszego Sakramentu. Niezwykle ważne jest, aby uczestnicy Via Lucis mieli do dyspozycji odpowiednio dobrane teksty pieśni o charakterze paschalnym.

Oficjalny modlitewnik watykański na rok 2000 „Modlitwy Pielgrzyma” zawiera Drogę Światła wraz z tradycyjną Drogą Krzyżową. Via Lucis jest najbardziej odpowiednia na czas Niedzieli Zmartwychwstania, na dni oktawy Wielkanocnej i na pięćdziesiąt dni okresu wielkanocnego¹⁴⁵.

Struktura nabożeństwa przedstawia się następująco:

- Wzbudzenie intencji;
- Zapalenie świec od paschału niesionego w procesji obok krzyża;
- Wstęp;
- Pieśń (np. „Nie zna śmierci”, „Zwycięzca śmierci” itp.);
- Podanie nazwy stacji;
- Formuła dziękczynna:
  - P. Kłaniamy się Tobie, Chryste, i błogosławimy Ciebie.
  - W. Żeś przez Paschę Swoją świat odkupić raczył.
- Czytanie tekstu biblijnego;
- Rozważanie;
- Śpiew między stacjami, np. „Zmartwychwstał Pan”;
- Zakończenie: Modlitwa Pańska.

Tabela nr 22: Stacje Via Lucis¹⁴⁶.

STACJA	NAZWA STACJI
I	Jezus powstaje z martwych
II	Uczniowie przy pustym grobie
III	Zmartwychwstały Pan objawia się Marii Magdalenie
IV	Zmartwychwstały Pan ukazuje się uczniom na drodze do Emaus
V	Zmartwychwstały Pan objawia się przy łamaniu chleba
VI	Zmartwychwstały Pan ukazuje się apostołom
VII	Zmartwychwstały Pan przekazuje uczniom dar odpuszczania grzechów

¹⁴⁵ A. Durak, *Od „Drogi Krzyżowej” do „Drogi Światła”*, „Collectanea Theologica” z. 2 (61/1991), [b.n.s.].

¹⁴⁶ Opracowanie własne na podstawie: G. Ryś, *Droga Światła*, Poznań 2005.

STACJA	NAZWA STACJI
VIII	Zmartwychwstały Pan umacnia wiarę Tomasza
IX	Zmartwychwstały Pan spotyka uczniów nad Jeziorem Galilejskim
X	Zmartwychwstały Pan przekazuje prymat Piotrowi
XI	Zmartwychwstały Pan zawiera uczniom swoją misję wobec świata
XII	Zmartwychwstały Pan wstępuje do Ojca
XIII	Oczekiwanie z Maryją na Ducha Świętego
XIV	Zmartwychwstały Pan posyła uczniom obiecanego Ducha

Można podziwiać niezwykłą intuicję artysty Jerzego Dudy-Gracza, który, malując niezwykłą drogę krzyżową dla Jasnej Góry, do stacji tradycyjnych dodał cztery stacje w duchu Via Lucis: Zmartwychwstanie, Tomasz, Galilea i Wniebowstąpienie¹⁴⁷.

Nabożeństwo Drogi Światła (znacznie bardziej popularne za granicą, np. we Włoszech) organizowane jest także coraz częściej w Polsce¹⁴⁸. Gdy idzie o środowisko wrocławskie, od kilku już lat Via Lucis na szerszą skalę odprawiana jest podczas Wigilii Ześlania Ducha Świętego oraz podczas sierpniowej Pieszej Pielgrzymki Wrocławskiej na Jasną Górę. Coraz liczniejsze są nowe opracowania rozważań na to nabożeństwo¹⁴⁹ – można je znaleźć również w internecie.

Nabożeństwo Drogi Światła – choć jeszcze młode w polskiej rzeczywistości religijnej – mogłoby powoli zappełnić lukę, jaka istnieje między bogactwami nabożeństw Wielkiego Postu a Okresem Wielkanocnym. Via Lucis jest zatem logiczną i wspianą kontynuacją Via Crucis i stąd należy przypuszczać, że upowszechnienie Drogi Światła może mieć poważny wpływ na dojrzałe, świadome i częste odprawianie Drogi Krzyżowej, a wtedy i kalwarie mogą się okazać bardzo potrzebne. Inna rzecz, że – konsekwentnie – należałoby się spodziewać inicjatyw budowy kapliczek ze stacjami paschalnymi.

5.4.2 Droga Krwi – Via Sanguinis: Siedem Przełań Krwi Chrystusa

Uwielbienie Krwi Chrystusa z liturgii przeszło do pobożności ludowej – stwierdza *Dyrektorium o pobożności ludowej i liturgii*¹⁵⁰, wskazując na cztery jej formy: Koronka do Najdroższej Krwi Chrystusa (jej przedmiotem jest Siedem Wylań Krwi Chrystusa), Litanie

¹⁴⁷ J. Duda-Gracz ukończył swoje dzieło 15 marca 2001 r. (zob. Tomoń, *Skończona praca*, art. cyt.), zaś *Dyrektorium o pobożności ludowej i liturgii* ogłoszone zostało 17 XII 2001 r.

¹⁴⁸ Jego promotorem jest m.in. ks. K. Wójtowicz, zmartwychwstaniec, autor książeczki *Via lucis*, Kraków 2002. Co tydzień, w sobotę, Droga Światła odprawiana jest w gdańskim sanktuarium Bożego Miłosierdzia, gdzie rezyduje inny zmartwychwstaniec, ks. S. Duda, autor *16 spotkań na drogach Chrystusa Zmartwychwstałego*, Gdańsk 1998. Od dwóch lat z Wawelu na Skałkę prowadzą ją krakowscy studenci. Zob. J. Poniewierski, art. cyt.

¹⁴⁹ Zob. np.: G. Ryś, *Droga Światła*, dz. cyt.; J.L.M. Descalzo, *Dlaczego warto się radować?*, Kraków 2000. Własną propozycję rozważań podaje w *Aneksie II*, s. 15-27; zob. także A. Radecki, *Z Chrystusem Ukrzyżowanym*, t. II, Wrocław 2006, s. 159-184.

¹⁵⁰ DL, 178.

do Najdroższej Krwi Chrystusa Pana¹⁵¹, Godzina Adoracji Najdroższej Krwi Chrystusa (w celu oddania czci Krwi Chrystusa, obecnej w Eucharystii, dziękczynienie za łaskę odkupienia, modlitwa o miłosierdzie Boże i przebaczenie grzechów, ofiarowanie Najdroższej Krwi dla dobra Kościoła) oraz Via Sanguinis¹⁵².

Nabożeństwo do siedmiu przełań Krwi Chrystusa – Via Sanguinis, Droga Krwi – sięga swą tradycją roku 1808, kiedy to w Rzymie powstała Wspólnota Krwi Chrystusa¹⁵³. Wierni – rozpamiętując momenty opisywane w Ewangeliach, w których nasz Pan przelewał swą najświętszą Krew – podobnie jak podczas Drogi Krzyżowej, przemieszczają się procesyjnie z miejsca na miejsce, ucząc się kochać na Jego wzór. Te rozważania nie tylko umacniają chrześcijańską nadzieję i ufność wobec Bożego miłosierdzia, ale też zapalają w człowieku ducha misyjnego: Krew Jezusa, przelana dla nas wszystkich, przynagla nas (por. 2 Kor 5, 14) abyśmy ratowali zagubionych w swoim cierpieniu, samotności, biedzie czy braku wiary¹⁵⁴.

Zachętą do rozważania tajemnic tego nabożeństwa mogą być dla wiernych słowa Jezusa, wypowiedziane do św. siostry Faustyny: „Jedna godzina rozważania Mojej bole-

¹⁵¹ Obecny formularz tej litanii (zaakceptowany przez papieża Jana XXIII w dniu 24 II 1960 r.) wiąże się z treściami, które przedstawiają historię zbawienia z licznymi odniesieniami biblijnymi. Zob. DL, 178.

¹⁵² Tamże.

¹⁵³ Według dawnych wyobrażeń krew uchodziła za siedlisko życia. Tym tłumaczy się też zakaz jej przelewania (Pwt 12, 16; Dz 15, 20n.), ponieważ tylko Bóg jest Panem życia. Władzę Boga nad życiem uznaje się przez to, że tylko Jemu samemu ofiarowuje się krew. Krew, jako ofiara, jest darem stosownym do wielkości Boga (Kpł 1, 5). Jako symbol życia krew może być zadośćuczynieniem, darem zastępczym za te okresy życia, które nie były złożone w ofierze Bogu (Kpł 17, 10). Mojżesz, skrapiając jedną częścią krwi (składaną jako ofiarę) ołtarz, drugą zaś lud – w sposób wyrazisty ukazuje zawarcie przymierza między Bogiem a ludźmi (Wj 24). Również w tym przypadku krew jest symbolem życia, które stanie się wspólnym życiem Boga z ludem.

To, czemu w Starym Testamencie dawała wyraz symbolika ofiar składanych ze zwierząt, w Nowym Testamencie rzeczywiście dokonuje się mocą krwi Chrystusa przelanej na krzyżu. Ta krew ustanawia pokój (Kol 1, 20), usprawiedliwia wierzących (Rz 5, 9), „nabywa ich Bogu” (Ap 5, 9), odkupuje ich (Ef 1, 7) i nabywa Kościół (Dz 20, 28). Symbolika ta wyraża również łaski odkupienia, kiedy mówi się o pokropieniu (1P 1, 2), oczyszczeniu (Hbr 9, 14) albo o wybieleniu (Ap 7, 14). Nie chodzi tu jednak o ten sam rodzaj symboliki, jaki występuje w Starym Testamencie. Akcent kładzie się teraz na osobowy akt Jezusa, który stał się „posłusznym aż do śmierci – i to do śmierci krzyżowej” (Flp 2, 8). Stąd krew Chrystusa nie może być interpretowana w sposób rzeczowy, jak gdyby fizyczna krew Chrystusa miała działanie zbawcze. Ona zastępuje ofiarę życia Pana, w której Jego pełne miłości posłuszeństwo stało się realne i ostatecznie ważne. Tym samym ofiary nowotestamentalne podniesione są na płaszczyznę osobową i na niej jedynie można starać się zrozumieć odkupienie. Krew Chrystusa oznacza zatem sakramentalną obietnicę zbawienia, daną przez Boga w Chrystusie i przez Chrystusa każdemu, kto służebną, pełną miłości postawę wobec innych, doskonale realizowaną przez Jezusa – uznaje za własną.

Sprawowanie Eucharystii jest miejscem, w którym Kościół doświadcza na sposób znaku propozycji wspólnoty z Bogiem, danej we krwi Chrystusa, tzn. w Jego pełnym miłości posłuszeństwie. Zob. A. Grabner-Haider (red.), *Praktyczny słownik biblijny*, Warszawa 1994, s. 579 oraz DL, 175-177.

¹⁵⁴ Zob. DL, 175-179; Grabner-Haider, *Praktyczny słownik biblijny*, s. 579; [b.a.], *Radosna ofiarność II. Peregrynacja obrazów siedmiu przełań Krwi Chrystusa*, Częstochowa 1998; *Nabożeństwo do Najśw. Ran Chrystusa*, Kraków 1994; *Tajemnice szczęścia*, Warszawa-Struga- Kraków 2004; [b.a.], *Przez Rany do Serca. Modlitwy do Krwi Chrystusa*, Częstochowa 1999 i inne.

snej męki ma większą zasługę, aniżeli cały rok biczowania się aż do krwi. Rozważanie Moich bolesnych Ran jest dla ciebie z wielkim pożytkiem, a Mnie sprawia wielką radość”¹⁵⁵. Z kolei Jan Paweł II pozostawił następujące stwierdzenie: „Nikt nie jest za stary, ani zbyt chory, by się nawrócić, by dać swój wkład, by ofiarować choć kropelkę z własnego serca razem z Krwią Chrystusa dla przemiany i ratowania naszych bliźnich, naszego Kościoła, naszego świata”.

Via Sanguinis składa się z siedmiu stacji, z których każda ma swoje odniesienie do Pisma Świętego¹⁵⁶.

Tabela nr 23: Stacje Drogi Krwi¹⁵⁷.

STACJA	TAJEMNICA	TEKST BIBLIJNY
I	Jezus przelewa Krew swoją podczas obrzezania	<i>Gdy nadszedł dzień ósmy i należało obrzezać Dziecię, nadano Mu imię Jezus, którym Je nazwał anioł, zanim się poczęło w łonie Matki (Łk 2, 21).</i>
II	Jezus przelewa Krew swoją w Ogrodzie Oliwnym	<i>Pogrążony w udręce jeszcze usilniej się modlił, a Jego pot był jak gęste krople krwi, sączące się na ziemię (Łk 22, 44).</i>
III	Jezus przelewa Krew swoją podczas biczowania	<i>Wówczas uwolnił im Barabasa, a Jezusa kazał ubiczować i wydał na ukrzyżowanie (Mt 27, 26).</i>
IV	Jezus przelewa Krew swoją podczas ukoronowania cierniem	<i>Ubrali Go w purpurę i, upłótszy wieniec z ciernia, włożyli Mu na głowę. I zaczęli Go pozdrawiać: Witaj, Królu żydowski! (Mk 15, 17-18).</i>
V	Jezus przelewa Krew swoją podczas drogi krzyżowej	<i>A On sam, dźwigając krzyż, wyszedł na miejsce zwane miejscem Czaszki, które po hebrajsku nazywa się Golgota (J 19, 17).</i>
VI	Jezus przelewa Krew swoją podczas ukrzyżowania	<i>Okolo godziny dziewiątej Jezus zawołał donośnym głosem: Eli, Eli, lema sabachthani! to znaczy Boże mój, Boże mój, czemuś Mnie opuścił? (Mt 27, 46).</i>
VII	Jezus przelewa wszystką Krew swoją podczas przebiccia boku włócznią	<i>Lecz gdy podeszli do Jezusa i zobaczyli, że już umarł, nie łamali Mu goleni, tylko jeden z żołnierzy włócznią przebił Mu bok i natychmiast wypłynęła krew i woda (J 19, 33-34).</i>

Przy każdej stacji używa się aklamacji:

P. Odkupiłeś nas, Panie, Krwią swoją.

W. I uczyniłeś nas królestwem Boga naszego.

Niestety, ta forma kontemplacji Chrystusa jest mało popularna w Polsce w środowisku osób świeckich i w rytmie życia parafialnego. Być może łatwiej byłoby wprowadzić to nabożeństwo tam, gdzie w świątyniach znajdują się stosowne obrazy, ukazujące sytuacje, w których nasz Pan swą Krew przelewał. Na terenie archidiecezji wrocławskiej kościołem takim jest świątynia pw. Trójcy Świętej, a w diecezji świdnickiej – sanktuarium w Starym Wielisławiu. W Polsce sanktuarium Krwi Chrystusa (z obrazem Matki i Królowej Przenajdroższej Krwi i stacjami Siedmiu Przełań Krwi Chrystusa) znajduje się w Często-

¹⁵⁵ Św. M. Faustyna Kowalska, *Dzienniczek*, 369.

¹⁵⁶ Propozycję nabożeństwa Via Sanguinis we własnym opracowaniu podają w: A. Radecki, *Z Chrystusem Ukrzyżowanym*, t. II, s. 145-158 oraz w *Aneksie II*, s. 40-46.

¹⁵⁷ Opracowanie własne na podstawie DL, 178.

chowcie przy ul. Św. Kaspra del Bufalo 2/18 pod opieką Misjonarzy Krwi Chrystusa. Ożywienie czy wręcz odkrycie tego nabożeństwa może nastąpić także dzięki zauważeniu świąt związanych z Najdroższą Krwią Chrystusa: w uroczystość Bożego Ciała, w nieszpórach Bożego Narodzenia, w Wielki Piątek czy też (w niektórych kalendarzach partykularnych) w lipcu, gdy wspomina się tytuły Odkupiciela¹⁵⁸.

„Nie możemy być spokojni, gdy pomyślimy o milionach naszych braci i sióstr, tak jak my odkupionych Krwią Chrystusa, którzy żyją nieświadomi Bożej miłości” (Jan Paweł II).

5.4.3 Droga Matki – Via Matris: Siedem radości i siedem boleści Matki Bożej

Pierwotne formy Drogi Matki Bolesnej spotyka się już przy końcu XVI w., ale aktualna forma Via Matris ukształtowała się nie wcześniej niż w wieku XIX¹⁵⁹. *Dyrektorium o pobożności ludowej i liturgii* podaje teologiczne podstawy tego nabożeństwa:

„Ścisła łączność Chrystusa ukrzyżowanego z bolesną Maryją Dziewicą w zbawczych planach Boga (por. Łk 2, 34-35) występuje także w liturgii i pobożności ludowej. Jak Chrystus jest «Mężem Boleści» (Iz 53, 3), przez którego spodobało się Bogu *znów pojednać wszystko ze sobą: przez Niego – i to, co na ziemi, i to, co w niebiosach, wprowadziwszy pokój przez krew Jego krzyża* (Kol 1, 20), tak Maryja jest «Niewiastą bolejącą», którą Bóg zechciał przyłączyć do swego Syna jako Matkę i uczestniczkę Jego męki (socio passionis). Od pierwszych dni dzieciństwa Chrystusa życie Maryi, włączone w odrzucenie Jej Syna przez ludzi, upływa pod znakiem przepowiedzianego przez Symeona miecza (por. Łk 2, 35). Pobożność ludu chrześcijańskiego w bolesnym życiu Maryi wyróżnia siedem głównych wydarzeń i nazwała je «siedmioma boleściami» błogosławionej Dziewicy Maryi. Tak więc, na sposób *Drogi krzyżowej*, powstało nabożeństwo *Drogi Matki Bolesnej*, lub po prostu *Drogi Matki*. [...] Główną myślą tego nabożeństwa jest rozważanie całego życia Maryi, poczynając od proroctwa wypowiedzianego przez Symeona (por. Łk 2, 34-35) aż do męki i złożenia do grobu Jej Syna, Jej drogi wiary i cierpienia; drogi podzielonej na siedem stacji odpowiadających *siedmiu boleściom* Matki Bożej”¹⁶⁰.

Omawiany dokument pokazuje też istotny związek Via Matris i Via Crucis, zaznaczając:

„Nabożeństwo «Drogi Matki» dobrze harmonizuje z niektórymi tematami właściwymi dla okresu Wielkiego Postu. Boleść Maryi bowiem, spowodowana odrzuceniem Jej Syna przez ludzi, sprawia, że «Droga Matki» w sposób stały i konieczny skierowuje naszą uwagę na misterium Chrystusa, cierpiącego sługi Pana [...]. Nabożeństwo to odsyła nas także do misterium Kościoła. Stacje «Drogi Matki» są etapami tej drogi wiary i cierpienia, na której Dziewica Maryja wyprzedziła Kościół i którą to drogą będzie on musiał kroczyć aż do końca wieków.

Najgłębszym wyrazem «Drogi Matki» jest ‘Pieta’, niewyczerpalny temat dla sztuki chrześcijańskiej od początku średniowiecza”¹⁶¹.

¹⁵⁸ Zob. DL, 177.

¹⁵⁹ DL, 136.

¹⁶⁰ Tamże.

¹⁶¹ DL, 137.

Wydaje się jednak, że analogicznie jak Drodze Krzyżowej odpowiada Droga Światła, tak trudno byłoby pozostawić w Drodze Matki jedynie rozważanie siedmiu boleści Maryi, bez zauważenia siedmiu radości Matki naszego Pana. *Dyrektorium* nie wspomina o takiej możliwości, chociaż zaznacza pełne radości spotkania Maryi ze Zmartwychwstałym¹⁶². Stąd moja propozycja rozważań także siedmiu stacji radości Maryi, która mogłoby stanowić oddzielne nabożeństwo (odprawiane w soboty czy święta maryjne) albo też łączyć się z rozważaniem siedmiu boleści Matki Bożej. W imię logiki wiary i intuicji serca, a także w zgodzie z tekstami biblijnymi, proponowałbym nawet przeplatanie stacji radosnych z bolesnymi – bo tak naprawdę było w życiu Matki Boskiej – i tak jest również w życiu każdego z nas¹⁶³.

Rozważania Drogi Matki w tajemnicach bolesnych można by prowadzić wobec figury czy obrazu Matki Boskiej Bolesnej, które wcześniej należałoby ozdobić kwiatami i oświetlić świecami. Natomiast stacje z siedmioma radościami Maryi (zwłaszcza gdyby były rozważane w osobnym nabożeństwie) wymagałyby figury Niepokalanej lub Wniebowziętej. Inną propozycją (wymagającą specjalnego przygotowania) byłyby duże obrazy, wyświetlane na odpowiednim ekranie, prezentujące różne dzieła sztuki, związane z przedstawianiem Matki Boskiej¹⁶⁴.

Tabela nr 24: Via Matris – Radości i boleści Matki Bożej¹⁶⁵.

7 RADOŚCI			7 BOLEŚCI		
STACJA	TREŚĆ	TEKST BIBLIJNY	STACJA	TREŚĆ	TEKST BIBLIJNY
I	Zwiastowanie	Łk 1, 26-38	I	Proroctwo Symeona	Łk 2, 25-35
II	Nawiedzenie św. Elżbiety	Łk 1, 39-45	II	Ucieczka do Egiptu	Mt 2, 13-15
III	Boże Narodzenie	Łk 2, 1-14	III	Zgubienie Jezusa	Łk 2, 41-45
IV	Pokłon Trzech Króli	Mt 2, 1-12	IV	Maryja na drodze krzyżowej	Łk 23, 26-32
V	Znalezienie Pana Jezusa w świątyni	Łk 2, 46-50	V	Maryja pod krzyżem	J 19, 25-27
VI	Spotkanie ze	Mk 16, 9-14	VI	Zdjęcie z krzyża – Pieta	J 19, 31-37

¹⁶² Zob. DL 149, 174 oraz 180-181.

¹⁶³ Przy takiej koncepcji medytacji należałoby zastosować następującą kolejność stacji (A = radości Maryi, B = boleści Maryi): A1, A2, A3, A4, B1, B2, B3, A5, B4, B5, B6, B7, A6, A7.

¹⁶⁴ Moją propozycję medytacji do Drogi Matki w Jej tajemnicach radosnych i bolesnych prezentuję w: A. Radecki, *Z Chrystusem Ukrzyżowanym*, t. II, s. 185-210 oraz w Aneksie II, s. 28-39.

¹⁶⁵ Opracowanie własne. Nazwy stacji za: M. Kogut, *Sanktuarium Męki Pańskiej w Sońnicy*, s. 29-30.

7 RADOŚCI			7 BOLEŚCI		
STACJA	TREŚĆ	TEKST BIBLIJNY	STACJA	TREŚĆ	TEKST BIBLIJNY
	Zmartwychwstałym Jezusem ¹⁶⁶				
VII	Wniebowzięcie i ukoronowanie Maryi na Królową nieba i ziemi ¹⁶⁷	Mt 5, 1-12a	VII	Złożenie Jezusa do grobu	Mt 27, 57-60

Przy każdej ze stacji następuje aklamacja:

P. Módl się za nami, święta Boża Rodzicielko.

W. Abyśmy się stali godnymi obietnic Chrystusowych.

Diecezja świdnicka może się poszczycić posiadaniem Via Matris w postaci 7 kaplic Matki Boskiej Bolesnej na górze Kalwarii w Bardzie, zaś w Starym Wielisławiu reaktywowano procesję, podczas których odmawiana jest Koronka do Siedmiu Boleści Matki Boskiej (zwyczaj znany przed II wojną światową)¹⁶⁸. Jest to niewątpliwą zachętą do organizowania takich nabożeństw w innych miejscach.

¹⁶⁶ Ewangelisci nie zapisali, jak wyglądało spotkanie Jezusa z Jego Matką po zmartwychwstaniu; nie wątpimy jednak, że miało ono miejsce. Nie ma takich słów, które wyraziłyby tajemnicę tej radości – może stąd to wymowne milczenie autorów ewangelii?

¹⁶⁷ Na Maryi spełniły się Jezusowe błogosławieństwa, czyli droga do pełnej radości. Mamy w niebie Kogoś, kto jest przykładem i wzorem życia według zasad, ogłoszonych przez Zbawiciela w Kazaniu na Górze.

¹⁶⁸ M. Perzyński, *Przybytek Niebieski. Skarby i cuda sanktuarium w Starym Wielisławiu koło Polanicy Zdroju. Przewodnik historyczny*, Wrocław 2001, s. 20.

ZAKOŃCZENIE

„Życie Chrystusa, Jego droga krzyżowa i ofiarna śmierć są jakby lustrem, w którym może się przejrzeć każdy człowiek i zobaczyć siebie takim, jakim naprawdę jest” – napisał swego czasu ks. Wincenty Granat¹. Trzeba jednak wielkiej odwagi i jasnej świadomości, że taki akt samopoznania jest rzeczywiście koniecznością i przynosi błogosławione owoce. Budzi uznanie wiara tylu ludzi, którzy i w przeszłości, i obecnie, zdolni byli do wielu ofiar, wysiłków i jakiejś szczególnej „wyobraźni” wiary, by stworzyć swoiste „prowokacje” duchowe, przyjmujące materialny kształt stacji drogi krzyżowej w miejscach kultu i w plenerze.

Tymczasem człowiek współczesny (także ten młody) jest nie tylko zlaicyzowany, obojętny religijnie, ale też bardzo leniwy i wygodny. Jeśli chcemy go ruszyć z domu np. na kalwaryjskie szlaki, to musimy mu zaproponować coś naprawdę interesującego – i to na tyle, by mu nie wystarczyła Droga Krzyżowa odprawiana we własnym kościele czy nawet na ulicy miasta (wsi), w którym mieszka.

Dzisiejszy pielgrzym ma też znacznie większe potrzeby, niż kilkadziesiąt lat temu: chce wygodnie dojechać lub bezpiecznie dojść do celu, chce tam mieć sanitariaty, możliwość godziwego spożycia posiłku, ogrzania się w zimie czy wysuszenia w razie deszczu, zainteresuje go również niebanalna pamiątka. Te wymagania będą rosły i trzeba się z nimi liczyć. Rosną też wymagania ludzi wobec przewodników pielgrzymkowych czy organizatorów nabożeństw, rekolekcji itp. Stąd konieczność nieustannego rozwoju duchowego wszystkich duszpasterzy oraz przewodników świeckich, którzy nie mogą się zatrzymać na dawnych tradycjach, uświęconych schematach i „nieśmiertelnych” materiałach (np. modlitewnikach czy śpiewnikach).

Nie do przecenienia pozostaje kwestia języka religijnego i teologicznego wobec każdego pokolenia. Przybywa ludzi wykształconych, a jednocześnie nierozumiejących tego, co słyszą w kościołach.

Ochrona i rozwój tradycyjnych form pobożności ludowej zależą od umiejętności wszczepienia tego skarbu w życie dzieci i młodzieży. Dlatego wyrazy uznania należą się gospodarzom sanktuarium na Górze św. Anny (diecezja opolska) czy Kalwarii Pałacowskiej (diecezja przemyska), którzy tradycyjne «dróżki» potrafią uczynić „atrakcyjnymi”, (bo zrozumiałymi) dla młodzieży. Zarówno w archidiecezji wrocławskiej jak i w diecezji świd-

¹ Zob. motto książki H.D. Wojtyska, J.J. Kopeć (red.), *Męka Chrystusa wczoraj i dziś*, Lublin 1981, s. 5.

nickiej przychodzi się nam tego uczyć z wielką cierpliwością i długomyślnością. Pomocą mogą być dobre wzory, prezentowane w wielu polskich sanktuariach, parafiach oraz proponowane uczestnikom pieszych pielgrzymek. Moja praca jest przekonywującym dowodem na to, jak konieczna jest informacja o tym, co posiadamy, jakie mamy możliwości i co proponują duszpasterze w konkretnych ośrodkach kultu. Gdy do informacji dołączone zostanie apostołstwo, czyli serdeczna zachęta poparta własnym przykładem, owoce mogą być bardzo obfite.

Nowe kalwarie, które powstały na przestrzeni ostatniego dziesięciolecia przekonują, że nasze pokolenie także potrafi pozostawić po sobie świadectwo wiary w postaci materialnych pomników pobożności pasyjnej. Jak zawsze będzie potrzebny w takiej inicjatywie ktoś, kto jest na tyle zaangażowany i „zapalony”, by pociągnąć za sobą i zapalić innych. Również remonty zniszczonych niemal doszczętnie ośrodków modlitwy upewniają, że mamy dość rezerw duchowych i materialnych, by takie miejsca nie przestały istnieć. Rolą duszpasterzy będzie wskazywanie potrzeb i możliwości, budzenie i podtrzymywanie entuzjazmu w realizacji podjętego dzieła i osobiste zaangażowanie. W te inicjatywy warto włączać młodych ludzi, by dany obiekt, który remontują czy budują, uznali za swój i wzięli odpowiedzialność za jego losy.

Dla każdego pokolenia wyzwaniem pozostaną zabytki, które bez ludzkiej troski – bezpowrotnie zginą. Siłą ich istnienia będą zawsze nie tyle pieniądze, ile wiara tych, dla których wciąż stary kościółek, kapliczka czy krzyż są potrzebne. Ochrona będzie polegała także na zabezpieczaniu i pilnowaniu istniejących obiektów, co wymaga niekiedy specjalnych urządzeń – może nawet zatrudnienia etatowych ochroniarzy, ale przede wszystkim poczucia współodpowiedzialności po stronie każdego człowieka, nawet niewierzącego.

Panorama pobożności pasyjnej Polaków jest przebogata i możemy być dumni z tego skarbcza. Pozwala ona na ubogacenie życia duchowego ludzi przez wykorzystywanie różnych aspektów tej pobożności, wpisanej nie tylko w pieśni, obrazy czy rzeźby, ale także w krajobraz, wspólnotę, trud pielgrzymowania.

Warto pracować nad tym, by wierni mieli do swojej dyspozycji książeczkę do nabożeństwa „nadażającą” za tempem życia. Przykład opolskiej *Drogi do nieba* czy katowickiego *Skarbca* i *Skarbczyka* nie tyle wymaga reklamy, ile naśladowania.

Przyznaję uczciwie i szczerze, że niniejsza praca pochłonęła wiele mojego czasu, wysiłku i pieniędzy. Było to nieuniknione, gdy zważyć przede wszystkim szczególny charakter poszukiwań obiektów kalwaryjskich w rozległej archidiecezji wrocławskiej i nowej diecezji świdnickiej oraz konieczność zapoznawania się z obszerną literaturą przedmiotu,

także w językach obcych. Nie żałuję jednak podjętego trudu, gdyż z jednej strony podjęty zamysł pozwolił mi jeszcze lepiej poznać lokalny Kościół, w którym posługuję, a z drugiej niesie nadzieję, że opisywana pobożność pasyjna znajdzie konkretne podpowiedzi dla swego ożywienia, pogłębienia i dalszego rozwoju.

Chociaż – co z góry można było przewidzieć – w pracy mojej nie udało się w zupełności wyczerpać podjętej problematyki, to jednak przynosi ona odpowiedź na postawione we wstępie pytania.

Wiemy już, że mnogość materialnych przejawów pobożności pasyjnej na Dolnym Śląsku (a zwłaszcza na interesującym nas obszarze omawianych diecezji) zawdzięczać należy franciszkanom i jezuitom, którzy umiejętnie przenieśli wzory jerozolimskiej *Via Dolorosa* na miejsca, w których posługiwali, nadając im w dodatku rodzimy charakter i styl. Co więcej: umieli oni odnaleźć *genius loci* dla posadowienia kalwarii tak, że każda z nich jest swoistą perelką, wkomponowaną w krajobraz nawet wtedy, gdy sam obiekt stanowi już ruinę. Trzeba też głęboko pokłonić się ludziom, których pobożność sprawiła, że większość materialnych „zasobów” kalwaryjskich przetrwała do dziś i spełnia wciąż swoją religijną funkcję, dla której te dzieła powstały. Rok Wielkiego Jubileuszu 2000 okazał się wystarczająco inspirujący dla współczesnych wiernych – duchownych i świeckich, skoro powstały 4 zupełnie nowe obiekty, a drugie tyle z tej okazji gruntownie odrestaurowano. Wiem też, że zaawansowana jest aktualnie budowa nowej kalwarii przykościelnej w Dzierżoniowie (parafia pw. Królowej Różańca Świętego), a kolejne są planowane.

Praca pozwoliła odpowiedzieć także na pytanie drugie, dotyczące aktualnej mapy obiektów kalwaryjskich Kościoła wrocławskiego i świdnickiego – na ile tylko było to dla autora możliwe i dostępne. Okazuje się, że od poprzednich pokoleń otrzymaliśmy rzeczywiście ogromną spuściznę, za którą bierze odpowiedzialność obecne pokolenie. Stan techniczny istniejących kalwarii wymaga i będzie wciąż wymagał wielkiej troski, przełożonej na konkretne prace, projekty i pieniądze – jak zresztą każde ludzkie dzieło, którego nie zechcemy skazać na zapomnienie i w prostej konsekwencji na zagładę. Wyzwaniem dla nas jest 10 obiektów, których ruiny wołają o natychmiastową reakcję, wynikającą z wiary, szacunku dla przeszłości i myśleniu o przyszłych pokoleniach.

Kluczem do odpowiedzi na trzecią kwestię, czyli szukanie sposobów ożywienia pobożności pasyjnej, jest wielopłaszczyznowe działanie, które uwzględni formację i informację, skierowaną ku mieszkańcom ziemi tak bogatej w kalwarie. Ponieważ religijność pasyjna jest nadal wyraźnie obecna w życiu współczesnych nam Polaków, należy sądzić, że istniejące już możliwości i te, które wciąż się rodzą pod tchnieniem Ducha Świętego,

pozwołą otrzymany skarb nie tylko utrzymać, ale i pogłębić, i oczyścić, i rozwinąć, aby w ubogaczonej postaci przejęli go następni mieszkańcy tej ziemi.

Dla przyszłych badaczy dziejów Kościoła na Dolnym Śląsku pozostaje oczywiście spore pole do dalszych poszukiwań i opracowań. Omawiany w tej pracy temat domagałby się zauważenia i omówienia wszystkich obiektów kalwaryjskich na całym Dolnym Śląsku (co tutaj zostało jedynie zasygnalizowane) oraz poszukiwania materiałów źródłowych, dotyczących każdego z obiektów z osobna. Pozostaje też otwartą kwestią przełożenie na język praktyki teoretycznych podpowiedzi, służących trosce o same obiekty kultu pasyjnego, jak i o głęboki wymiar samej pobożności współczesnego pokolenia. Inwencja na tej płaszczyźnie nie ma na szczęście żadnych ograniczeń.

Ostatnie zaś zdanie z mej strony niech stanowi potwierdzenie wyznania wielu pobożnych autorów, którzy na końcu swych prac umieszczali pełne wiary inicjały: O.A.M.D.G., – co się tłumaczy: *omnia ad maiorem Dei gloriam!*

SPIS TABEL, RYSUNKÓW, WYKRESÓW I MAP

LP.	RODZAJ ZAŁĄCZNIKA	ZAWARTOŚĆ	STRONA
1	Mapa nr 1	Archidiecezja wrocławska po podziale z dnia 25 III 1992 r.	12
2	Mapa nr 2	Archidiecezja wrocławska i diecezja świdnicka po podziale z dnia 25 III 2004 r.	12
3	Tabela nr 1	Sposoby pisowni terminu «DROGA KRZYŻOWA» w różnych publikacjach.	19
4	Tabela nr 2	Pieśni religijne jako problem duszpasterski.	38-40
5	Mapa nr 3	Plan Via Dolorosa w Jerozolimie.	48
6	Tabela nr 3	Typy kalwarii występujących na terenie archidiecezji wrocławskiej i diecezji świdnickiej.	57
7	Mapa nr 4	Plan Starej Jerozolimy.	60
8	Mapa nr 5	Dróżki kalwaryjskie w Kalwarii Zebrzydowskiej.	61
9	Tabela nr 4	Liczba badanych kalwarii w krajach europejskich według czasu powstania (ok. 2002 r.).	73
10	Wykres nr 1	Liczba kalwarii europejskich.	74
11	Mapa nr 6	Kalwarie w Polsce (w granicach dawnych diecezji).	75
12	Tabela nr 5	Kalwarie na terenie Dolnego Śląska.	76
13	Mapa nr 7	Kalwarie na terenie Dolnego Śląska.	77
14	Mapa nr 8	Kalwarie na terenie archidiecezji wrocławskiej i diecezji świdnickiej.	79
15	Tabela nr 6	Kalwarie na terenie archidiecezji wrocławskiej i diecezji świdnickiej.	80-84
16	Mapa nr 9	Kalwarie na terenie archidiecezji wrocławskiej.	87
17	Mapa nr 10	Kalwarie na terenie diecezji świdnickiej.	88-89
18	Mapa nr 11	Inne obiekty pobożności pasyjnej na terenie archidiecezji wrocławskiej i diecezji świdnickiej.	90
19	Tabela nr 7	Pozakalwaryjne obiekty pobożności pasyjnej na terenie archidiecezji wrocławskiej i diecezji świdnickiej.	91
20	Tabela nr 8	Typologia kalwarii archidiecezji wrocławskiej i diecezji świdnickiej.	92
21	Wykres nr 2	Graficzne przedstawienie typów kalwarii, występujących na terenie archidiecezji wrocławskiej i diecezji świdnickiej.	93
22	Tabela nr 9	Kalwarie istniejące aktualnie na terenie archidiecezji wrocławskiej i diecezji świdnickiej według kolejności ich powstawania.	94

LP.	RODZAJ ZAŁĄCZNIKA	ZAWARTOŚĆ	STRONA
23	Wykres nr 3	Liczba kalwarii na terenie archidiecezji wrocławskiej i diecezji świdnickiej zbudowanych w poszczególnych stuleciach.	95
24	Tabela nr 10	Stan techniczny obiektów kalwaryjnych na terenie archidiecezji wrocławskiej i diecezji świdnickiej (stan z maja 2006 r.).	96-97
25	Wykres nr 4	Stan techniczny obiektów kalwaryjnych archidiecezji wrocławskiej i diecezji świdnickiej.	98
26	Tabela nr 8a	Przynależność kalwarii z terenu archidiecezji wrocławskiej i diecezji świdnickiej do poszczególnych parafii i zgromadzeń zakonnych.	99-100
27	Tabela nr 8b	Przynależność innych obiektów, związanych z pobożnością pasyjną, do poszczególnych parafii i zgromadzeń zakonnych w archidiecezji wrocławskiej i diecezji świdnickiej.	100-101
28	Zdjęcia nr 1-4	Schody święte: 1 – Rzym; 2 – Sośnica; 3 – Wambierzyce; 4 – Góra.	102
29	Rysunek nr 1	Albendorf – Jerozolima Wambierzycka.	110
30	Rysunek nr 2	Rzut poziomy bazyliki wambierzyckiej.	112
31	Rysunek nr 3	Układ kaplic kalwarii wambierzyckiej.	116
32	Rysunek nr 4	Plan „małej kalwarii” w Wambierzycach.	118
33	Tabela nr 9	Cykle modlitewne kaplic wambierzyckich.	122
34	Tabela nr 10	Zestawienie kaplic Nowej Jerozolimy w Wambierzycach.	123-126
35	Zdjęcie nr 5	Wambierzycka Królowa Rodzin.	129
36	Zdjęcie nr 6	Uroczystości Koronacji MB Wambierzyckiej w dniu 17 VIII 1980 r. przewodniczył Stefan Kardynał Wyszyński, Prymas Polski.	131
37	Zdjęcia nr 7-9	Uroczystość XXV-lecia koronacji figurki Wambierzyckiej Królowej Rodzin w dniu 28 VIII 2005 r.	131-132
38	Zdjęcie nr 10	Plakat zapraszający młodzież na dwudniową pielgrzymkę do Wambierzyc w dniach 15-16 IX 2001 r.	136
39	Mapa nr 12	Wambierzycka Ścieżka.	138
40	Zdjęcia nr 11-14	Ruchoma szopka w Wambierzycach: 11 – widok szopki na tle Kalwarii; 12 – główna gabłota ze sceną Bożego Narodzenia; 13 – biczowanie Pana Jezusa; 14 – ukrzyżowanie.	140
41	Zdjęcia nr 15-16	Muzeum na kalwarii: 15 – widok zewnętrzny kaplicy MB Bolesnej; 16 – wnętrze kaplicy MB Bolesnej.	142
42	Zdjęcia nr 17-20	Tablice informacyjne w Wambierzycach: 17 – tablica ukazująca szlak modlitewny na Górę Tabor i Synaj; 18 – drogowskazy ze	142-143

LP.	RODZAJ ZAŁĄCZNIKA	ZAWARTOŚĆ	STRONA
		szlakami w granicach Wambierzyc; 19 – trasy i obiekty turystyczne gminy Radków; 20 – trasy rowerowe w górach Stołowych.	
43	Tabela nr 11	Trasy piesze do i z Wambierzyc.	143-144
44	Tabela nr 12	Miejsca noclegowe w Wambierzycach	147
45	Tabela nr 13	Życie duchowe w niektórych obiektach kalwaryjskich archidiecezji wrocławskiej i diecezji świdnickiej.	157-158
46	Tabela nr 14	Sanktuaria archidiecezji wrocławskiej i diecezji świdnickiej, przy których znajdują się kalwarie i/lub inne obiekty pobożności pasyjnej.	159-161
47	Zdjęcia nr 21-22	Msza św. noworoczna przy kapliczce w Zielonej Dolinie w dniu 1.01.2004 r.	164
48	Zdjęcia nr 23-24	Dzień Ojca przy kapliczce w Zielonej Dolinie w dniu 23.06.2005 r.	164
49	Mapa nr 13	Szlak papieski na tle kalwarii Ziemi Kłodzkiej.	169
50	Zdjęcia nr 25-28	Poświęcenie drogi krzyżowej przy kościele pw. Podwyższenia Krzyża św. w Rudawie w dniu 17.IX.2005 r.: 25 – jedna ze stacji (II) drogi krzyżowej; 26 – fragment procesji; 27 – lapidarium; 28 – fundatorzy drogi krzyżowej (od lewej: B. Spychała, S. Jastrzębski i ks. A. Radecki).	172
51	Zdjęcie nr 29	Pomoc dydaktyczna dla dzieci związana z odprawianiem nabożeństwa Drogi Krzyżowej.	188
52	Zdjęcia nr 30-31	„Krzyż Sybiraków” w par. pw. M.B. Pocieszenia we Wrocławiu; odciski dłoni i stóp Sybiraków.	189
53	Zdjęcia nr 32-33	„Zrób to sam” – płaskorzeźba E. Geta Stankiewicz na Domku Miedziorytnika, tuż przy wrocławskim rynku.	189
54	Zdjęcia nr 34-35	Krzyże Roku Jubileuszowego: na Chełmcu i w Dzierżoniowie.	192
55	Zdjęcia nr 36-39	Krzyż na Kruczej Kopie k. Kudowy Zdroju.	193
56	Zdjęcie nr 40	Krzyże pokutne w Grodziszczu – diecezja świdnicka.	194
57	Tabela nr 15	„Zegar Męki Pańskiej”.	201
58	Wykres nr 5	Praktyki pobożności pasyjnej w Polsce.	202
59	Mapa nr 14	Trasa Akademickiej Drogi Krzyżowej we Wrocławiu w roku 2005.	206
60	Mapka nr 15	Trasa I Ogólnomiejskiej Drogi Krzyżowej w Świebodzicach w roku 2005.	207
61	Zdjęcia nr 41	Krzyż w raciborskim Szpitalu Miejskim.	208

LP.	RODZAJ ZAŁĄCZNIKA	ZAWARTOŚĆ	STRONA
62	Zdjęcia nr 42-43	Replika Całunu Turyńskiego w kościele pw. Św. Krzyża we Wrocławiu.	216
63	Zdjęcie nr 44	Seria znaczków „Ukrzyżowanie Jezusa Chrystusa”.	219
64	Tabela nr 16	Różne nazwy stacji drogi krzyżowej mające na celu pobudzić do głębszej, bardziej zaangażowanej refleksji.	221
65	Tabela nr 17	Propozycje nowych stacji Drogi Krzyżowej wg Costante Brovetto.	223
66	Tabela nr 18	Propozycje nowych stacji Drogi Krzyżowej wg J.J. Kopecia.	224
67	Tabela nr 19	Charakterystyka opisów Męki Pańskiej u czterech ewangelistów.	225
68	Tabela nr 20	Teksty Ewangelii odnoszące się do poszczególnych stacji Drogi Krzyżowej.	226
69	Tabela nr 21	Propozycje pieśni w czasie Drogi Krzyżowej w wybranych modlitewnikach.	227
70	Zdjęcia nr 45-46	Stacje Golgoty Jasnogórskiej Jerzego Dudy-Gracza.	229
71	Tabela nr 22	Stacje Via Lucis.	235-236
72	Tabela nr 23	Stacje Drogi Krwi.	238
73	Tabela nr 24	Via Matris – Radości i boleści Matki Bożej.	240-241

BIBLIOGRAFIA

Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu, Poznań-Warszawa 1984 (wydanie czwarte).

I. DOKUMENTY KOŚCIOŁA

Codex iuris canonici – Kodeks prawa kanonicznego, Poznań 1984.

Jan Paweł II, *Adhortacja apostolska Ojca Świętego Jana Pawła II do biskupów, kapłanów i wiernych całego Kościoła katolickiego o katechizacji w naszych czasach [Catechesi tradendae]*, Warszawa 1979.

Jan Paweł II, List apostolski Ojca Świętego Jana Pawła II w dwudziestą piątą rocznicę ogłoszenia konstytucji soborowej „Sacrosanctum Concilium” o Świętej Liturgii [*Vicesimus quintus annus* (4 XII 1988 r.)], Watykan 1988.

Jan Paweł II, *List apostolski Novo millennio ineunte Ojca Świętego Jana Pawła II do biskupów, duchowieństwa i wiernych na zakończenie Wielkiego Jubileuszu Roku 2000* [6 I 2001 r.], Wrocław 2001.

Jan Paweł II, *Posynodalna adhortacja apostolska Ecclesia in Europa, o Jezusie Chrystusie, który żyje w Kościele, jako źródło nadziei dla Europy* [28 VI 2003 r.], Wrocław 2003.

Katechizm Kościoła katolickiego, II wydanie poprawione, Poznań 2002.

Kongregacja ds. Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów, *Dyktorium o pobożności ludowej i liturgii. Zasady i wskazania* [14 XII 2001 r.], Poznań 2003.

Kongregacja ds. Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów, *Instrukcja o zachowaniu i unikaniu pewnych rzeczy dotyczących Najświętszej Eucharystii* [25 III 2004 r.], Kraków 2004.

Paweł VI, *Adhortacja apostolska Evangelii nuntiandi papieża Pawła VI o ewangelizacji w świecie współczesnym* [8 XII 1975 r.], Wrocław 2001.

Penitencjaria Apostolska, *Enchiridion indulgentiarum. Normae et concessionnes* z dnia 29 VI 1968 r., w: *Posoborowe prawodawstwo kościelne*, t. IX, z. 3, Warszawa 1978.

Pius XII, *Ojca Św. Piusa XII z Boskiej Opatrzności Papieża Encyklika o liturgii (Mediator Dei) z dnia 20 listopada 1947 roku*, Kielce 1948.

Sobór Watykański II, *Konstytucja o liturgii świętej Sacrosanctum Concilium* [4 XII 1963 r.], w: *Sobór Watykański II, Konstytucje, dekrety, deklaracje. Tekst polski*, Poznań 1968, s. 40-70.

Synod Archidiecezji Wrocławskiej 1985-1991, Wrocław 1995.

II. NAUCZANIE JANA PAWŁA II

- Jan Paweł II,** *Przemówienie do pielgrzymów zgromadzonych w sanktuarium Matki Bożej, Kalwaria Zebrzydowska, 7 czerwca 1979 r.*, w: Jan Paweł II, *Pielgrzymki do Ojczyzny. Przemówienia homilie*, Kraków 2006, s. 147-150.
- Jan Paweł II,** Homilia w czasie Mszy św. odprawionej w katedrze wawelskiej 10 czerwca 1987 r., w: Jan Paweł II, *Pielgrzymki do Ojczyzny. Przemówienia homilie*, Kraków 2006, s. 440-443.
- Jan Paweł II,** Homilia w czasie Mszy św. beatyfikacyjnej matki Bernardyny Marii Jabłońskiej i matki Marii Karłowskiej, Zakopane, 6 czerwca 1997 r., w: Jan Paweł II, *Pielgrzymki do Ojczyzny. Przemówienia homilie*, Kraków 2006, s. 948-953.
- Jan Paweł II,** Homilia wygłoszona w czasie Mszy św. kanonizacyjnej bł. królowej Jadwigi, Kraków, 8 czerwca 1997 r., w: Jan Paweł II, *Pielgrzymki do Ojczyzny. Przemówienia homilie*, Kraków 2006, s. 968-974.
- Jan Paweł II,** *Całun znakiem miłości, która objawia miłość Zbawiciela*. Liturgia Słowa przed Całunem Turyńskim (24 V 1998 r.), „L'Osservatore Romano” (wydanie polskie) nr 10(206)1998, s. 40-41.
- Jan Paweł II,** List *O pielgrzymowaniu do miejsc związanych z historią zbawienia*, Poznań 1999.
- Jan Paweł II,** Homilia w czasie Mszy św. w bazylice Matki Bożej Anielskiej, Kalwarii Zebrzydowskiej 19 sierpnia 2002 r., w: Jan Paweł II, *Pielgrzymki do Ojczyzny. Przemówienia homilie*, Kraków 2006, s. 1222-1225.

III. MODLITEWNIKI I ŚPIEWNIKI

- Droga do nieba. Katolicki modlitewnik i śpiewnik*, Opole 2001.
- Droga Krzyżowa. Droga Światła z Janem Pawłem II*, Kraków 2005 (red. W. Bonowicz, J. Poniewierski, wstęp G. Ryś).
- Kołaczcie a otworzą wam. Najpiękniejsze koronki*, Kraków 2004 (red. A. Matusiak).
- Książka kalwaryjska Góry Świętej Anny*, Opole 1979.
- Książka Kalwaryjska zawierająca Stacye Drogi Krzyżowej Pana Jezusa, Nabożeństwo przy Gradusach i Stacje Drózek N. P. Maryi na Kalwarii u św. Anny*, Nakładem Klasztoru OO. Franciszkanów u św. Anny, 1906.
- Nabożeństwo do Męki Chrystusowej w rozważaniach na każdą godzinę*, Michalinum 2004 (S. Pałach).
- Nabożeństwo do Najśw. Ran Chrystusa*, Kraków 1994.

Ojcie nasz. Modlitewnik wspólnoty chrześcijańskiej, Wrocław 2005.

Pieśni pątnicze podczas obchodów stacji w krąganku Bazyliki i na Kalwarji w Albendorfie, Wyd. Ks. Józef Tokarz, Kapłan Bazyliki N.M.P. Albendorfskiej [b.r.w.].

Przewodnik modlitewny po Kalwarji wambierzyckiej, Opole 2001 (W. Chudala)

Przez Rany do Serca. Modlitwy do Krwi Chrystusa, Częstochowa 2002.

Radosna ofiarność II. Peregrynacja obrazów siedmiu przelań Krwi Chrystusa, Częstochowa 1998.

Radosna ofiarność, Częstochowa 1998.

Skarbczyk modlitw i pieśni, Katowice 1994.

Skarbiec modlitw i pieśni, Katowice 2005.

Śpiewnik kościelny, Kraków 1990 (red. J. Siedlecki).

Tajemnice szczęścia, Warszawa-Struga-Kraków 2004.

Uwielbienie Krwi Chrystusa, Częstochowa 2003.

IV. LITERATURA POMOCNICZA

Adamski M. (red.), *Misteria polskie. Antologia misteriów pasyjnych i rezurekcyjnych*, Żabki 2006.

Archiwum parafii pw. św. Bartłomieja w Kudowie Czerwnej, [www.kudowa.pl/czermna/index.php].

Babuchowski A., *Piewca naszych wad*, „Gość Niedzielny” nr 47 z dnia 21 XI 2004 r., s. 33.

Bańbula M., *Gorzkie Żale*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. V, Lublin 1989, kol. 1309-1311.

Barela D., *Czwartek jest dla nich świętem!*, [świdnicki] „Gość Niedzielny” nr 10 z dnia 5 III 2006 r., s. IV-V.

Barela D., *Kto pomagał ks. Radeckiemu w odkrywaniu kalwarji? Kamienie, które ożyły*, [świdnicki] „Gość Niedzielny” nr 12/98 z dnia 19 III 2006 r., s. III.

Barela D., *Miłość zaklęta w kamieniu*, [świdnicki] „Gość Niedzielny” nr 38 z dnia 18 IX 2005 r., s. III.

Barela D., *Nie ocalił ich czas*, [świdnicki] „Gość Niedzielny” nr 11/45 z dnia 13 III 2005 r., s. IV-V.

Barela D., *Ożywające kalwarie*, [świdnicki] „Gość Niedzielny” nr 8/42 z dnia 20 II 2005 r., s. VI.

Barela D., *Panorama parafii. Parafia Nawiedzenia NMP w Wambierzycach. Pod opieką Maryi*, [świdnicki] „Gość Niedzielny” nr 12 z dnia 19 III 2006 r., s. VIII.

Barela D., *Sezon pielgrzymkowy otwarty. Jak odświeżyć wiarę?*, [świdnicki] „Gość Niedzielny” nr 19/105 z dnia 7 V 2006 r., s. III.

- Berendt E.,** *Przydrożna i Podniebna. Sakralna sztuka ludowa Ziemi Kłodzkiej XVIII-XX w.*, Wrocław 2001.
- Białaszczyk T.,** *Sukces osobowickich Spotkań na Wzgórzu*, [wrocławski] „Gość Niedzielny” nr 42 z dnia 17 X 2004 r., s. VII.
- Białaszczyk T.,** *Szli za Jezusem*, [wrocławski] „Gość Niedzielny” nr 15/497 z dnia 10 IV 2005 r., s. III.
- Białaszczyk T.,** *Z krzyżem na rynku*, [wrocławski] „Gość Niedzielny” nr 17 z dnia 8 IV 2004 r., s. II.
- Bielawska-Pękala A.,** *Procesja*, „Słowo Polskie – Gazeta Wrocławska” z dnia 18 III 2005 r., [b.n.s.].
- Bilska E.,** *Przemiany kulturowych i religijnych funkcji kalwarii w Polsce*, w: A. Jackowski, A. Witkowska, Z. Jabłoński, I. Sołjan, E. Bilska (red.), *Przestrzeń i sacrum. Geografia kultury religijnej w Polsce i jej przemiany w okresie od XVII do XX w. na przykładzie ośrodków kultu i migracji pielgrzymkowych*, Kraków 1995, s. 201-220.
- Bilska E.Z.,** *Wambierzyce*, w: A. Jackowski (red.), *Miejsca święte Rzeczypospolitej. Leksykon*, Kraków 1998, s. 340-343.
- Bilska E.Z., Sołjan I.,** *Kalwaria Zebrzydowska*, w: A. Jackowski, *Miejsca święte Rzeczypospolitej. Leksykon*, Kraków 1998, s. 119-125.
- Bilska-Wodecka E.,** *Kalwarie europejskie. Analiza struktury, typów i genezy*, Kraków 2003.
- Bryll E., Gracz J.D.,** *Golgota Jasnogórska*, Częstochowa 2001.
- [b.a.],** *100 tys. świadków męki*, [wrocławski] „Gość Niedzielny” nr 16 z dnia 16 IV 2006 r., s. 6.
- [b.a.],** *Arcybractwo Męki Pańskiej*, „Salwator” nr 2/2005, [b.n.s.].
- [b.a.],** *Bardo Śląskie. Sanktuarium rośnie w siłę*, [świdnicki] „Gość Niedzielny” nr 51 z dnia 28 XII 2004 r., s. VI.
- [b.a.],** *Miejsca pielgrzymkowe w archidiecezji wrocławskiej – Wambierzyce*, „Wrocławskie Wiadomości Kościelne” XV(1960) nr 6, s. 352-363.
- [b.a.],** *Najstarsza polska Kalwaria*, „Nasza Arka” nr 4 (28) 2003, s. 8-9.
- [b.a.],** *Najstarsza w Polsce*, „Przewodnik Katolicki” nr 9 z dnia 27 II 2005 r., s. VIII.
- [b.a.],** *Największa Droga Krzyżowa świata*, „Katolik” nr 15(244) z dnia 12 IV 1987 r., s. 8.
- [b.a.],** *Najwyższy krzyż w Polsce*, „Źródło” nr 42/2000, s. 12-13.
- [b.a.],** *Niosłem krzyż, a krzyż niósł mnie*, „Gość Niedzielny” nr 14 z dnia 3 IV 2005 r., s. 26.

- [b.a.], *Okazja do zadumy nad sensem życia*, „Goniec Świebodzicki” nr 6(170) z dnia 24 III - 7 IV 2005 r., s. 8.
- [b.a.], *Pouczające, papieskie wędrowanie*, wrocławski „Gość Niedzielny” nr 42 z dnia 16 X 2005 r., s. III.
- [b.a.], *Propozycja na majowy weekend: apel Maryjny u Wambierzyckiej Pani*, [świdnicki] „Gość Niedzielny” nr 20/2004 (20/2) z dnia 16 V 2004 r., s. 26.
- [b.a.], *Przeszli ulicami miasta*, [wrocławski] „Gość Niedzielny” nr 16 z dnia 16 IV 2006 r., s. II.
- [b.a.], *Scala Santa*, „Gość Niedzielny” nr 15 z dnia 13 IV 2003 r., s. 12.
- [b.a.], *Wambierzyce Jerozolima Dolnośląska. Przewodnik po «Drózkach» Bazylice i Kalwarii Wambierzyckiej Powiat Kłodzko. Dolny Śląsk*, Kraków 1950.
- [b.a.], *Wambierzyce najstarsze miejsce pątnicze*, „Wrocławskie Wiadomości Kościelne” XVIII(1963) nr 7, s. 158-160.
- [b.a.], *Wambierzyce*, [http://www.sudety.info.pl/npl/miasta/wambierzyce.shtml 1998-2005)].
- [b.a.], *Wyruszają szlakiem Jana Pawła II*, [wrocławski] „Gość Niedzielny” nr 17/499 z dnia 24 IV 2005 r., s. II.
- [b.a.], *Z „Gościem” na Golgotę*, [świdnicki] „Gość Niedzielny” nr 11/45 z dnia 13 III 2005 r., s. I.
- [b.a.], *Zjednoczeni krzyżem Chrystusa*, [wrocławski] „Gość Niedzielny” nr 16 z dnia 16 IV 2006 r., s. II.
- Chabros E.**, *Sanktuaria diecezji świdnickiej*, „Wierzimy w Jerzym” 6/37/2005 r., s. 4.
- Gorczyca J.**, *Na Maryjnych szlakach*, [wrocławski] „Gość Niedzielny” nr 32 z dnia 11 VIII 2002 r., s. 21-22.
- Gorczyca J., Sasiadek J., Wiśniewski S.**, *Triduum Paschalne 2003*, [wrocławski] „Gość Niedzielny” nr 18 z dnia 4 V 2003 r., s. 24.
- Grabner-Haider A. (red.)**, *Praktyczny słownik biblijny*, Warszawa 1994.
- Gruszka-Zych B.**, *Jezus bez parasola*, „Gość Niedzielny” nr 17 z dnia 23 IV 2006 r., s. 44-46.
- Grzebień B.**, *Stanę pod krzyżem*, Kraków 2001.
- Guardini R.**, *Znaki święte*, Wrocław 1982.
- Helwing Z. (red.)**, *Sanktuarium Golgoty Wchodu. Informator upamiętniający martyrologię Polaków na „Nieludzkiej Ziemi”*, Wrocław 2002.

- Hermaszewski W.,** *Legenda i prawda o krzyżach pokutnych w Wierzbnej*, „Sudety” nr 9(54)2005, s. 12-13.
- Hernas C.,** *Barok*, Warszawa 1980.
- Iwanowska A. (red.),** *Kilka słów na początku*, w: J. Twardowski, *Utwory zebrane, t. 11, Któryś za nas cierpiał rany. Na drodze krzyża*, Kraków 2003, s. 7-12.
- Jackowski A. (red.),** *Miejsca święte Rzeczypospolitej. Leksykon*, Kraków 1988.
- Jackowski A.,** *Pielgrzymowanie*, Wrocław 1998.
- Jackowski A.,** *Szlaki pielgrzymkowe Europy*, w: A. Jackowski, L. Soljan, E. Bilska-Wodecka (red.), *Religie świata. Szlaki pielgrzymkowe*, Kraków 1999.
- Jakimowicz M.,** *Rycerze bez mieczy*, „Gość Niedzielny” nr 40 z dnia 3 X 2004 r., s. 28-29.
- Janicki J.J.,** *Pobożność ludowa w Europie trzeciego tysiąclecia*, „Kieleckie studia teologiczne” t. III, Kielce 2004, 191-206.
- Jarocki M.,** *Krzyż dłońmiznaczony*, [wrocławski] „Gość Niedzielny” nr 38 z dnia 6 XI 2002 r., s. 27.
- Jastrzębski S.,** *Kalwarie Dolnego Śląska. Część I: kalwarie Kościoła wrocławskiego i świdnickiego*, Wrocław 2005 [wydruk komputerowy opracowany przez A. Białek i A. Radeckiego dostępny jest w czytelni Biblioteki Metropolitalnego Wyższego Seminarium Duchownego we Wrocławiu, sygn. III-7104].
- Kielek A.,** *Więcej szczęścia jest w dawaniu, aniżeli w braniu. O zbiórce złota w naszej parafii*, „Wierzimy w Jerzym” nr 3/23/2004 r., s. 9.
- Kobienia J.,** *Przejawy pobożności ludowej w dawnych rytuałach wrocławskich*, w: R. Pierskała, T. Smolińska (red.), *Pobożność ludowa w życiu liturgiczno-religijnym i w kulturze*, Opole 2004, s. 101-107.
- Kogut M.,** *Sanktuarium Męki Pańskiej w Sośnicy*, Kluczbork-Wrocław 2000.
- Kogut M.,** *Święte Schody w Sośnicy*, Kluczbork 2002.
- Komisariat Ziemi Świętej,** *Droga Krzyżowa w Jerozolimie*, Kraków 1993.
- Komorowski J.,** *Krajobraz po bitwie*, „Spotkanie z zabytkami” nr 2/1997, s. 3-7.
- Kontkowski L.,** *Przewodnik po Kalwarii w Wambierzycach*, Wambierzyce-Roma 1980.
- Kopeć J.,** *Droga krzyżowa*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. IV, Lublin 1983, kol. 215-221.
- Kopeć J.,** *Kalwaria*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. VIII, Lublin 2000, kol. 414-420.

- Kopeć J.J.,** *Nabożeństwa pasyjne. Historia i współczesne dostosowanie pastoralne*, w: H.D. Wojtyska, J.J. Kopeć (red.), *Męka Chrystusa wczoraj i dziś*, Lublin 1981, s. s. 75-104.
- Kopeć J.J.,** *Droga Krzyżowa. Dzieje nabożeństwa i antologia współczesnych tekstów*, Poznań 1985.
- Kucharczak P.,** *Madonna, żołnierz i popaćkane meble*, „Gość Niedzielny” nr 42 z dnia 22 X 2000 r., s. 10.
- Kudasiewicz J.,** *Męka Pana Naszego Jezusa Chrystusa*, „Niedziela” nr 14 z dnia 4 IV 2004 r., s. 13.
- Kumala J.,** *Orędzie Matki Bożej Licheńskiej*, Licheń 1999.
- Kunikowski J.,** *Kłodzka Jerozolima*, „Panorama Dolnośląska” nr 12(29) z dnia 27-28 III 2005 r., s. 39-41.
- Kurek L.,** *Fotony tamtego świata*, „Katolik” nr 51-52(176-177) z dnia 22-29 XII 1985 r., s. 12-13.
- Kurek L.,** *Klimat kalwarii*, „Katolik” nr 15(244) z dnia 12 IV 1987 r., s. 8-9.
- Lamparska J.,** *Tajemnice, zamki, podziemia. Przewodnik jakiego nie było*, Wrocław 1999.
- Ligorowski Ł.,** *Śladami sanktuariów maryjnych*, [wrocławski] „Gość Niedzielny” nr 31 z dnia 31 VII 2005 r., s. IV-V.
- Łukowski K.,** *Artyści na Osobowicach*, [wrocławski] „Gość Niedzielny” nr 25 z dnia 19 VI 2005 r., s. VII.
- Maciejska B.,** *W Jerozolimie na Dolnym Śląsku*, „Magazyn Wrocławski – Wieża ciśnień” (dodatek „Gazety Wyborczej”) nr 122 z dnia 14 IV 2006 r., s. 4-5.
- Majda C.,** *Religijność miejska*, Wrocław 2004.
- Majewscy R.L.,** *Legendy i opowieści Ziemi Kłodzkiej*, Kłodzko 1998.
- Makulski E.,** *Licheńska Golgota*, Wrocław 1997.
- Marciniak E. (red.),** *Podręczny przewodnik po sanktuariach i miejscach pielgrzymkowych*, Włocławek 2004.
- Maziarz M.,** *Żadnych „fajerwerków”*, [wrocławski] „Gość Niedzielny” nr 14(392) z dnia 6 IV 2003 r., s. 21-22.
- Mazurski K.R.,** *Wambierzyce*, Warszawa 1989.
- Melchers H.,** *Albendorf*, Druckerei Simon Emsburen 1985.
- Mello A.,** *Śpiew ptaka*, Warszawa 1994.
- Michalik J., Brincken A., Zychowicz M. (red.),** *Droga Krzyżowa. Parafia Chrystusa Króla w Jarosławiu*, Warszawa 1997.
- Michalski R.,** *Sułowska Pasja*, [wrocławski] „Gość Niedzielny” nr 14/496 z dnia 3 IV 2005 r., s. IV-V.
- Migoń P.,** *Ziemia Kłodzka. Przewodnik*, Wrocław 2000.

- Misiurek J.,** *Gorzkie Żale*, w: M. Chmielewski (red.), *Leksykon duchowości katolickiej*, Lublin-Kraków 2002, s. 301.
- Mitkowska A.,** *Jerozolimskie Drogi pojmowania i Droga Krzyżowa kanwą kompozycyjną europejskich fundacji kalwaryjnych*, w: P. Paszkiewicz, T. Zadrozny (red.), *Jerozolima w kulturze europejskiej*, Warszawa 1987, s. 240-252.
- Mitkowska A.,** *Polskie kalwarie*, Wrocław 2003.
- Mitkowska A.,** *Wambierzyce*, Wrocław 1984.
- Multimedialna Encyklopedia Powszechna**, edycja 2001.
- Murphy-O'connor J.,** *Przewodnik po Ziemi Świętej*, Warszawa 1996.
- Napiórkowski A.,** *Problem Mariocentryzmu*, „Salvatoris Mater” nr 1/2002, s. 269-272.
- Nitecki P.,** *Jan Paweł II u Dolnoślązaków. Karol Wojtyła i Kościół wrocławski. Spotkania*, [wrocławski] „Gość Niedzielny” nr 42/420 z dnia 19 X 2003 r., s. 27-30.
- Nitecki P.,** *Wielki przyjaciel Wrocławia Karol Wojtyła. Jan Paweł II i archidiecezja wrocławska, kalendarium wydarzeń*, Wrocław 2003.
- Nowiński G.,** *Turza Śląska Fatima*, Turza Śląska 2002.
- Nowosielski P.,** *Krzyż jubileuszowy na Chełmcu w Wałbrzychu*, „Niedziela” nr 46/376 z dnia 12 XI 2000 r., s. I i V.
- Nowosielski P.,** *Poświęcenie największego krzyża milenijnego w Diecezji Legnickiej*, [<http://kurialegrubikon.pl/poswiecenie-krzyza-milenijnego.html>].
- Obrzędy błogosławieństw dostosowane do zwyczajów diecezji polskich**, t. II, Katowice 1994.
- Ogrodowska B.,** *Zwyczaje, obrzędy i tradycje w Polsce. Mały słownik*, Warszawa 2000.
- Okarmus I.,** *Za grzechy pokutuj*, „Gość Niedzielny” nr 14 z dnia 4 IV 2004 r., s. 12.
- Paliński J.,** *Czy jest lepsza i gorsza pobożność?*, „Gość Niedzielny” nr 24 z dnia 13 VI 2004 r., s. 7.
- Pałysa J.,** *Golgota*, Ząbki 1996.
- Paplińska A.,** *Krzyż*, w: M. Chmielewski (red.), *Leksykon duchowości katolickiej*, Lublin-Kraków 2002, s. 456-457.
- Pasierb J.S.** *Ochrona zabytków sztuki kościelnej*, Warszawa 1968.
- Paszewski S.,** *Nabożeństwo Drogi Krzyżowej*, „Christifideles” nr 1(17)2003, s. 28.
- Pater J. (red.),** *Kościół i kaplice Archidiecezji wrocławskiej*, Wrocław 2002.

- Pater J.,** *Katalog ruchomych zabytków sztuki sakralnej w archidiecezji wrocławskiej*, t. II, Wrocław 1982.
- Pater M.,** *Myśląc o „Pasji” Mela Gibsona*, „Nowe Życie” nr 3(366)2005, s. 12-13.
- Pawlina K.,** *Droga której szukam*, Warszawa 2001.
- Perzyński M.,** *Cudowne wizerunki, kapliczki i krzyże w gminie Kłodzko. Przewodnik historyczny* [b.m.r.w.].
- Perzyński M.,** *Dolnego Śląska miejsca niezwykle, lecznicze i mało znane. Przewodnik dla dociekliwych*, Wrocław 2000.
- Perzyński M.,** *Przybytek Niebieski: skarby i cuda sanktuarium w Starym Wielisławiu koło Polanicy Zdroju*, Wrocław 2001.
- Poniewierski J.,** *Droga Światła*, „Tygodnik Powszechny” z dnia 23 V 2004 r.
- Popławski J.M.,** *Droga Krzyżowa*, w: M. Chmielewski (red.), *Leksykon duchowości katolickiej*, Lublin-Kraków 2002, s. 222-223.
- Popławski J.M.,** *Kalwarie*, w: M. Chmielewski (red.), *Leksykon duchowości katolickiej*, Lublin-Kraków 2002, s. 391.
- Popławski J.M.,** *Pasynna duchowość*, w: M. Chmielewski (red.), *Leksykon duchowości katolickiej*, Lublin-Kraków 2002, s. 637-638.
- Przybylska R.,**
Przyczyna W., *Zasady pisowni słownictwa religijnego*, Tarnów 2004.
- Radecki A.,** *Kalwarie diecezji świdnickiej. Wiara ukryta w kamieniu*, [świdnicki] „Gość Niedzielny” nr 15/101 z dnia 9 IV 2006 r., s. VII.
- Radecki A.,** *Ktokolwiek widział, ktokolwiek wie...*, [wrocławski] „Gość Niedzielny” nr 10 z dnia 9 III 2003 r., s. 25.
- Radecki A.,** *Piesza pielgrzymka wrocławska 1981-1989*, Mokrzeszów 1990.
- Radecki A.,** *Piesza pielgrzymka wrocławska na Jasną Górę 1981-1994*, „Studia Claromontana” t. 16, Jasna Góra 1996 r., s. 73-176.
- Radecki A.,** *Z Chrystusem Ukrzyżowanym. Kalwarie Kościoła wrocławskiego*, t. I, Wrocław 2001.
- Radecki A.,** *Z Chrystusem Ukrzyżowanym. Kalwarie Kościoła wrocławskiego*, t. II, Wrocław 2006.
- Rak B.,** *Wspólnota pw. św. Jerzego w Ziębicach (dekanat Ziębice). Szczególny kult Męki Pańskiej*, [wrocławski] „Gość Niedzielny” nr 33/567 z dnia 13 VIII 2006 r., s. VIII.
- Ranowicz B.,** *Dolny Śląsk. 100 fotografii*, Wałbrzych 1998.
- Rudyk M.,** *Kalwaria Zebrzydowska – Sanktuarium Pasyjno-Maryjne. Informator*, Wrocław 2001.
- Ryszka C.,** *Miedzy Wieczernikiem a Golgotą*, „Katolik” nr 15 (494) z dnia 12 IV 1992 r., s. 1, 8-9.

- Ryszka C.,** *Spotkanie z Licheniem. Przewodnik po Sanktuarium*, Warszawa 1993.
- Ryś G.,** *Droga Światła*, Poznań 2005.
- S.M. Grażyna od Wszechpośrednictwa M.B., s. Gizela od Niepokalanego Serca Maryi, R. Szymczak,** *Z dawna Polski Tyś Królową. Koronowane wizerunki Matki Bożej 1717-1999*, Szymanów 1999.
- Sakaluk D.,** *Szlakami Jana Pawła II. Górskie, kajakowe i rowerowe szlaki turystyczne Karola Wojtyły*, „Gość Niedzielny”. Dodatek specjalny [b.r.w.].
- Sąsiadek J.,** „Święta zadyma” na papieskim szlaku, [wrocławski] „Gość Niedzielny” nr 20(205) z dnia 15 V 2005 r., s. III.
- Sąsiadek J.,** *Misterium Męki Pańskiej zintegrowało parafian. Z iskerki wielki płomień dobra*, [wrocławski] „Gość Niedzielny” nr 15 z dnia 9 IV 2003 r., s. 13.
- Seweryniak H.,** *Taca, kołęda, pogrzeby. Czy można i trzeba inaczej?* (dyskusja panelowa), w: H. Seweryniak (red.), *Kościół i pieniądze*, Płock 1993, s. 105-116.
- Sicińska L.,** *Maryja łączy ponad granicami*, [dolnośląska] „Niedziela” nr 37(58) z dnia 11 IX 2005 r., s. I.
- Sicińska L.,** *Papieskie szlaki w Górach Stołowych*, [dolnośląska] „Niedziela” nr 17(38) z dnia 24 IV 2005 r., s. I i VII.
- Siemieniewski A.,** „Ochrzczeni w jednym duchu”. *Perspektywy integracji mistycyzmu pentekostalnego z duchowością katolicką*, Wrocław 2002.
- Sinka T.,** *Godzinki o męce Pańskiej* (wprowadzenie), Kraków 2001.
- Smereka W.,** *Droga Krzyżowa w Jerozolimie*, RBiL 17 (1964), s. 24-34.
- Sobeczko H.J. (red.),** *Agenda liturgiczna diecezji opolskiej. Nabożeństwa, poświęcenia i błogosławieństwa*, Opole 1986.
- Sobeczko H.J.,** *Liturgia – pobożność ludowa – religijność ludowa – folklor religijny*, w: R. Pierskała, T. Smolińska (red.), *Pobożność ludowa w życiu liturgiczno-religijnym i w kulturze*, Opole 2004, s. 9-20.
- Sobol E. (red.),** *Słownik Wyrazów Obcych*, Warszawa 2002.
- Solecki K. (red.),** *Arcybractwo Męki Pańskiej. 400 lat wiernej służby (1595-1995)*, Kraków 1997.
- Soljan I.,** *Kalwaria Zebrzydowska*, w: Z. Pasek (red.), *Miejsca święte*, Kraków 1997, s. 131-132.
- Staffa M. (red.),** *Słownik geografii turystycznej Sudetów*, t. 13, *Góry Stołowe*, Wrocław 1993-1993.
- Stankiewicz G.,** *Zrób to sam*, [Wrocław 1997, nakładem autora, b.s.],

- Stasiuk W. (red.),** *Kalwaria Zebrzydowska. Sanktuarium pasyjno-maryjne. Informator*, Kalwaria Zebrzydowska 2005.
- Stopka A.,** *Noc inna niż wszystkie*, „Gość Niedzielny” nr 33 z dnia 15 VIII 1993 r., [b.n.s.].
- Stopka A.,** *Budzenie sanktuarium*, „Gość Niedzielny” nr 21 z dnia 23 V 2004 r., s. 28.
- Strykowski M.,** *Muzyczne obrazy i impresje. Droga Krzyżowa*, Wieliczka-Kraków-Tarnów 2001.
- Chmiel C.,**
- Szczypka J.,** *Kalendarz polski*, Warszawa, 1979.
- Szymanderska H.,** *Polskie tradycje świąteczne*, Warszawa 2003.
- Śliwa L.,** *Chrystus umiera w Sewilli*, „Gość Niedzielny” nr 14 z dnia 4 IV 2004 r., s. 11.
- Św. S. M. Faustyna Kowalska,** *Dzienniczek*, Warszawa 1996.
- Tomasz a Kempis,** *O naśladowaniu Chrystusa*, Warszawa 1980.
- Tomoń S.,** *Skończona praca*, „Miejsca Święte” nr 2(98)2005, s. 48.
- Trzcńska M.,** *Krzyże Pokutne*, [http://www.sudety.it/index/artykuly/ID,24].
- Tyrawa J. (red.),** *Rocznik Archidiecezji wrocławskiej 2000*, Wrocław 2000.
- Uryga J.,** *Misteria pasyjne na świecie*, „Katolik” nr 14(243) z dnia 5 IV 1987 r., s. 8-9.
- Ustawa z dnia 15 lutego 1962 O ochronie dóbr kultury i o muzeach**, art. 25 (Dz. U. nr 10, poz. 38) i z 1983 r. (Dz. U. nr 38, poz. 173).
- Waszkiewicz A.,** „Nasz Dziennik” z dnia sobota-niedziela 24-25 III 2001 r., s. 13.
- Wawoczny G.,** *Historyczna procesja*, „Nowiny Raciborskie” z dnia 13 IV 2004 r., s. 5.
- Werbiński I.,** *Nabożeństwo*, w: M. Chmielewski (red.), *Leksykon duchowości katolickiej*, Lublin-Kraków 2002, s. 557-560.
- Wiśniewski S.,** *Europa potrzebuje jedności*, [świdnicki] „Gość Niedzielny” nr 37 z dnia 11 IX 2005 r., s. VI.
- Wiśniewski S.,** *Opiekują się zabytkami. Ślady przeszłości*, [świdnicki] „Gość Niedzielny” nr 29/63 z dnia 17 VII 2005 r., [b.n.s.].
- Wiśniewski S.,** *Oblężenie Wambierzyc. Młodzież z Gorazdowskim*, „Gość Niedzielny” nr 39 z dnia 5 X 2003 r., s. 23 i 25.
- Własiuk U.,** *Otwarcie Szlaku Papieskiego na Ziemi Kłodzkiej*, „Niedziela” nr 21 z dnia 22 V 2005 r., s. 15.
- Wojtyła K.,** Przemówienie w Kalwarii Zebrzydowskiej w dniu 29 IV 1969 r., w: M. Rudyk (red.), *Kalwaria Zebrzydowska – Sanktuarium Pasyjno-Maryjne. Informator*, Wrocław 2001, s. 15-16.

- Wojtyska H.D. (red.),** *Kult Męki Pańskiej. Historia i teraźniejszość. Materiały z sesji naukowej w Olsztynie, 3 do 4 marca 2001 r., Olsztyn 2001.*
- Wójtowicz K.,** *Via lucis*, Kraków 2002.
- Wysocki J.,** *Rytuał rodzinny*, Włocławek 2000.
- Wytrwał T.,** *Odpusty. Jak dostąpić łaski darowania kar za grzechy?*, Poznań 2002.
- Żychiewicz T.,** *Fenomen Kalwarii*, w: A. Bujak (red.), *Ojciec Święty Pielgrzym kalwaryjski*, Kalwaria Zebrzydowska, 1983, s. 9-15.

V. MAPY WYKORZYSTANE W PRACY

- Dolnośląski Szlak Papieski. Ziemia Kłodzka.*** „Niedziela” nr 21 z dnia 22 V 2005 r., s. 16.
- Dolny Śląsk.*** B. Ranowicz, *Dolny Śląsk, 100 fotografii*, Wałbrzych 1998, s. 24-25.
- Dróżki kalwaryjskie w Kalwarii Zebrzydowskiej.*** E.Z. Bilska, I. Sołjan, *Kalwaria Zebrzydowska*, w: A. Jackowski (red.), *Miejsca święte Rzeczypospolitej*, Kraków 1998, s. 120-121.
- Mapa Ziemi Świętej. Plan Jerozolimy.*** Dodatek Biblioteka Franciszkańska, nowa seria nr 2, Kraków [b.r.w.].
- Miejsca świetne zabytki, miejsca świetne przyroda.*** Dodatek do „Małego Gościa Niedzielnego” nr 7-8/2004.
- Plan Drogi Krzyżowej w Jerozolimie.*** *Komisariat Ziemi Świętej, Droga Krzyżowa w Jerozolimie*, Kraków 1993, s. 39.
- Plany miast. Powiat świdnicki.*** Jelenia Góra 2002
- Świebodzice. Mapa turystyczna. Plany miast. Powiat świdnicki.*** Jelenia Góra 2002.
- Wrocław – atlas miasta.*** Wrocław 2002.
- Ziemia Kłodzka.*** Jelenia Góra 2003.
- Ziemia Kłodzka. Turystyczne Hrabstwo Sudetów. Powiat kłodzki.*** Jelenia Góra 2002

VI. BIBLIOGRAFIA ANEKSU I

- [b.a.],** *Cudowna statua Matki Boskiej na Św. Wzgórzu – Wrocław Osobowice*, „Wrocławskie wiadomości kościelne” nr 8/1961, s. 268-270.
- [b.a.],** *Droga Krzyżowa na Chelmiec*, „Tygodnik Wałbrzyski” nr 16/2001, s. 1-2.

- [b.a.], *Droga krzyżowa z polodowcowych głazów*, [dolnośląska] „Niedziela” nr 43(64) 23 X 2005 r., s. IV.
- [b.a.], *Dzwon na Cierniaku*, [świdnicki] „Gość Niedzielny” nr 20/2 z dnia 16 V 2004 r., s. 25.
- [b.a.], *Głupota czy przemyślane działanie?*, [wrocławski] „Gość Niedzielny” nr 22/296 z dnia 3 VI 2001 r., s. 16.
- [b.a.], *Jadwiżański szczyt w Trzebnicy*, [wrocławski] „Gość Niedzielny” nr 41 z dnia 12 X 2003 r., s. 26.
- [b.a.], *O proboszczu Peuckerze, wiosce zwanej Batorów i Kalwarii Górskiej w Szczytnej* [brak danych o źródle publikacji].
- [b.a.], *Po nadzieję do Maryi*, [wrocławski] „Gość Niedzielny” nr 39 z dnia 29 IX 2002 r., s. 25.
- [b.a.], *Ponownie miejscem kultu*, [wrocławski] „Gość Niedzielny” nr 46/320 z dnia 18 XI 2001 r. [b.n.s.].
- [b.a.], *Sprawozdanie ze spotkania na Świętym Wzgórzu (II Spotkanie z Piosenką i Poezją Religijną – 28 IX 2003 r.)*, [wrocławski] „Gość Niedzielny” nr 41/419 z dnia 12 X 2003 r., s. 27.
- [b.a.], *Śladami Karola Wojtyły*, [świdnicki] „Gość Niedzielny” nr 41/19 z dnia 19 X 2004 r., s. II.
- [b.a.], *Święte Wzgórze – Spotkania z Poezją i Piosenką Religijną – zaproszenie i informacje na dzień 26 IX 2004 r.*, [wrocławski] „Gość Niedzielny” nr 38 z dnia 19 IX 2004 r., s. VII.
- [b.a.], *U Matki Strapionych*, [dolnośląska] „Niedziela” nr 37(58) z dnia 11 IX 2005 r., s. VIII.
- [b.a.], *Wójtowice – Spalona – Nowa Bystrzyca. Uroczna i nieznana*, [świdnicki] „Gość Niedzielny” nr 12/6 z dnia 5 XII 2004 r., s. VI.
- Andrusyszyn-Wojtasik A.,** *Przedwojenny cmentarz sióstr urszulanek na Karłowicach ocalał dzięki pasji profesora medycyny. Lekarz pamięci*, „Słowo Polskie” z dnia 3 XI 2003 [b.n.s.].
- Archiwum parafii pw. św. Antoniego we Wrocławiu Karłowicach.**
- Bareła D.,** *Do Maryi mam zaufanie*, „Gość Niedzielny” nr 23 z dnia 6 VI 2004 r., s. 23.
- Borkowski I.,** *Droga którą idziemy*, „Wieczór Wrocławia” z dnia 13-16 IV 2001, s. 11.
- Broniewski T.,** *Trzebnica*, Wrocław 1959, s. 58.
- Chrzanowski T.,** *Bardo*, Wrocław 1980.
- Combik A.,** *Panorama parafii. Wspólnota pw. Matki Bożej Szkaplerznej w Głębolicach. Nowe życie starych murów*, [wrocławski] „Gość Niedzielny” nr 29/509 z dnia 17 VII 2005 r., s. VIII.
- Czechowicz B.,** *Desakralizacja kaplic na Ślęży i Śnieżce*, „Sudety” 12(21)2002, s. 38.

- Czechowicz B.,** *Kaplice w dawnym hrabstwie kłodzkim*, Wrocław 2003.
- Czechowicz B.,** *Mariańska Górka*, „Sudety” nr 4/2004, s. 30-31.
- Dudek A.,** *Karłowicka Kalwaria*, „List do parafian” nr 88/2000, [b.n.s.].
- Elektryczny Atlas Polski turystyczno-krajoznawczy**, Katowice [b.r.w.].
- Fiećko T.,** *Pod znakiem miłosierdzia*, [wrocławski] „Gość Niedzielny” nr 24 z dnia 5 VI 2003 r., s. 28.
- Fogt A.,** *Brama hrabstwa kłodzkiego*, „Sudety”, nr 7-8/2002, s. 44.
- Furmankiewicz M.,** *Wiosna w Lesie Bukowym koło Muszkowic*, „Sudety” nr 4(37)2004, s. 42-43.
- Gerega S.,** *Na Iglicznej*, „Niedziela” nr 34(230)H z dnia 23 VIII 1998 r., s. 32.
- Gerega S.,** *Nieznana św. Anna*, „Katolik” nr 31/1989, s. 1.
- Gorczyca J.,** *Schody do nieba*, [wrocławski] „Gość Niedzielny” nr 39 z dnia 5 IX 2002 r., s. 25.
- Gorczyca J.,** *Wspólnota pw. św. Katarzyny w Nowej Rudzie-Słupcu*, [wrocławski] „Gość Niedzielny” nr 48(374) z dnia 1 XII 2002 r., [b.n.s.].
- Goszczanowski P.,** *Zabytek na skalę światową*, [wrocławski] „Gość Niedzielny” nr 30/460 z dnia 25 VII 2004 r., s. IV.
- Górczyński W.,** *Obraz Matki Bożej Bolesnej z Tuligłów ze szczególnym omówieniem jego kultu w Łozinie*, Łozina 2004.
- Graboń J.,** „Kościołek” żyje, „Wiadomości Kościelne” nr 2/1997, [b.n.s.].
- Hähnel A. (red.),** *Schlegel in Wort und Bild*, Velbert 1996.
- Homoncik I.,** *Bardo Śląskie. Przewodnik*, Wrocław 2000.
- Kapšewicz A.,** *Interesujące i niedoceniane elementy kultury w moim regionie. Plenerowa Droga Krzyżowa Trudu Górniczego na trasie Boguszów Gorce – Chelmiec*, Wałbrzych 2002, [wydruk komputerowy pracy zaliczeniowej z przedmiotu kultura regionalna]; *Aneks II*, s. 99-101.
- Kaszuba E.,** *Historia Brzegu Dolnego*, Brzeg Dolny-Wrocław 1998.
- Piątkowski L.,**
- Kielbasa A.,** *Pustelnia w Trzebnickim Lesie Bukowym*, Trzebnica 1999, [b.n.s.].
- Koss K.,** *Stacje spod autostrady*, „Katolik” nr 13/1990, s. 5.
- Koss K.,** *W cieniu bazyliki*, „Katolik” nr 42/1987, s. 8-9.
- Król R.,** *Zamek „Leśna Skala” (VII), Kalwaria Górska*, „Blik” z dnia 3 VII 1992 r. [brak danych o źródle publikacji].
- Lamparska J.,** *Dolny Śląsk jakiego nie znacie, część I. Przewodnik inny niż wszystkie*, Wrocław 2002.

- Łącka J.,** *U Matki Bożej Łaskawej w Kielczynie*, [dolnośląska] „Niedziela” nr 21(42) z dnia 22 V 2005 r., s. VIII.
- Majewscy R.L.,** *Legendy i opowieści Ziemi Kłodzkiej*, Kłodzko 1998.
- Mandziuk J.,** *Katalog ruchomych zabytków, t. I*, Wrocław 1982.
- Marcinek K., Prorok W.,** *Ziemia Kłodzka. Informator turystyczny*, Kłodzko 1993.
- Marx J.v.,** *Grafschafter Kirche in heutiger Zeit*, Leiman-Heidelberg 1978.
- Mikoś T., Tichanowicz J.,** *Pustelnia na Górze Krzyżowej – wspomnienia o Robercie Domschu, ostatnim niemieckim pustelniku w Złotym Stoku* [wydruk komputerowy]; zob. *Aneks II*, s. 94.
- Miś E.,** *Gdyby nie Mitusiński*, „Katolik” nr 47/1987, s. 5.
- Miś E.,** *Góra Wszystkich Świętych*, „Katolika” nr 45 z dnia 9 listopada 1986 r., s. 8-9.
- Miś E.,** *Kalwaria Polska*, „Katolik” nr 35/1987, s. 10.
- Miś E.,** *Kalwaria w Wójtowicach*, „Katolik” nr 12/1989, s. 5.
- Miś E.,** *Kaplica na Cierniaku*, „Katolik” nr 24/1986, s. 8.
- Miś E.,** *Na Górze Kalwarii*, „Katolik” nr 25/1989, s. 5.
- Miś E.,** *Nie! – rzucone satanistom*, „Katolik” nr 46/1988, s. 5.
- Miś E.,** *Pejzaż z pustelnią*, „Katolik” nr 22(303) z dnia 29 V 1988 r., [b.n.s.].
- Miś E.,** *Smutek Kalwarii Bardzkiej*, „Katolik” nr 12/1986, s. 8-9.
- Miś E.,** *Świątynia dla sióstr franciszkanek*, „Katolik” nr 6/1989, s. 5.
- Miś E.,** *W środku Bukowego Lasu*, „Katolik” nr 5/1990, s. 5.
- Miś E.,** *Wzgórze Różańcowe*, „Katolik” nr 40/1986, s. 8-9.
- Ogielscy E.P.,** „List do parafian”, nr 66/1998, [b.n.s.].
- Ogielscy E.P.,** *Powstała kapliczka*, „List do parafian” nr 84/2000, [b.n.s.].
- Paszewski S.,** *Kalwaria Sołtysowicka*, „Christifideles” nr 4/2002, s. 41-42.
- Paźniewski W.,** *Matka Śnieżna*, „Katolik” nr 23/1983, s. III (9).
- Perzyński M.,** *Dolnego Śląska skarby, osobliwości i cuda. Przewodnik dla dociekliwych*, Wrocław 2003.
- Perzyński M.,** *Gminy Kłodzko skarby i osobliwości. Przewodnik dla dociekliwych*, Wrocław 2002.
- Perzyński M.,** *Niezwykłe świątynie archidiecezji wrocławskiej. Pustelnik pilnie poszukiwany*, [legnicka] „Niedziela” nr 33(520) z dnia 17 VIII 2003 r., s. VII-VIII.
- Plebanek K.,** *Sanktuarium Matki Bożej Strażniczki Wiary. Bardo Śląskie*, Bardo Śląskie 1995.
- Polska 2006. Atlas Samochodowy**, Szczecin 2006.

- Radczak R.,** *Biały krzyż*, „Gazeta Wrocławska” z dnia 14-16 IV 2001 r., s. 3.
- Rzeczycki T.,** *Chelmiec – pechowa góra?*, „Sudety” nr 8/2004, s. 12-13.
- Sakwerda J.,** *Bardo*, Wrocław 1989.
- Sąsiadek J.,** *Cuda zdarzają się i dzisiaj*, „Gość Niedzielny” nr 26 z dnia 1 VII 2001 r., s. 14.
- Sąsiadek J.,** *Kalwaria u sercanów*, [wrocławski] „Gość Niedzielny” nr 15 z dnia 13 IV 2003 r., s. 24.
- Sąsiadek J.,** *Stary Wielisław cudami słynący*, [wrocławski] „Gość Niedzielny” nr 37/311 z dnia 16 IX 2001 r., s. 16-17.
- Sąsiadek J.,** *W cieniu historii rodzi się dobro*, „Gość Niedzielny” nr 46 z dnia 16 XI 2003 r., s. 28.
- Sąsiadek J.,** *Wrocław Karłowice – kalwaria dzielnicowa*, [wrocławski] „Gość Niedzielny”, nr 5 z dnia 4 II 2001 r. [b.n.s.].
- Schweter J.,** *Wartha (Bardo Śląskie). Historia miejscowości pielgrzymkowej i odbywanych do niej pielgrzymek*, Bardo 2001.
- Sikorski M., Gröger R.,** *Na granicy legendy i wiary*, Nowa Ruda 1993.
- Sikorski M.,** *Sekrety sanktuarium w Bardzie*, Wrocław 1993.
- Smerd K.,** *Górnictwo Bogu darowany*, „Niedziela” nr 1 z dnia 2002 r., s. 16.
- Staffa M. (red.),** *Słownik geografii turystycznej Sudetów*, t. 11, Góry Sowie, Wrocław 1995.
- Staffa M. (red.),** *Słownik Geografii Turystycznej Sudetów*, t. 12, Góry Bardzkie, Wrocław 1993.
- Staffa M. (red.),** *Słownik geografii turystycznej Sudetów*, t. 14, Góry Bystrzyckie i Walickie, Warszawa-Kraków 1992.
- Staffa M. (red.),** *Słownik geografii turystycznej Sudetów*, t. 16, Masyw Śnieżnika i Góry Bialskie, Warszawa 1993.
- Staffa M. (red.),** *Słownik geografii turystycznej Sudetów*, t. 17, Góry Złote, Wrocław 1993.
- Stopka A.,** *Teraz będzie parafia*, „Gość Niedzielny” nr 48 z dnia 27 XI 2005 r., s. 24-25.
- Trumf B.,** *Jest dla wszystkich*, „Schlesisches Wochenblatt”, nr 47/1997, s. 14.
- Wargacki J.,** *Są takie miejsca, które należy odwiedzić. Złotostocka Kalwaria*, „Gość Niedzielny” nr 13 z dnia 28 III 2004 r., s. 27.
- Wilk A.,** *Osobowice*, w: J. Harasimowicz, W. Suleja, M. Smolak (red.), *Encyklopedia Wrocławia*, Wrocław 2001, s. 599.
- Wiśniewski S.,** *Panorama parafii. Krosnowice – parafia pw. św. Jakuba Apostoła. W sercu ziemi kłodzkiej*, [świdnicki] „Gość Niedzielny” nr 6 z dnia 5 II 2006 r., s. VIII.

- Wittig J.,** *Góra Wszystkich Świętych*, w: *Kronika Wittiga*, tłum. K. Balon, „Wiadomości Katolickie” nr 1(33/2)1994, s. 2.
- Wittig J.,** *Góra Wszystkich Świętych*, w: *Kronika Wittiga*, tłum. K. Balon, „Wiadomości Katolickie” nr 36/5/1994, s. 2.
- Wittig J.,** *Góra Wszystkich Świętych*, w: *Kronika Wittiga*, tłum. K. Balon, „Wiadomości Katolickie” 8/9/1994, s. II.
- Wittig J.,** *Góra Wszystkich Świętych*, w: *Kronika Wittiga*, tłum. K. Balon, „Wiadomości Katolickie” nr 37/6/1994, s. 2.
- Wlazlak J.,** *Parafia św. Katarzyny Aleksandryjskiej w Górze Śląskiej*, Góra Śląska 2000.
- Worko M.,** *Wspólnota pw. św. Teresy od Dzieciątka Jezus we Wrocławiu Osobowicach*, „Gość Niedzielny” nr 38 z dnia 6 XI 2002 r., s. 28.
- Zygmunt M.,** *Kardynał Poggi w Starym Wielisławiu*, [wrocławski] „Gość Niedzielny” nr 39/313 z dnia 30 IX 2001 r., s. 15.

FR. ALEKSANDER RADECKI

**THE ASPECT OF PASSION
OF POPULAR PIETY
ON THE EXAMPLE OF
THE ANCIENT AND CONTEMPORARY
CALVARIES
IN WROCŁAW ARCHDIOCESE
AND ŚWIDNICA DIOCESE**

Doctoral dissertation written at the seminar
in Spiritual Theology under the supervision of
Rev. Bp. Prof. Dr. Andrzej Siemieniewski, Prof. at the Pontifical Faculty of
Theology in Wrocław

PONTIFICAL FACULTY OF THEOLOGY
WROCŁAW 2006

TABLE OF CONTENTS

Abbreviations	8
Introduction.....	9
 CHAPTER I	
THE PHENOMENON OF THE POPULAR PASSION PIETY.....	17
1.1 Terminology	18
1.1.1 Calvaries, New Jerusalems, <i>Via Crucis</i> (services), the Stations of the Cross	18
1.1.2 Passion piety and terms related	21
1.2 Passion piety as an indispensable treasure of the Church	25
1.2.1 Passion spirituality	26
1.2.1.1 Out-of-liturgy services pertaining to the Lord's Passion	26
1.2.1.2 Church's Magisterium's anxieties connected with popular piety ...	29
1.2.1.3 The need for the renewal of the Passion services	31
1.2.2 Liturgy versus popular piety	33
1.3 Priests' tasks regarding the treasury of the popular Passion piety.....	35
1.3.1 Church's expectations towards the priests included in legal regulations.....	35
1.3.2 Specification of the pastoral duties on the example of traditional songs.....	37
1.3.3 The prospects for the development of the Passion piety.....	40
1.4 Passion piety expressed <i>Via Crucis</i> services	43
1.4.1 <i>Via Crucis</i> as a service	43
1.4.2 <i>Via Dolorosa</i> in Jerusalem	47
1.4.3 The sense and the meaning of the pilgrimage journey to the Holy Land	50
1.5 Passion piety expressed in Calvaries	52
1.5.1 European Calvaries	52
1.5.1.1 Motivations for founding Calvaries	52
1.5.1.2 Calvary typologies	55
1.5.1.3 New Jerusalems.....	58
1.5.2 Polish Calvaries.....	60
1.5.2.1 Zebrzydowska Calvary as the sample of Polish calvaries	61
1.5.2.2 Polish Jerusalems	63
1.5.3 The demands concerning the erected Stations of the Cross.....	64
1.6 Other objects related to the popular Passion piety.....	65
1.6.1 The Sacred Stairs	66
1.6.2 The Gardens of Gethsemane	69
1.6.3 Lapidaria	69

1.6.4 Rosary chapels	70
1.6.5 The Stations of Our Lady's seven sorrows	71
CHAPETR II	
THE CALVARIES OF WROCLAW AND ŚWIDNICA CHURCH	72
2.1 The Calvary objects in Wrocław Archdiocese and Świdnica Diocese against the background of European, Polish and Lower-Silesian Calvaries	72
2.1.1 European Calvaries	72
2.1.2 The Calvaries on the Polish territory	74
2.1.3 The Calvaries in the Lower Silesia	76
2.1.4 The Calvaries of Wrocław and Świdnica Church	78
2.2 The problems connected with gathering information about Calvary objects.....	84
2.3 The Calvaries of Wrocław Archdiocese.....	86
2.4 The Calvaries of Świdnica Diocese.....	88
2.5 Other objects of Passion piety on the territory of presented dioceses	89
2.6 General presentation of Calvary objects	91
2.6.1 Calvaries with respect to typologies	91
2.6.2 Calvaries with respect to the time of their erection	93
2.6.3 Technical condition of Calvary objects	95
2.6.4 Calvaries and other Passion piety objects and their affiliation to parish	98
2.7 An attempt at summary	101
CHAPTER III	
WAMBIERZYCE AS LOWER-SILESIA JERUSALEM.....	104
3.1 New Jerusalem in Wambierzyce	106
3.1.1 The basilica dedicated to the Visitation of the Blessed Virgin Mary	111
3.1.2 The Calvary	113
3.1.3 Scenic Way of the Cross	117
3.2 Calvary's «small ways»	119
3.2.1 The essence of the «small ways»	119
3.2.2 Prayer cycles of Wambierzyce «small ways».....	121
3.2.3 The chapels of the Calvary.....	123
3.3 The Sanctuary of the Wambierzyce Queen of Families	127
3.3.1 The short history of the sanctuary.....	127
3.3.2 The statue of Our Lady of Wambierzyce.....	129
3.3.3 The coronation celebrations.....	129

3.3.4 Pilgrimage movement after World War II	132
3.3.5 Wambierzyce Path (Vambericka Cesta)	135
3.4 The chance for the revival of the pilgrimage movement	138
3.4.1 Longin Wittig's moving crib	139
3.4.2 Calvary Museum	141
3.4.3 Touristic trails near Wambierzyce	142
3.5 The current problems of Wambierzyce to be solved	145
3.5.1 The road leading to the sanctuary	145
3.5.2 Catering establishments and accommodation	147
3.5.3 Pastoral programme for pilgrims	147
3.5.4 Conservation	149
3.5.5 Publications devoted to Lower-Silesian Jerusalem	150
CHAPTER IV	
PROTECTION OF CALVARIES – THE MATERIAL FOUNDATIONS OF	
PASSION PIETY	152
4.1 The popularising of information on the objects linked with the Passion piety .	153
4.2 Attracting people to Calvaries	156
4.2.1 Calvaries and sanctuaries	158
4.2.2 The Stations of the Cross as the backdrop for religious meetings	163
4.2.3 Lower-Silesian Pope's Trail on the Kłodzko land	166
4.2 Endeavours for the protection of Calvary objects	168
4.3.1 The need for a host	170
4.3.2 The commitment of the faithful	171
4.3.3 Indispensability of permanent supervision	175
4.3.4 The methods of historical monument protection	177
4.4 Financial resources	180
4.4.1 The donations of the faithful as the basis for the financing of the Church in Poland	180
4.4.2 Parish income	181
4.4.3 The formation towards generosity	183
CHAPTER V	
THE PASTORAL FORMATION OF THE PASSION PIETY	185
5.1 The manifestations of the popular Passion piety in Poland at the turn of the twentieth and twenty first century	185
5.1.1 The presence of the sign of the cross in public and private life	186
5.1.1.1 The religious upbringing of the young generation	187

5.1.1.2 The cross in public places	190
5.1.1.3 Jubilee crosses	190
5.1.1.4 Penitential crosses	193
5.1.1.5 The Cross of the World Youth Days	194
5.1.2 Golgothas	195
5.1.3 The customs linked with the veneration of the Lord's Passion	196
5.2 The communities around the Lord's Passion Mystery	198
5.2.1 Archfraternity of the Lord's Passion in Krakow	198
5.2.2 The Equestrian Order of the Holy Sepulchre of Jerusalem	200
5.2.3 A Guard of Honour – The Clock of the Lord's Passion	201
5.3 Via Crucis services in the centre of the Passion piety	202
5.3.1 The ways to popularise the Way of the Cross	202
5.3.1.1 Pilgrimages and retreats	203
5.3.1.2 Lenten Psalms (Lent service)	203
5.3.1.3 Via Crucis in the streets	204
5.3.1.4 Passion plays	208
5.3.1.5 The Service of the Sacred Scales	214
5.3.1.6 The Hours on the Lord's Passion and the Lord's tomb	217
5.3.1.7 The Turin Shroud	216
5.3.1.8 Mass media and the Lord's Passion	217
5.3.2 The tendencies of the renewal of the Via Crucis services	220
5.3.2.1 The introduction of diverse names of the stations	220
5.3.2.2 New prayer programmes	222
5.3.2.3 The linking of meditation with the Gospel texts	225
5.3.2.4 Singing at the stations	226
5.3.2.5 The means of artistic expression	228
5.3.3 The encouragement to practicing the pious exercise of Via Crucis: the gift of indulgences	231
5.4 New types of services related to the Lord's Passion	233
5.4.1 The Way of Light– Via Lucis: <i>Per crucem ad lucem</i>	233
5.4.2 The Way of Blood – Via Sanguinis: The seven effusions of the Blood of Christ	236
5.4.3 Mother's Way – Via Matris: Our Lady's seven joys and seven sorrows	239
Conclusions	242
The index of maps, photographs, tables and graphs included in the work	246
Bibliography	250
The presentation of Calvaries on CD	
Appendix I	
Appendix II	

SUMMARY

I honestly and frankly admit that this work has consumed lots of my time, labours and money. That was unavoidable, given the toil of searching for Calvary objects in the vast Wrocław Archdiocese and new Świdnica Diocese, as well as the necessity of consulting the extensive specialist literature. I do not regret, however, the pains I have taken, since the project, on the one hand, helped me get to know even better the local Church to which my ministry is due. On the other hand, my endeavour brings hope that the described forms of Passion piety will find concrete suggestions for their renewal, deepening and further development.

A great number of material expressions of Passion piety in the Lower Silesia (and especially on the territory of the above mentioned dioceses, which was the object of my interest) are owed to the Franciscans and Jesuits who ingeniously transplanted the schemes of Jerusalem's *Via Dolorosa* to the places of their ministry, investing them with indigenous character and style. Moreover, they were able to find *genius loci* for the founding of the Calvary, thus each of the Calvaries is a unique pearl integrated into the landscape, even though the object itself may be completely ruined. We should also pay tribute to the people whose piety was the circumstance, owing to which the majority of Calvary objects have endured until this day and still serve the same religious purpose to which they were created.

The technical condition of the existing Calvaries (especially the historic ones) requires and will certainly still require great concern, translated into the practice of particular conservation works, projects and money – like any work of man's hands, which we do not want to sentence to oblivion, and thus – to annihilation. The challenge for our generation is ten objects whose ruins call for an immediate reaction that would result from the faith, respect for the past and thinking of the future.

New Calvaries, which were erected in the last decade, the objects that were at the same time renovated, as well as the plans of new Calvary investments – they all give surety that our generation is also capable of leaving the testimony of faith in the shape of the material monuments of Passion piety for the benefit of posterity. As usual, in such initiatives there must be someone who is committed and enthusiastic enough to inspire the others, especially young people.

In answering the question about the methods of renewal of passion piety, the crucial role is to be played by the actions which entail both: spiritual formation of the faithful, as well as spreading the information about the out-door Ways of the Cross among the inhabitants of both dioceses.

Prospective researchers of the history of the Church in the Lower Silesia are, of course, left with a large field for further investigation and study. The subject analysed in this dissertation would also require noticing and presenting all

the Calvary objects on the whole territory of Lower Silesia (which has only been signalled in this work) and searching for source materials that refer to each of the objects individually. It also remains an open question how to translate the hints included in this work into practice - the hints which aim at the bettering of the care over the objects where Passion is venerated on the one hand, and on the other – which express the concern for the profound dimension of the piety of contemporary generation. Fortunately, there are no limits to invention in that area.